

Türkmenistanyň Bilim Ministrligi
Magtymguly adyndaky Türkmen döwlet uniwersiteti

M.Tuwakow

GARAŞSYZ, HEMIŞELIK BITARAP
TÜRKMENISTANYŇ EDEBIÝATY

Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw gollanmasy

*Türkmenistanyň bilim ministrligi
tarapyndan hödürlenildi*

Aşgabat -2010

Tuwakow M.

Garaşsyz, Hemişelik Bitarap Türkmenistanyň edebiýaty. Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw gollanmasy.– A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2010. 136 sah.

Giriş

Täze Galkynyş we beýik özgertmeler zamanasynda Hormatly Prezidentimiziň ýolbaşçylygynda ýurdumyzyň bilim ulgamynda hem düýpli özgertmeler amala aşyrylýar. Hormatly Prezidentimiziň “Türkmenistanda bilim ulgamyny kämilleşdirmek hakynda”, “Türkmenistanda ylym ulgamyny kämilleşdirmek hakynda” kararlaryna laýyklykda, ylym-bilim ulgamynda amala aşyrylýan reformalar netijesinde giň dünýägaraýyşly, ylymly-bilimli, kämil şahsyýetleri kemala geürmek babatda il-ýurt bähbitli işler durmuşa geçirilýär. Ýurdumyzyň bilim, ylym edaralaryny täze tehnikalar, tehnologiýalar, kömpýuterler, internet ulgamlary bilen birlikde täze-täze okuw kitaplarydyr gollanmalary üpjün etmek işleri giň gerimde alnyp barylýar.

“Garaşsyz, hemişelik Bitarap Türkmenistanyň edebiýaty” atly okuw gollanmasy hem şu talaplardan ugur alnyp, ýokary okuw mekdepleriniň talyplary we mugallymlary üçin gollanma hökmünde taýýarlanylýdy. Garaşsyzlyk döwrüniň edebiýaty nusgawy edebiýatymyzyň milli, çeperçilik däplerini dowam etdirmek bilen birlikde, ideýa-tematika, many-mazmun, çeperçilik taýdan baýlaşdy. Garaşsyzlyk türkmen edebiýatynyň pajarlap ösmegiň ähli şertleri döredti. Türkmen edebiýatynyň poeziýa, pröza, dramaturgiýa ýaly görnüşleri ösüşiň täze eýýamyna gadam basdy. Taryhy, häzirkizaman temasyndan döredilýän çeper eserlerde türkmen halkynyň gadymy hem buýsançly taryňy, geçmişdäki beýik şahsyýetlerimiziň nusgalyk keşbi, döwürdeşlerimiziň ykbaly, olaryň başdan geçirýän ruhy ahwalatlary, Täze Galkynyş we beýik özgertmeler zamanasynyň taryňy wakalary, jemgyýetçilik durmuşymyzdaky ösüşler çeper beýanyňy tapýar. Türkmen edebiýaty öwreniş ylmy geçmişdäki beýik akyldarlarymyzyň, nusgawy şahyrlarymyzyň edebi mirasyny toplamak, halka ýetirmek, ylmy esasyda öwrenmek babatda uly işleri alyp barýar. Bu okuw gollanmasynyň deňişli bölümlerinde edebi prösesiň häzirki zamandaky ösüşleri, ýazyjy-shahyrlarymyzyň, dramaturglarymyzyň döreden eserleri, döredijilik stilleri, edebi žanrlarynyň ideýa-tematika taýdan baýlaşyşy, edebiýaty öwreniş ylmynyň derwaýys meseleleri aýdnylaşdyrylýar.

GARAŞSYZLYK ZAMANASYNYŇ ŞYGYRÝETI

Şygry sungatyň iň bir täsirli görnüşleriniň biri. Şygra her kim bir hili düşünýärler, ony häki bir dynç alyş serişdesi hasaplasa, başga birleri oňa özi bilen "iç döküşýän" keramatly bir zat ýaly garaýar. Kim şygry terbiýe çesmesi hökmünde kabul etse, ýene biri ony adamy "şahyrana barlagdan" geçirýän ylym diýip bahalaýar. Her niçik, şygry şeýle dürli düşünjedäkileriň hemmesiniň-de islegiňi känagatlandyrýar. Sebäbi ol okyja onuň düşünje gabaralaryna göre täsir edýär, düşünmegiň nähilidir bir hökmany şertlerini onuň boýnuna atmaýar.

Emma şygryň bir adama hem täsiriniň dürli hili bolup bilýändigini genigendireli däl. Munuň özi adamyň ýaşy, başdan geçirýän içki ahwalatlary, beýlekiler bilen gatnaşyklary, görýän, eşidýän zatlary, saglyk ýagdaýlary we ş.m. bilen baglydyr. Mysal üçin, has ýaş wagty Magtymgulyny okaýan adam onuň goşgularyndan özüne ýaşayyş telwaslarynyň gepe çeper, söze dilewar bolmaklygyny täsirlerini duýýar, şonuň bilenem çäklener. Ýaş ýigit mahaly okanda bolsa ol ýaşayyş telwaslarynyň söýmek, ýigrenmek, maşgala bolmak, önüp-ösmek, mertlik hem namartlyk ýaly duýgular bilen baglydygyny düşüner, orta ýaşda Magtymguly oňa ýaman hem ýagşy, halallyk hem haramlyk, gозzellik hem gödeklik, akylllyk hem kemakyllyk ýaly zatlar hakynda ymykly sapaklar berer. Eger ol begenýän mahaly Magtymgulyny okasa, şygry onuň begenjini goşalandyrrar, gynanan halaty oňa göwünlik berer, gaharly-gazaply ýagdaýyndaka ony köşeşdirer.

Garaşsyz, baky Bitarap Türkmenistanyň täze milli edebiýatynyň, şol sanda onuň şygryýet ulgamynyň hut ýokardaky ýaly çeper, kämil nusgalardan ybarat bolmalydyr. Nusgawy edebiýat, aýratynam Magtymguly häzirki zaman döredijileri üçin eseri nähili döretmelidigini iň göreldesidir. Magtymguly "adamzat kalbynyň şahyry" we "bir göwrä, bir ömre, bir döwre" sygmaýan şahyr hökmünde häsiýetlendirilýär.

Garaşsyzlyk edebiýatynyň göwün göteriji ruhy bolmalydyr, umumy halk galkynyşy, ýurduň syýasat ugurlary, garaşsyzlyk ädimleri, jemgyýetdäki täzelikler bilen sazlaşykly ösmelidir, munuň şeýle bolmagy üçin döredijiler bilen halkyň ýakyn aragatnaşyklarynyň ýola goýulmalydyr, döredişiniň öz edebi gahrymanlarynyň ýüregiň daki, oý-hyýalyndaky özgerişleri çuňňur açyp görkezmelidir.

Dörediji we halk-ynha, täze, milli edebiýatyň häsiýetini, mazmunyny, öwüt-ündew ugurlaryny kesgitleýän bitewilik. Bu birligiň okyjyny-da, diňleýjini-de halkyň bir bölegi hökmünde her bir raýatyň içki duýgularyny-da, taryň we edebi miras çeşmelerini-de öz içine alýandygyny-da, giňişleýin häsiýete eýedigini i-de ýatladyp goýalyň.

Saparmyrat Türkmenbaşynyň şygrylary ýöne bir şygrylar dälidir. Olar okyja diňe bir dynç alyş ýa-da gőzellik lezzetini bermän, eýsem olaryň ata-ene, il-gün, Watan, milletiň taryňy, gadymy dāp-dessurlary, ýurduň tebigaty, adamara gatnaşyklar ýaly mukaddeslikler hakynda düýpli oýlanmaklaryna delilli şahyрана esaslar berýär. Şu tarapdan garalanda, onuň goşgulary Ş. Monteskeniň "Esasy zat okamaga mejbur etmekden dāl-de, pikirlenmāge mejbur etmekden ybaratdyr" diýen sözlerini biygtyýar ýadyňa salýar. Hut şeýle häsiýeti bilenem ol eserler XVIII-XIX asyr türkmen şygryýetiniň dowamy ýaly bolup görünýär. Munuň hakykatdan hem seýledigiňe "Beýik türkmen ruhunyň dūrdāneleri" (2001, "Ruh" neşirýaty) diýen kitaby düzüjiler gaty gowy düşünişdirler. Olar onuň goşgularyny meşhur nusgawy şygrylarymyzyň eserleriniň çeperçiligiň hem-de mazmunyň şekilinde kitaba girizipdirler. Ýöne welin, ol goşgularyň aglabasynyň şu ýygynda çenli bölekleyin görnüşde Garaşsyzlygyň dūrlı ýyllarynda gazetlerde we žurnallarda çap edilip, okyjylara telim sapar tanyşdyrylandygyny-da aýtmak gerek. Her niçik, ýokarda ýatlanylýan ýygyndy şygyr hökmünde S.Nyýazowyň goşgularynyň köpüsini özünde jemledi. Soňra ol goşgular "Garagum " žurnalynyň (2001, 2) sahypalaryna düşdi. Halkara türkmen-türk uniwersiteti bolsa şahyryň

goşgularyny "Serdar kalbynyň joşgüny" ady bilen çap edip ýaýratdy. Saparmyrat Türkmenbaşynyň şygrylarynyň has doly ýygındysy "Türkmen ilim aman bolsun" diýen at bilen (2002) halka ýetirildi. Dogrusy, bu ýygındylardaky eserler ýurdumyzyň gündelik gözýetiminiň, "Garagum", "Diýar" goşgularynyň sahypalarynda häli şu güne çenli yzygiderli bölekley şekilde ýetirilip gelinýär. Bu ýagdaýlar bolsa, öz nobatynda, ol goşgularyň mowzuklygy, mazmun ugurlary, çeperçilik aýratynlyklary barada ýörite pikirler ýöretmäge edebiýaty öwrenijilere mümkinçilik berdi.

Bu ugurdan ýazylan ilkinji makala dil-edebiýat ylymlarynyň kändidaty Kasym Nurbadowa degişlidir. Ol şahyryň şygrylarynyň döreýiş köklerine okyjynyň ünsüni çekipdir, olaryň mazmun aýratynlyklaryny yüze çykarmaga çalyşypdyr. Goşgulardaky belent ruhly, işjeň şyňrana gahrymanyň türkmen şygrynda yüzüni görkezip gelýän gahrymanlardan çynlakaýlygy, ynandyryjylygy, hyjuwlylygy, diňe bir şahsy durmuş oýlanmalaryna däl, eýsem tutuş türkmen halkynyň, ene topragyň ykbalyny bütinleý täzelemek oýlanmalaryna ýugrulanlygy bilen tapawutlanýandygyny belläpdir. Edebiýatçy K. Nurbadowyň sözleri bilen aýtsak, "Bu goşgular, bir görseň Saparmyrat Türkmenbaşynyň ýaşlyk, ýigitlik ýyllarynda ýazylandygyny açyk-aýdyň görkezip duran hem ýaly, ýene bir görseň, olar şu günüň şyňrana önümi bolup, kalbyň taryna kakýar". Munuň hut şeýle bolmagynyň sebäbini, hemme zatdan öňürti, şahyryň gündogar nusgawy şygryýetiniň kämilleşen çeperçilik tejribesini türkmeniň münýýllyklar taryňy bilen utgaşykly özleşdirenligiň den, durmuşyň talap edýän meselelerine dogry baha berip bilenligiň den, şyňrana pikir ýöretmegiň tilsimlerini ykjam ele alyp, galama diňe şondan soň yňlasly ýapyşanlygyndan gözlemek gerek.

Saparmyrat Türkmenbaşynyň şygrylary Türkmenistanyň Garaşsyz täze milli edebiýatynyň döreýänligiň iň alamatydyr. Olaryň şeýle topbak görnüşde, nusgawy şygrylarymyzyň hatarynda goýlup, okyjylara üç mününji ýyllygyň we täze XXI asyryň başynda hödürlenmeginde-de anyk bir aňladyşy manynyň bardygyny aýtmak

gerek. Bu asyryň edebiýaty XX asyryň edebiýaty ýaly durmuş çaprazlyklarynyň beýany bolmaz. Ol edebiýata haýsydyr bir "proletariat" eýelik etmez, nähilidir bir partiýa ony öz maksatlarynyň tabnylygyna boýnadyp bilmez. Beýik Saparmyrat Türkmenbaşynyň goşgularynyň ruhy, mowzuklyk ýaýrawy, öwüt ündewleri, çeperçilik tilsimleri, şekil täzelikleri, mazmun ugurlary okyjyny, diňe şeýle ynamly oýlanmalaryň üstünden eltýär. Bu goşgularda, hakykatdan hem, XXI asyrdaky ýaşap, işläp, döredip biljek, akyly, edermen, oýlanyşykly şyňrana gahrymanyň keşbi berilýär. Ol gahryman öz milleti, halky bilen bitewileşen, Watany depesine täç edip göterýär, ata-babalaryna, pederlerine söýmek hem buýsanmak bilen garaýar, ene topraga bagry badaşan, adalata teşne, tebigatyň, gzelligiň aşygy, hak tagalanyň halany.

Bu täze şahyryna gahrymanyň inňän özboluşly bir tarapy - onuň hemmeler üçin ulanarlykly, tutuş ýurtda ýaşayan ähli raýata deň derejede bähbitli bir ýoly-ugry tapmaga ymtylýandygydyr. Bu ýagdaý ýokarda görkezen häsiýetlerimizi açyk-aýdyň edýän şygrylaryň hemmesine siňdirilipdir. Şahyryň "Türkmeniň" diýen goşgusy onuň özüniň sowadyny çykyp bilim alyp, ýokary okuw jaýyny gutaryp, özbaşdak durmuşa aýak basan wagtlarynda ýazylan bolsa gerek. Bu: "Geldi garyp, gamgyn ýigdiň eýýamy" diýen setirden görünýär. Goşgynyň şyňrana öz milletiniň dāp-dessuryny, ýaşayys aýratynlyklaryny taryplaýar. Şunda ol synçy-şygry sypatynda çykyş edýär. Goşgy: "Türkmen kim bolupdyr? Nähili bolupdyr?" diýen sowallara jogap berýär.

Saýlap-seçip mün ganatly bedewi,

Dagyna-düzüne sežde edeli,

Synlap dagda daga dönen pederi

Goýny üç ýüz altmyş pirli türkmeniň!

Garagumam häki bir çöllük dāl. Ol bir mahalky şygrylardaky dünle, ýowuz, gynyr keşbini özgertmek bilenem çäklenenok. Şahyr oňa

türkmeni türkmen şekilinde tanadýan, oňa hyjuw-gaýrat berýän, ony şir ýaly edip ýetişdirýän, onuň kalbyny ýyladan janly bir serişd hökmünde garaýar. Duýguly gahryman türkmeni belent howaly, ýüzi nurly, kalby şuglaly, ýagşyzada şekilinde göz önüne getirýär."Garagumyň-destershanyň, hazynaň rysgal-bereketli, barly türkmeniň" diýýän şygyr "Garagum" atly başga bir goşgusynda millete, dogan diýara, Watançylyga degişli pikirlerine ýañadan ýaýraw berýär.

Sen asmanyň halatysyri, halysyň ,
Yrsgal-bereketsiň, maňyz-manysyň
Türkmeniň egsilmez destershanyň
Nazu-nygmatyňa haýran, Garagum.

Magtymguly "Türkmeniň"; Seyitnazar Seydi "Sen çölüň" goşgularynda çölüň gözelligiň i pasly-baharlarda seýir ederlik gözellige çolanýanlygy, agyp-dönýän mallarynyň barlygy bilen düşündiripdirler. Emma olar entek ýeterlik däl di. Dogry, tebigat Garagumyň dile düşmegiň iň kalba ornaşyp galmagynyň düýpli bir sebäbi Saparmyrat Türkmenbaşy Seydiniň goşgusyndaky tebigat şekillerini täze, tereň meňzetmeleriň, janlandyrmalaryň hasabyna doly derejede baýlaşdyrýar. Dogrusy, şygyr Garaguma zamananyň başgalygy nukdaýnazaryndan çemeleşýär.

Çille dolar, kükrap-kükrap ýaz geler,
Nowruzynda togsan tamam, Garagum.
Durna däl di, Gökden guruk ýaý geler,
Ol-ata-babamdan salam, Garagum..

Türkmeniň mal baýlygy Garaguma onuň ösümlik baýlygyndan kem görkänalyk bermeyär. Muny şygyr diýseň owazly, diýseň manyly, diýseň göz önüne gelerlikli çeper suratlandyrýar. Şahyрана gahryman

tüweleýi tebigatyň bir pursatlyk gara alamaty hökmünde şekillendirýär. Ol "alakjap" gelşine "dünýä ýaýraýar", ýagny ummana siňip gidýär. Ýene-de Garagum gözelligi lybaslaryna täzedan çolanýar. Emma şahyryň umman hökmünde göz oňüne getirýän zady hyýaly-ynsanalyk daşda. Ol hem-ä tebigatyň "ak suwy", hemem adamyň gudraty bilen dörän "tereň derýa " hadysalardan ybarat. Muny şygry örän ökdilik bilen şeýle teswirläpdir:

Bu goşgulardaki synçy, tarypçyl gahryman "Watandadyr" atly şygryda has çynlakaý, has akyly goýalyşan söhbete geçýär. Şunda ol entek ýaşam bolsa, okamaly, öwrenmeli, bilmeli zatlarynyň känligiň e garamazdan, özüniň mydama guwanyp, buýsanyp gelen topragyndadygyna, Watany bilen baglanyşyklydygyna, ýeke-ýalňyz galan wagtlarynda hössar, pena tapan ýerlerindedigiň e kemsiz düşüňän şahsyýet hökmünde ýüzüni görkezýär. "Diýe-diýe men" atly goşguda "gara başyny gala tutmagy" başaran, Watany janyňdan ileri tutan, onuň bagtyýarlygy üçin lükgeligi bilen orta çykän şyňrana gahrymany synlaýarys. Ol indi has sagdynlaşypdyr, has çugdamlanypdyr, kämilleşipdir, has işeňňirleşipdir, Watanyň hyzmatyna dowtalap ogul bolup ýetişipdir. Goşgudaky şyňrana gahryman okyjyny Watan diýlip atlandyrylýan, anyk ýer atlary bilen belgilenen il-ulusly ýaýlalara alyp çykýar. Onsoňam özüniň Watançylyk ynlasyny aşa duýarlykly, nusga alarlyk ýagdaýda beýan edýär. "Salam ýakyn oguz, salam daş oguz"; "Seýran etsem Maru-şahy-jahana", Otly umzuk atyp barýar Ahala", "Waharman deý şekersiň sen, Tejenim", "Ürgenjine eder boldy haj ogul!", "Köpetdagiň ýurdumyň dagdan arkasy, penalap otyr ol Kesearkajy", "Amanmy siz Balkän, Hazar, Etregim, Sumbar-Pyragydan galan mekdebim" kimin setirler Watan sähralaryny, oba-şäherlerini okyjynyň gaýtalap aňynda janlandyrmasyňa esaslar berýär. Şahyryna gahryman üçin Watan diňe çöller ýa derýalar, deňiz ýa sähralar, obalar ýa şäherler däl. Ol Watany ata-baba ruhundan bolup aýyrmaýar. Şahyra güýç-kuwwat berýänem, ony aýgytly herekete getirýänem, ýeke-ýalňyz galan halatlarynda-da goldaýanam, atababalaryň ruhudyr. Eýsem, olar kimler? Ynha, doly bolmadyk

sanawy: Alp Arslan, Togrul beg, Oguz han, Gorkut ata, Görogly, Salar baba, Baýram han, Ýunus Emre, Garaja oglan, Andalyp, Nesimi, Magtymguly, Zelili, Seydi, Mollanepes, Kemine...

"Türkmensiň", "Garagum", "Bardyr", "Sözle", "Bile", "Diýdiler" ýaly goşgularda Oguz hanyň, Gorkut atanyň, Togrul begiň, Göroglynyň, Pyragynyň atlary telim ýerde örän mazmunly jümlelerde ýatlanylýar. Geliň, şolardan käbir parçalary okap göreliň. Geçenleriň ruhy, ata-babalaryň ruhy... Şahyрана gahrymanyň oýlanmalaryny türkmen topragynda bar zatlaryň hemmesi daglar, derýalar, deňiz, guşlar, täsin jülgeler, asman ýaly düşüňjeler has-da güýçlendirýär, olar şygryň hyýallaryna, pikirlerine anyklyk berýär. Özem ol düşüňjeler köplenç göçme manylylyk häsiýetine ýugrulan.

Bäşleme goşgularyň çeperçiligi aýratyn göze ilýär. Olarda bar zatlar, düşüňjeler janlandyrylýar, janlanýan zatlar bolsa örän şireli, surata öwürülen sözler bilen teswirlenilýär. Geliň, sözümiň deliline "Diýdiler" diýen goşgynyň başky hem soňky bentlerini getireliň:

Başy garly Köpetdagyň nagmasy bar diýdiler,

Mahal-mahal ýanan är deý, nagrasy bar diýdiler,

Ýyldyrymlar, gök gürledýän çagbasy bar diýdiler,

Aýlanyp türkmen topragyň ýagmasy bar diýdiler,

Daglarymda Gorkut ataň paýhasy bar diýdiler.

Bentdäki "nagma", "nagra", "çabga" ýaly sözlere olaryň özlerinden özge meňzetmäniň-de, deňeşdirmäniň-de geregi ýok. Nagma diýlende bagşynyň, şahyryň nagmasy, nagra diýlende yşk-pelegiň nagrasy ýadyňa düşýär. Çabga diýlende gök gümmürdisi, ýyldyrym çakmalary göz önüne gelýär. Şeýlelikde, tutuş goşgudaky agzalýan düüňjeler Köpetdagy sypatlandyrmagyň hyzmatynda goýulýar.

Bir tarapym Garagumym-göçüp barýan kerwendir,

Duşman bolup gelene merk, türkmene erk bergendir,

Gahry gelse tüweleýläp, tupan bolup turgandyr,

Meger dünýäň ýaradylşyn gözi bilen görgendir,

Hydyrly çöl Magtymgulyň halaty bar diýdiler.

Bentdäki "nagma", "nagra", "çabga" ýaly sözlere olaryň özlerinden özge meňzetmäniň-de, deňeşdirmäniň-de geregi ýok. Nagma diýlende bagşynyň, şahyryň nagmasy, nagra diýlende gök gümmürdisi, ýyldyrym çakmalary göz önüne gelýär. Şeýlelikde, tutuş goşgudaky agzalýan düşüňjeler Köpetdagy sypatlandyrmagyň hyzmatynda goýylýar. Gadym wagtlarda kerwen düýelerden düzülýän eken, Garagumyň kerwene meňzedilmegi onuň çäge depelerini düýe örküji ýaly göz önüne getirmäge mümkinçilik berýär. Onuň "dünýäň ýaradylşyny gözi bilen" görmegi, örän gadymy döwürde dörändigiň i aňladýar. Şeýle hem bentdäki "merk", "erk" ýaly içki kapyýalar, "tupan", "tüweleý" ýaly öz-özünden keşplenip görünýär sözler kapiýalaryň köne türkmen şygryndaky ýaly "görgendir" /görendir/, "bergendir" /berendir/, "turgandyr" /turandyr/ zeýilli getirilmegi goşgynyň umumy daşgynyny, umumy ýakymyny güýçlendirýär. Şahyryň çeperçilik ussatlygy goşgynyň gurluşyndan /kömpözişiýasyndan/ hem açyk-aýdyň duýulýar.

Türkmen şygryýeti Garaşsyzlyk ýyllarynda diňe bir öz hakyky milli lybasyna dolanyp gelmek bilen çäklenmedi. Ylhamyň azatlyk ýaýlasyna çykarylmany Garaşsyzlygy şygryýete beren tapylgysyz peşgeşidir. Uzak döwürleýin "bendilikden" soňky bu erkinlik şygryň mowzuk, ündew ýaýrawlarynda umumy çeper mazmun ulgamlarynda ondördi gijäniň Aýy ýaly bolup açyk-aýdyň görünýär.

Şahyrlarymyz Türkmenistanyň Garaşsyzlygynyň yglan edilmegini i - Garaşsyzlyk diýlen beýik hadysany uly mowzuk hökmünde bada-bat alyp göterdiler. Bu mowzukdaky şygryň ilkinji gezek haýsy şygry tarapyndan ýazandygyny aýtmak kyn. Her niçik A. Atabaýewiň "Türkmenistan Garaşsyz" atly buşluk äheňli, göwün göteriji ruhda

ýazylan goşgusynyň bu mowzuk yň şygryýet ýaýrawyna uly täsir edendigiň i aýtmak bolar. Aslynda, täze Garaşsyzlyk edebiýaty Türkmenistanyň Garaşsyzlygynyň taryňynda başlandy diýsek öte geçdigimiz däl. Şu hili goşgular garaşsyzlygyň başky üç ýylynda örän kän ýazyldy. "Garaşsyzlyk" neşirýaty olary gündelik gazetlerimiziň, žurnallarymyzyn sahypalaryndan ýygnap, "Halk. Watan. Türkmenbasy"-diýen köpjiltligiň 1-nji jildinde ýerleşdirdi. Türkmenistanyň halk ýa zyjylary B. Hudaýnazarow, A. Agabaýew, Ý. Durdyýew, A. Kowusow, S. Oraýew, T. Jurdekow, B. Jutdiýew, A. Atabaýew, K. Tanryguleýew, K. Yl ýa sow, Ş. Taganow, O. Eminow, G. Şamyýew dagy taze Garaşsyzlyk şygryýeti ni döretmekde yňlasly işjediler. G. Dasgynow, S. Ilamanow, H. Allamyradow, A. Muhadow, A. Hojanyýazow, S. Gandymow, H. Gurbanmyradow, A. Çüriýew, S. Hydyrow. K. Nurbadow, Annadurdy Molla, Ý. Sapar, D. Amanow, O. Saparow, G. Şarygulyýewa ýaly şahyrlaram öz halypalaryndan galmadylar. Garaşsyzlygyň belent şahyranawazyna özbolusly ses goşan gyz-gelinlerimiz hem köp. Bu ýerde biz G. Şagulyýewanyň, N. Annatyýewanyň, A. Omarowanyň, T. Taganowanyň, T. Gylyjowanyň, E. Hangulyýewanyň, O. Oraztaganowanyň, B. Orazdurdyýewanyň, A. Hemarýewanyň, D. Kulyýewanyň, S. Ýzowanyň, O. Çaryýewanyň atlaryny tutmak isleýaris. A. Gurbanow, T. Artykgulyýew, H. Gurbanow, A. Seyidow, A. Mollaýew kimin zehinler şygyr sungatyna hut şu ýyllarda gelip goşuldylar. B. Hudaýnazarow "Serdar", "Türkmenistan hakynda aýdym", "Garaşsyzlygyn müň günü" ýaly goşgularynda ýurduň özbasdaklygynyň uly manysyny uly jösgün bilen teswirleýär "Garaşsyz döwletim - Türkmenistanyň" diýýän şahyranawaz gahrymanyň içki dünýasi şeýle ajaýyp waka begençden ýaña çyrypyny dur. "Garaşsyzlygyň müň günü" atly goşguda Garaşsyzlygyň hemme zatdan öňürüti ýüreklerde ynam bilen umydy oýarandygyna okyjynyň unsi çekilýar. Şahyr "elden giden dinimiziň, dilden giden Taňrymyzyň" özüme gowusandygy üçin ymmatyny çyn ýürekden gutlaýar. Adamyň gadyrynyň artandygy baradaky hakykat tutuş goşgynyň içinden geçirilýar.

Garaşsyzlyk!

Ne beýle ýakymly sen, süýji sen,

Göwnümüziziň ganaty,

Göwrämiziň güýji sen.

Bu dogrudanam şeýle . Garaşsyzlyk türkmen raýatlaryny uçdantutma galkyndyrdy, olaryň başyny asmana ýetirdi, göwünlerini ganatlandyrdy.

Elgarama durmuşyň

Baky sowuldy, Watan.

-diýip buýsanjyny beýan edýär. Bular diňe sygyryň ýa onuň şahyrana gahrymanyň sözleri dal. Ol sözler butün türkmen halkynyň minnetdarlygy hökmünde onuň ýüregiň den çogup çykýar. Şahyryň köpjultligi "Saýlanan eserlerinin" I-nji kitabyna-da onuň Garaşsyzlyk mowzuk yndan ýazan käbir goşgulary girizilipdir. Olar B. Hudaýnazarowyň bu möhüm ahmiýetli waka gyzgyny bilen çeper seslenendigiň e şaýatlyk edýär. "Owadan gün dogsun gyzyň çog bolup", "Türkmenistanym", "Bu topragyň ogly bolup ýaşamak" diýen goşglar Garaşsyzlyk bilen baglanysykly oýlanmalaryň çeper, çuň mazmunly beýan edilenligi bilen tapawutlanýar. Birinji goşguda şahyryň Garaşsyz ýurda edýän arassa arzuwlarynyň saýady bolýarys.

Ap-ak Aşgabadyň metjitlerinde

Adamlar hatardan dursun namaza.

Biribaryň ady bilen dem alsyn,

Doňy çözlüp ýumşap başlan zamana.

Goşguda ata-baba dessurlara, dini ynançlara dolanmak, türkmen gyz-gelinleriniň, umuman türkmeniň asyly, ahlakly bolmalydygy, şäherleriň, obalaryň keşbini özgertmek, Garaşsyzlygy gorap saklamak, şu günki nesliň bagtly ertiri baralardaky öňe süren sagdyn ündewleri şahyрана uşulda gaýtadan janlandyrylýar.

Gerbindäki ak bedewiň buysanjyň

Syndyrmasyn kesekiniň jalawy.

Egsilmesin alty ganat öýleriň,

Ak bugdaýly alty putluk çuwaly.

Şahyr Garaşsyzlykdan soňky Türkmenistan "nowça döwlet" şekilinde häsiýetlendirýär we ony edil ýaş çaga ýaly ezizleýär. Öz dogup-dörän diýaryny, onuň il-halkyny parasatly, ygrarly, taryňyny geçmişiň çuňluklaryna çümen" bir ajaýyp millet diyip bahalaýar. Muny ikinji goşgudaky:

Pyragynyň parasadyn, pähimin,

Howa ýaly sorup alýan diýarym.

Garaşsyz bir döwlet bolduň sen bu gün,

Ak ýürekden "gözüň aýdyň" diýýärim.

-ýaly setirler açyk-aýdyň tasssyklaýar. B. Hudaýnazarowyň ýatlanan üçünji goşgusy döwri örän dogruçyl şuratlandyryýan, çynlakaý, tüys zehin siňdirilip ýazylan goşgularyň biridir. Onda türkmen topragynyň ogly bolup ýaşamagyň ýeňil iş dældigiň iň gürüni edilýär. Goşgynyň Garaşsyzlyk döwrunin onümidigiň i Garaşsyzlygyň ilkinji aýlarynyň ruhunyň oňa gowy aralaşandygyndan duýmak bolýar. Şahyрана gahryman biziň Magtymguly babamyzyň, Göroglymyzyň, Keymir körümiziň bardygyny, aňrymyzyň, oguzlardandygyny ýatlaýar. Emma ol türkmeni şöhratlandyrmak üçin şolaryň atlaryny gygyryp ýatlap

yörmegiň tarapdary däl. Ol "bu topragyn ogly diýdirmek üçin" ...
siňňin ýagyş ýaly bolmagyň, oniki süňňüne onuň agysy, namysy
bolup" siňmegiň gerekdigi tekrarlaýar. Emma, hakykat ýüzünde
beýle edilmeyär. İşlemäge, halal zähmet çekmäge halka hyzmat
etmage derek, bogazyna bat berip, "topragyň adyndand"
gürleýanlerem tapylman duranok. Ine, hut şu sebäbe göre-de, ol
gahryman:

Alhepus, bar zady bilýärsiňiz-de

Dine özüňizi bilmeýarsiniz.

Beýle naşy, beýle kiçgiň ekäňiz

Nädip şunça goçak gürleýärsiňiz

Elbetde, Garaşsyz döwlete Oguz hanam, Magtymguly-da,
Gorkut ata hem, Göroglydyr Keymir körem gerek, millet Alp
Arslana-da, Baýram hanada, Jelaletdine-de, Nowaýa -da, Ýunus
Emrä hem, Hoja Ahmet Ýasawa-da... gadyr goýýar. Ýöne welin,
goşgynyň dogry ündewiňe görä, diňe geçmişiň dal, şu günki işleriň,
şu günki beýik şahsyýetleriň gürrüňini etmek derwaýys.

Öwunýäs arkada dag bolup duran

Magtymguly atly taňrymyz bilen,

Ýöne haçana çen ýaşadarlarka

Özumiz däl, diňe aňrymyz bilen

Goşgyny okänyňda onuň owazy, manysy gulaga edil şuyji nagma
ýaly bolup ýaňlanýar.

Baky türkmen binýady-egsilmeýan guyji bar,

Agzybirlik nyşany-baş ýyldyzly taji bar,

Dadyp datly miwesin günlerimiz süýjeýär,

Altynbaş ak bugdaýy öränym Garaşsyzlyk!

Garaşsyzlyk türkmeniň rysgyna rysgal goşdy, ençeme zatlary ilata mugt paýlamagyň çesmesi boldy. Uly kiçiniň diliniň senasyna, gownüniň telwasyna öwürüldi. Bu täzelikler şygryy biparh galdyrmaýar.

Akja tokar çagalar-ömrümüziziň gaýmagy,

Gyz-gelinler saýlanyp gözellikden gaýmaly,

Mugt gaz bilen togumdan içýan çaýy-gaýnagy,

Taze öýler, obalar-kürenim Garaşsyzlyk.

Türkmenistanyň halk ýazyjysy, Magtymguly adyndaky Halkara baýragyň eýesi, şahyr S. Öräýew Garaşsyzlyk şygryýetini öz eserleri bilen ep-esli baýlasdyrdy. Ol özüni heyjana getiren bu taryňy wakäny:

Gezsek-de biz didaryna usurgap...

Garaşsyzlyk garaşdyrdy asyrlap,

Togsan biriň güýz aýynda pasyrdap

Geldi. Gujak germezlige hakym ýok

Okyjynyň önünde ony pikirlenmäge mejbur edýan şeýle sowalyň keserdilip goýulmagy synpy tarapyndan, syýasy jahetden hem dogrydyr. Jemgyýet özüne hyzmat edýan, özüniň hakyky yüzüni gorkezýan işler, adamlar bilen köprak iş salysmalydyr. şygryýetde-de şu gün buýsanar ýaly ahwalatlaryň gürrüni edilmelidir. Göz önünde tutulýan mowzuk da A. Omarow "Garaşsyz Türkmenistan", Ý. Durdyýew "Garaşsyz ýylym", B. Jütdiýew "Garaşsyz Türkmenistan, göterilsin ykbalyň!", A. Atabaýew "Garaşsyzlyk dunýa çykýar", K.

Taňrygulyýew "Garaşsyzlyk akabasy gowluklaň", H. Allamyradow "Bagt namasy," "Şatlyk nagmasy", A. Muhadow "Garaşsyz Watan" ýaly şygrylarymyz öndümlü işlediler. Şeýle goşgularyň biri şygry S.IIamanowyň "Erkinlik nagmasydyr" diýen joşgunly setirler bilen taryplady.

BMG-nin Baş Assambleýasy 1995-nji ýylyň dekabry aýynyň 12-de Türkmenistanyň hemişelik Bitaraplyk ykrarnamasyny bermek hakynda teklipli kabul etdi. Oňa guramanyň agzalary bolup durýan ýurtlaryň 185-si hem ses berdi. Hakykatdan-da, inňän ähmiýetli bu waka tutuş halky, şol sanda çeper döredijileri hem biçak guwandyrdy. N.Annatyýewanyň "Gutlag", A.Rahmanowanyň "Hoşniýetli Bitaraplyk", A.Berdiýewiň "Türkmenistan Bitarap", N.Gullaýewiň "Halkym, gutlaýan!", "Gutly bolsun Bitaraplyk", Ý.Saparowyň "Türkmen ilim", S.Aýdogdyýewiň "Gutlagnama", O.Çaryýewiň "Bitaraplyk gutly bolsun", T. Annagylyjowanyň "Buşluk" ýaly şygrylaryny göz önünde tutýarys.

Emma bu hili goşgulara Bitaraplyk ýaly şeýle ähmiýetli umumy mowzuk akabasynyň bir topar "ownuk" ternawlarynyň gözbaşlary hökmünde garamak gerek. Aslynda her bir uly hadysa edebiýatda dürli mowzuk, mazmun, ündew keşp ulgamlaryny, olary ýüze çykarmagyň, töwerekleýin sypatlandyryp görkezmegiň çeperçilik usullaryny döredýär. Baý döredijilik tejribesi bolan zehinli şygrylar şol bir mowzukdan köp ýazýan hem bolsalar, olaryň eserleriniň akgynlylyk, mazmunlylyk, hatda daşky görnüş babatlarda-da biri-birine meňzeýändigini i, olaryň duýgy täsirlerinin-de başga-başga bolup çykýandygy şol sebäplidir.

Türkmenistanyň halk ýazyjylary, Magtymguly adyndaky Halkara baýragynyň eýeleri hem-de A.Atabaýewiň, A.Agabaýewiň döredijiligiň den diňe buşlamak ýa-da gutlamak bilen çäklenilmeýär. A.Atabaýew bu düşüňjani ýurduň içki ýagdaýlary, türkmeniň görterilen ykbaly, onuň geçmişi, ertirki günleri bilen joşgunly röwüşde baglanyşdyrýar:

Ak sährada ak bugdaýyň zer öwşüp bissin seniň,
ýalkymyň ýerden göterlip, asmana düşsün seniň,
Göwnümi göge göterdiň, galdyrdyň düşgün serim,
Galkynýan Garaşsyz ilim-bitarap Türkmenistan.

Şahyryň "Bitarap Türkmenistan", "Täze ýol saýlan diýar", "Diýara gutlag goşgusy" ýaly eserlerinde bu hoş habaryň adamlary çynlakaý zähmete ruhlandyrandygy, Türkmenistany ähli obalaryna, etraplaryna, welaýatlaryna şatlyk hem buýsanç bolup ýaýrandygy, her bir raýatyň watançylyk duýgularyny güýçlendirendigi, şygrylary-da ylhamlanandygy, dogduk diýary taryplamaga ýene bir artykmaçlyk berendigi täsirli, hyjuwly aňladylýar. Bu ugur G.Çöliýewiň "Türkmenistan hemişelik Bitarap", N.Annatyýewanyň "Döneýin Watan", Ý.Saparowyň "Bitarap Türkmenistan", "Bitarap döwletim", "Bitaraplyk ýoly bilen", B. Taçmyradowyň "Bitarap ýurdum", A.Garaýewiň "Baky bitaraplyk bagty", "Ýyl çalyşygyndaky duýgular" kimin şygrylarynda dowam etdirilýär.

A. Agabaýew bolsa "Meniň ýurdum Bitarap" goşgusynda bitaraplygy liriki "mene" öwürüp, ony janlandyryp görkezýär. Onuň dag dek sypatyna, synalary ýerbe-ýer kamatyna, gzelliginiň altyn täji ýaly bolup saçýan ýalkymyna, Garaşsyzlygy-da, Bitaraplygy-da, türkmeniň ýaşyl reňkli ýasaşsyny-da deň derejede aňladyp duran Baýdagyna, parahatçylygyň mydamalyk tarapdarydygyny şekillendirip görkezýän Gerbine inlislerem, araplaram haýran galyp seredýär. Oňa Aziýanyň höwesi, Afrikänyň hyýaly, Amerikänyň, Awstraliýanyň synlaýjy nazary gönügişdir. Ynha, Kabul dagynda biri-birini "awlajak" bolýan "iki mergen" bu habaryň täsiri netijesinde, biri-biri bilen düşünjek bolup dur. Atyşykdan hiç-hili peýda görmeýän taraplar gulaklaryny Aşgabada öwürüpdirlir.

Dymýar...

Hawa, dymýar birden "gulagy saňlap",

Inen imisala pursaty diňläp,

Bosnyadaky, Çeçendäki awtomat!...

Bitaraplygyň uruşlary bes etmek, ähli jedelli meseleleri gepleşikler, geleşikler arkaly çözmek ýaly şeýle asylyly maksady bar! Şonuň kimin belent halkaralyk maksady şyňyrana rowüşde nygtap görkezmek türkmen şygrynyň Bitaraplyk bilen baglanyşykly ýene bir ündew- mowzuk ugrudyr.

Türkmen şygryýetinde Bitaraplygy Garaşsyzlyk düşünjesi bilen utgaşdyryp, olary birleşdirip şöhlelendirýän eserlerem azlyk etmeýär. N.Gullaýewiň "Garaşsyzlykdan soňky belent mukaddeslik", B.Ussaýewiň "Garaşsyz, bitarap diýarym meniň", A. Muhadowyň "Garaşsyz, hemişe bitarap ýurdum", G.Meredowyň "Garaşsyz, bitarap döwletim meniň", R.Ýazowyň "Garaşsyz, Bitarap Türkmenistanym" goşgularyndan biz hut şonuň ýaly ündew-mowzuk ugry synlaýarys.

N.Gurbanmyradowyň döredijiligi Garaşsyzlyk ýyllarynyň şygrynyňda, kyssasynyň-da aýnasy ýalydyr. Olary okap, şygryrlarymyzyň hem ýazyjylarymyzyň, hat-da dramaturglaryň-da, umuman, nähili mowzuk ugurlary bilen meşgul bolýandyklaryny duýmak bolýar. Durmuşyň şol bir ýeke-täk şahsyýeti we şonuň bilen baglylykda meňzeş meseleleri öňe sürýändigini munuň şeýle bolmagynyň sebäbidir. Şahyr göz önünde tutulýan döwürde "Dutara dil bitende" , "Köňül owazlary" ýaly goşgular ýygyndylaryny çap etdirdi.

Garaşsyzlyk ýyllarynda gazet-žurnallarymyzyň sahypalarynda şyňyrlarymyzyň eserleri "Guwanjym - Türkmenistan, buýsanjym-Türkmenbaşy", "Türkmen şygrynyň diwany", "Zenan kalbynyň joşguny" / "Galkynyş"/, "Şygryýet älemi" / "Ahal durmuşy"/, "Şygry", "Şygryýet-ruhyýet" / "Edebiýat we sungat"/, "Şygryýet diwany" / "Watan"/, "Köňül görgüsi" / "Aşgabat"/, "Ruhy galkynyş-ylham joşguny" / "Türkmenistan"/, "Dillerde-Türkmenistan, dillerde-

Türkmenbaşy" /"Diýar"/ "Serdarymyz joşgun, ylham çeşmesi, bizem mydam şol çeşmäniň teşnesi" / "Garagum"/ ýaly ýörite berilýän bölümlerde yzygiderli çap edilip, okyjylara ýetirliip duruldy. Şol bölümler arkaly A.Rahimow, A.Baýhan, O.Atahanow, A.Garly, D.Kulyýewa, M.Ömür, J.Begenjow, T.Annataganowa, A.Kakaýew, B.Taçmyradow, G.Gurbanowa, T.Artykgulyýew, D.Annayewa ýaly täze ýaş talantlar şahyrana eserleri bilen giň okyjylar köpçiligine tanaldylar.

Garaşsyzlyk ýyllarynda özbaşdak döwlet hökmünde ähli nyşanlary bolan Türkmenistanyň gazanan üstünlikleri, ägirt uly, ähmiýetli syýasy, ykdysady ädimleri biparh galdyрмаýar. A.Omarowanyň, N.Annatyýewanyň, T. Taganowanyň, S.Ýazowanyň, O.Çaryýewanyň, B.Kerimowanyň, O.Oraztaganowanyň goşgulary, liriki, pelsepe häsiýetli poemalary şu günki şygryýetimizi mowzuk , ündew babatlarda ep-esli baýlaşdyrды.

Şygryýetde hyýaly-pelsepeçilik häsiýet mahsus bolup, türkmen durmuşyna, onuň edim-gylygyna, gelip çykyşyna, milli ruhuň bütündünýä ruhyýetine gatylyp-garylmasyna, älem giňişliginiň Adam diýen syr heniz doly açylmadyk düşünje bilen baglanyşygyna we başga-da gaty kän meselelere dahylly oýlanmalardan, çeper-ylmy ölçerip-dökmelerden ybaratdyr. Şahyryň çeper pikir ýöretmäge ussatlygy şu hili şahyrana eserlerde mese-mälim özüni duýdurýar.

T. Taganowanyň "Bergili men", "Obam", "Söwer ýar" atly goşgularynda liriki gahrymanyň ata-enesine, söýen we bile ýaşap ýören adamsyna, ene topraga söýgüsi, bergilidigi beýan edilýär. Şowhunly säherde ýaşayanam bolsa ol obasyny ýatdan çykaranok. Olar hakykatdanam söýülmäge mynasyp. Ene ony dünýä getiripdir, göwsünden ak süýt beripdir. Sähel nähoşlasa "balam!" diýip özenlipdir. Birneme özüni tutup, indi, enäniň däl-de, ene topragyň "göwsünden" öňän önümleri iýip ulalypdyr, onuň tämiz howasynda dem alyp, sypaly suwlaryndan içipdir. Oba ony adamlar bilen ysnysdyrypdyr, däp-dessurlary öwredipdir. Edepli-ekramly bolup

ýetişmegine şertler döredipdir. Ony halap, özüne ömürlük ýoldaş saýlan ýigit bolsa ony "Aýym!", "Günüm!" diýip söýgülapdir. durmuşyň ajysyny-süýjüsini paýlaşypdyr. Ony ýaşaýyş dowamatynyň başynda goýupdyr. Ine, şu ýagdaýlar zenan liriki gahrymanyň kalbyny olar baradaky inçe duýgular bilen doldurýar.

"Esger aýaly", "Goňşy aýalyň nalasy" ýaly goşgularda biz başgarak görnüşleri synlaýarys. Birinji goşgy iki bölekden. Başky bölekde onuň ýanyoldaşynyň uruşdan gaýdyp gelmandigi, munuň oňa beren ruhy ezyetleri, mukaddes ojaga wepalylygy, ilkinji söýgüsiniň, yşky lezbini beýik manysy barada gürrüň berýär. Şeýle gynançly ahwalat türkmen zenanyny ruhdan düşürüp bilmeýär. Gaýtam ol ýer paýyny-da öz üstüne, "duşmana bolan gahar-gazabyny mährine öwürüp il-gününe" - zähmet edermenliklerine bagyşlaýar. Ikinji bölekde onuň esgeriň wepaly, işjeň, arly-namysly aýaly hökmündäki abraýy suratlandyrylýar. Şygyr muny "parlak ýyldyz, ýagty gündiz, bahar- ýaz, tutuş obanyň sözlär sözi, görer gözi" ýaly sypatlandyrmalar bilen janlandyryp berýär. Ony beýikligiň, päkizeligiň nusgasyna öwürýär. "Goňşy aýalyň nalasy" hem täsirli, öwredijilikli häsiýete eýe. Ene gyzynyň "öý bizar-men bizar" bolup ýörşünden nalaýar. Gyz maşgalanyň ygyp-tezip ýörmesiniň gelşikli dældigine ünsi çekip, ol aýal, gyzynyň ýeňilkele joralar tapyp, şeýle ýola düşendigini, indem ile görünmäge çäre tapmaýandygyny zarynlaýar. Şygyr diňe bir gyzyň ykbalynyň gürrüňini etmän, şeýle ýaramaz ýagdaýlaryň umumy jemgyýetçilik ahlagyna uly zarba urýandygyny tekrarlaýar.

T. Taganowa "Bu topraga doga kylar, adamlar", "Çyn bolup ýaşalyň pany dünýäde", "Görä Allam, bu türkmeni", "Gel, ezizim, dolanaly ýaşlyga", "Girýän düýşüme", "Päkize gijeler", "Bolmaly" ýaly goşgularynda durmuşyň dürli taraplaryny duýgularyny, okyjylarynyň aňyna ýetirýär.

Howasy höstapdyr, şemaly sergin,

Pelek goýmaz, munda gidiler bir gün,

Ynanyň, bu toprak duzudyr ömrüň

Şu topraga doga kylyň, adamlar.

Özboluşly, manyly, artyk-süýşüklik ýok! Çöregiň tagamy duz bilen - ömrüň manysy adamyň öz topragyna bolan söýgüsi, hyzmaty bilen düşündirilýär.

Ykbala çäre ýok, ölüme alaç,

Kim-kimden bizardyr, kim-kime mätäç,

Bu topragy eýeläp, gara başa täç,

Çyn bolup ýaşalyň pany dünýäde.

Ýene-de toprak! Özem-"Bu toprak!" - öz doglan ýerimiz, ölkämiz, diýarymyz iki goşgyny pikir babatda bitewileşdirýän bir ýagdaý bar: Olaryň ikisinde-de ömrüň çäkliligi, ölümünem ýakyn-als aralykdan, garaz, jyklaý ugrandygy sebäpli "topraga doga kylyp, ony başa täç eýläp" ýasamaga howlukmak gerek diýlen ýeke-täk pikir göze ilýär. Şahyryň özi-de, liriki gahrymany hem, okyjyda ýalany gowy görmeýär. Ýalan söz, galp hereket jemgyýetiň synasyna ansat bitmeýän ýaralar salýar. Emma, her näçe gynansagam, şygyram, liriki gahrymanlaram, okyjylar-da ýalanyň ýol alýan halatlaryny az görmeýär. Şu sebäbe görä-de, şahyryň dili dogaly, mynjatly çyn bolup, onuň şu we beýleki goşgularyndaky "Bir ajap mekandyr eziz diýarym", "Dünýä bizi etdi ykrar", "Ýalkandy türkmen balasy", "Keramat güwäsi namazlyk bilen", "Güwäsi bolduňyz hoş ykballaryň" ýaly setirleri şu günki okyjylarymyzy asla biparh galdyрмаýar.

O. Çaryýewanyň "Ýedi ýyl" atly şygrynda Garaşsyzlygyň ýedi ýyllyk ýoly çeper pikirlenmelere siňdirilýär. Watan, şäher, yşk heseri, şygyr, deňizler, derýalar... barada ýazmadyk şahyr ýok. Tema gaýtalanýar. Ýöne gep temalaryň gaýtalanýandygynda däl-de, nähili gaýtalanýandygyndadyr. Şahyr "Watan", "Şäher" diýen

goşgularynda-da öz oýlanmalaryny gözellik derejesinde kebşirlemegi başarýar.

Zamanabaplyk diýilýan zat umumy döwlet syýa satyndan, şol syýasata dahylly ähliumumy ýurt kânunlaryndan gözbaş alyp gaýdýar. Türkmen topragyny bag-bakja owurmegi halkyna maslahat berýar, obalary özgertmegi, säherlerni durkuny täzelemegi derwaýys tapýar, türkmeni, aýratynam onuň Magtymguly ýaly ägirtlerini aleme tanamagy müwessa bilýar, Garaşsyzlygyň, Bitaraplygyň, milli dap-desşurlarynyň, dilimiziň we dinimiziň nähili mukaddes düşüňjelerdigiňi her bir sözünde häli-sindi ýatladýar. Ylmy, bilimi ösdurmegiň derwaýysdygyna, medeniýeti, saz-söhbetiň halk galkynmasynyň çesmesi bolup durýandygyna milletiň ünsüni çekýär... Ine, şeýle ündewler, syýasat ýörelgeleri edebiýata, şol sanda şygryýete hem tebigy bir şuratda aralaşyp gidýär "Myňman boluň!", "Lira - bu men", "Kyn zadym yok...", "Mahribanlyk", "Ugratmak", "Heser" ýaly örän özbolusly goşgularynda şahyr öz durmuş oýlanmalaryny okyjynyň ýüregine hasam golaýlasdyrýar.

Umyt dälmi name ärşyň diregi.

Yşkda ýaşadaly, birek-biregi

Gowy zatlaryň hemmesi yşka degişlidir. Sopusylyk poeziýasynda diňe asmana telwaslanan yşk. O. Çaryýewanyň şygryrlarynda häzirki zaman ruhyýeti hemmetaraplaýyn kesgitleýär. Bu - gowy alamatdyr we dogry ýörelgedir.

G. Şagulyýewanyň Garaşsyzlyk temasyndan ýazan "Watanym", "Türkmenistan", "Seni söýmän bilmen, Watan!", "Eziz Watan", "Watanym, myradym sen!", "Mende Watan bar, Watan", "Maýsaly bössanym, sen!", "Sen deý Watan barmydyr", "Watanly men, illi men", "Eziz Watan sendedir" ýaly goşgularda Watan düşüňjesi çeper umumylaşdyrylýar.

Bu göterlen döwlet-döwran özüňki,

Batlanyp, saýlanyp gelýän watanyň

Watan-meýdan ölçegini aňladýar. Emma ol meydan ýöne bir ýaýylyp ýatan meýdan däl. onuň üsti hem baýlyk, asty hem. Emma Watan, hemme zatdan önürti özünde ýaşayan halk bilen, millet bilen mazmunlydyr. Sebäbi, halk Watanyň şol baýlyklaryny "herekete getirýär", ony ýaşayş hyzmatynda goýýar. Halk öz eli, deri bilen topragy - Watany gülledýär. Pagta, bugdaý we beýleki ekinleri ekýär, bag-bakjalary ösdürip ýetisdirýär, mal bakýar, sähralary sürüler, padalar, ýylky toparlary bilen bezeýär, çölün keşbini özgerdýär, kánallar çekýar, emeli köller döredýär, tehnikanyň kömegiňne daýanyp, ýerasty baýlyklary gazyp alýar. Şahyr halkyn wekili. Şonuň üçinem onuň halkyň adyndan geplemäge haky bar.

Türkmen milli şygryýetini soňky on ýyllygynda tankydy-satirik häsiýetli şygrylaram ýazyldy. Dogry, onuň mowzuk örüsi ep-esli daraldy. Şeýle-de bolsa neşekeşleri, pes gylyk-häsiýetlileriň käbirini paş edýän şygrylar okyjylary oýlandyrdy, olaryň sagdyn, halal durmuş, baradaky düşüňjelerini artdyrdy. Elegiýa, basnýa ýaly şygry görnüşleri bolsa Garaşsyzlygyň soňky ýyllarynda buünley edebi sahnadan duşup galdy.

Garaşsyzlyk ýyllary şygryýet babatda odalar zamanasy boldy. Emma A. Atabaýew, K. Gurbanmyradow, N. Rejepow, Ş. Çarygulyýew, T. Taganowa, O. Bäşimowa, R. Sabyrow, K. Ýlýasow, M. Ömür ýaly şahyrlarymyz tebigat, adamkärçilik, ynsan ömri, umumy adamzat ýaşayşy, ykbal öwürümleri bilen baglanyşykly we başga-da epiki mowzuklarda gowy şahyrana eserlerini okyjylara ýetirdiler.

Garaşsyzlyk ýyllarynda türkmen okyjylary mysal alnan kitaplardan başga-da, A. Atabaýewiň "Basga tuysli goşgular", O. Eminowyň "Söýgi hakda 2000 setir", K. Aşyrowyň "Ömrümiň güýzi", G. Daşgynowyň "Köňül kelamy", Ý. Pirgulyýewiň "Saýlanan eserler", A. Hojanyýazowyň "Iki dünýä hossarym", Ş. Çarygulyýewiň "Sepiň tohumyny ýagşy niýetleň", Ý. Saparyň

"Güyz güneşi", G. Sähetdurdyýewiň "Ahmyrym ertirde", A. Mammedowyň "Türkmennama", "Gazallar", Annadurdy Annadurdyňyň "Rubagylar", G. Bäşimowyň "Çynarym", K. Durdyýewiň "Ömür orkum", Myrat Ömüriň "Sensiz dünýä sygmadym", "Sen garrama, eje jan", O. Oraztaganowanyň "Akguýynyň aýdymy", G. Sarly gyzynyň "Haýam dursun özüm bilen", G. Geldiýewiň "Ömürem geçip bardy", H. Garataýewiň "Altyn asyra barýan", G. Goçmyradowyň "Ýürek telwasy", A. Seyidowyň "Kalpnama", "Yňlas", A. Taşowyň "Lälezar", "Gönezlik", J. Haýydowyň "Güyz", A. Ussaýewiň "Arkadagym" ýaly ululykiçili şygry kitaplaryny okamaga mümkinçilik tapdylar. Edebiýatçy Osman Ode şygryýet hakyndaky makalalarynyň birinde "Öz içki gyzyklanmalaryna has mesgul... liriki "Menin" gürrüňini edýär. Ony daşky dünýäniň az gyzyklandyryandygyny" belleýär. Aslynda şeýle ýagdaýlar şahyryň gylyk-häsiýetinden, adamlara, zamana, jemgyýetçilik gatnaşyklaryna, dünýä syrlaryna bolan şahsy garaýyslaryndan, hatda onuň özünden-de biňabarlykda, tebigy şuratda döreýär. Eysem-de bolsa, Garaşsyzlyk ýyllarynyň şygryýetindäki şahyranasahsyýetler hususy gizlinlikden anyk hususylyga tarap ymtyldylar. Netijede, ozalky "Liriki menler" ösýän, özgerýän daşky dünýä bilen bitewileşip gitdiler. Indi olary içki dünýäniň umsumligi, öz-özlük dünýäsindäki ahwalatlar dal-de, towereklerinde bolup geçýän tasinlikler, galkynyş hereketleri has-da köp gyzyklandyrýar. Munun şeýle digiň e ady tutulan kitaplara giren şygrylar hem tassyklaýa r. Şu kitaplardan, gazet-zurnallarymyzda çap edilýän eserlerden çen tutsan, şygryýetiň liriki poema görnüşi Garaşsyzlyk ýyllarynda san taýdan öňe saýlanypdyr, hil taýdan kamillesmage ymtylypdyr" diýen netijä gelýarsin. Ş. Çarygulyýewiň "Halallyk", T. Öwezowyň "Aýdym we ajal", A. Taşowyň "Zemin söýgüsü", M. Babanazarowyň "Asyk aýdyn", Ý. Saparyň "Şahyr", K. Durdyýewiň "Kalpda gopan hasrat", "Gudrat", "Erkinlik hakynda hekaýat" poemalary bizin sözümizi tassyklaýar. A. Agabaýew "Serdaryň sözlerine şahyranasahsyýetler" ady bilen yoritekiçi poema toplumyny döretti. Ol "Seniň galamyň", "Şejere", "Hem ýasly, hem aýdymly maý", "In souky sargyt" ýaly bölümlerden ybarat. O.

Atahanowyň "Ýyldyrym" soňetler çemenini-de ýokardakylaryň ustune goşmak bolar. Biz, elbetde, onki bolumlerde agzalan, ýokarda ady tutulan poema eserlerini bu ýerde ýatlamagy zerur hasaplamayarys. Her niçik, şygryň bu görnüşinin barha rowaçlanýandygyny welin nygtamak isleýaris.

Şeýlelikde, Garaşsyzlyk ýyllarynyň şygryýeti mowzuklar, aň-ündewler, milli mazmun babatlarda özbolusly ýola düşdi. Garaşsyzlyk zamanasynyň şygryýeti dürli şygry şekillerini ussatlyk bilen işledi. Bu döwürde has köp ýüzlenilen şygry şekilleri köňe edebi ýa tyn murapbag we hazirki zaman dörtlеме şekilleridir. s onuň bilen birlikde gazal, mesnewi, muhammes, rubagy görnüşlerini-de belli derejede ýaýraw berildi. Häzirki zaman ruhuna ýugrulan küştdepdiler, hüwduler okyjylaryn göwünlerini galkyndyrdy. Göz önünde tululýan döwürde iri poemalar tas ýazylmady diýen ýalydyr. Emma ona derek kiçi şahyrana poemalaryn sany köpeldi, ol hil babatda kamillige gadam basdy. Bu şygryýet mazraun babatda бүünley tazelendi we basdanaýak millilige ýugruldy. Muna ýazylan eserlerde gözgalýan temalaram, olardan syzylyp çykýan ideýalaram, olarda edilýan gürrüňlerem, peydalanylýan çeperçilik serisdeleri-de saýatlyk edýar

Hazirki zaman şygryndaky bellenmeli esasy alamatlaryn biri onuň adam mertebesini belende galdyr ýa ndygyndan, adamy ýaşayşyň bas mazmunyňa öwürýänliginden ybaratdyr. Mysal üçin, taryňy we edebi sahslar hakynda ýazylýan şygryrlarda adamyn içki dunýasine gözellik nukdaýnazardan çemelesilýar. Bu ýagdaý bir tarapdan, tutus, jemgyýeün ruhy ýokary goterilisine güýçli tasirini ýeürýär. Hazirki zaman türkmen milli şygrynyň esasy ýörelgesi şeýledir. Ikinji bir tarapdan olar şygryrlarymyzyň geljekki nesillerde ähmiýetli edebi miras galdyryandygyna şaýatlyk edýär.

GARAŞSYZLYK EDEBIÝATYNYŇ KYSSASY

Türkmenistanyň Garaşsyzlygynyň taryňy taýdan örän gysga möwriünde edebiyatymyzyň kyssa žanry ideýa-tematika, çeperçilik we hil ugurlaryndan düýpli üýtgeşiklere sezewar bolup başlady. Dogry, şu gysga möhlet bu görnüş barada gutarnykly netijelere gelmäge we oňa ylmy taýdan düýpli baha kesmäge mümkinçilik bermeýär, bu geçen möhlet şeýle etmek üçin onçakly ýeterli däl, entek täzeçe öwşün atyp, örüsin barha giňeldip gidip oturan kyssa ýörjen-ýörjen ýagdaýdan ýaňy saplanyp gelýär. Şonda-da onuň geljeginiň in has uly, oňaly netijelere ýetjegi urýan gadamlaryndan mese-mälim bildirip dur. Dogry, onuň Berdinazar Hudaýnazarow, Çary Aşyrow, Hudaýberdi Diwangulyýew ýaly birdir-ikidir tejribeli, zehinli, kämil ussatlary döwre mynasyp çeper eserler döretmegiň jan-dilden çalyşan hem bolsalar, entek Magtymgulular, Mollanepesler döräberenok. Munuň üçin, Garaşsyz, Bitarap Türkmenistanda ähli mümkinçilik bar. Şol mümkinçilik döredijilik işgärlerine - ýazyjylara, şahyrlara, şungat işgärlerine uly döredijilik erkinligiň i berýär.

Eýsem Garaşsyzlyk we Bitaraplyk döwriň türkmen kyssasynyň başýan batly gadamlarynyň tapawudy we ylmy taýdan özboluşly taraplary nämelerden haýsy esasy çözgütlere ýönelmekden, olary Türkmenistanyň we onuň halkynyň durmuşyňy hakyky, real şöhlendirmekden ybarat?

Olarda millilik ruhy, Garaşsyzlyk, özboluşly demokraüýa, Abadançylyk, Milli Galkynyş näderejede çeper keşbini tapýar? Beýle esasly soraglara jogap bermek üçin ilki bilen Garaşsyzlyk döwriň edebiyatynyň, ylaýta-da kyssa görnüşiniň haçan şineläp başlanlygyny göz önüne geürmeli. Döredijilik işgärleriniň kepil geçmeklerine görä, bu ýagdaý baryp täzedan gurmak we demokraüýa döwründen, huşusan-da segseninji ýyllaryň ortalaryndan baş alyp gaýdýar. A.Gowşudowyň "Perman", G.Kulyýewiň "Gijigen ökünç" ýaly hakykaty dogruçyl beýan etmäge gönükdirilen kyssa eserleriniň dünýä inmegiň den soň, türkmen ruhy ganatlandy, dāp-dessurlar zyygiderli dikeldilip başlandy.

Entek bu edilýän oňyn we paýhasly işler ägirt galkynyşyň, milli duýgynyň ör-boýuna galyp möwç urmagynyň başlangyjy, ýokary galkmaga ýardam berýän ilkinji basgançaklarydy.

Garaşsyzlygyň ilkinji ýyllarynda eýýäm döwürleýin metbugatda çap edilen syýasy, ykdysady, taryňy çeper publisisüki eserleri öz içine alýan "Gökdepe galasyndaky söweş" (1991), "Türkmen hanlary we serdarlary" (1992), N.Hojageldiýewiň "Gökdepe galasy" (1991) ýaly ýygyndylar we kitaplar okyja gowuşdy. Olary döredenler geçmişiň wakalaryna, taryňy şahslara täzeçe baha kesmäge çalyşýardylar. Emma entek degişli maglumatlar geregiçe öwrenilmändi, sebäbi olar ilkinji ädimlerdi, ýöne olaryň inine-ganyňa hakyky türkmen milli ruhy aralaşypdy. Garaşsyzlygyň ilkinji günlerinden başlap, türkmen çeper publisisükasynyň güýçli akymy uly bir akaba öwrüldi. Onuň esasy mazmuny Garaşsyzlygy diňe bir berkitmek ugranda göreşmek bilen durman, eýsem onuň beren we berýän miwelerini wagyz etmek, Garaşsyzlyk döwründe edilen we edilýän ajaýyp işleriň maňzyny açyp görkezmek halkyň uly bagtyny çeper söz üsü bilen äleme jar etmek, şeýdibem Garaşsyzlygyň başy göge dalaş edýän belent binasynyň waspyny ýeürmek ýaly birgiden dana pikirlere ýugrulyp başlapdy. Soýuz döwründe çeper publisisüka asla göze ilmeýärdi. Emma döwür täzelendi, ol täzelikleri edebiýatymyzyň kyssa görnüşinde günubirin halka ýeürmekde bu görnüş esasy işi etmelidi. Ol şeýle-de boldy. Şeýlelik bilen türkmen kyssasynda çeper publisisüka - kyssamyzyň çeper jemagatşynaslyk ugry edebiýatymyzyň öňde-soňda görülmedik derejesinde orta çykdy. Bu meselede galamy ötgür işlän ýazyjylar hökmünde Berdinazar Hudaýnazarow, Hudaýberdi Diwangulyýew, Sapargeldi Annasähedow, Ýazmyrat Mämmediýew, Atamyrat Atabaýew ýalylar çeper publisisükada başdan halkyň ruhunyň täzelenişi barada ilkinjiler bolup orta çykdylar. Publisisük-jemagatşynaslyk eserler ilki bilen gündelik döwürleýin metbugatyň bezegi boldy, soň dürli ýygyndylara olaryň bir topary girizildi. Togsanyňjy ýyllaryň ortalaryndan başlap (1994) ýazyjy A.Garaýewiň "Garaşsyzlyk" neşirýatynda, şonuň redaktorlygy bilen "Halk, Watan, Türkmenbaşy" ady bilen köpjiltli kitaplar yzly-yzyna peýda bolup başlady. Şolaryň

iki tomunda publisistük eserler ýerleşdirilip, okyja ýeürildi. Garaşsyz milli türkmen döwleü, Türkmenistanyň içeri we daşary syýasaty, halk üçin edilýän tutumly işler şuratlandyrylýar.

"Halk, Watan, Türkmenbaşy" atly köptomly ýygynyň 2-nji tomunda (1995) kyssaçylarymyz T.Jürdekowyň "Garaşsyz diýarymyzdaky bagt joşgüny", Ý.Mämmediýewiň "Türkmeniň gadymy halk demokraüýasy", K.Ballyýew bilen G.Kakabaýewiň "Milli ýol-ýörelgämiziň ykrarnamasy", H.Durdyýewiň "Türkmen bolmak ideologiýasy", N.Gullaýewiň "Magtymguly Pyragy we Saparmyrat Türkmenbaşy", B.Hudaýnazarowyň "Ahlak arassalygy ynsanyň baş sypaty", A.Atabaýewiň "Türkmen edebiýatynyň ruhunyň täzelenişi" ýaly täsirli eserleri ýerleşdirilipdir. Bu sanawyň üstüni ýene onlarça we onlarça eserleriň adyny tutmak bilen ýeürüp bolar. Olaryň dürli-dürli ugurlar hakynda söhbet açýanlygy düşnükli, emma olaryň hemmesinde-de geçmiş we Garaşsyz Türkmenistan, biürilen işler we öňde duran wezipeler hakynda degerli pähimler aýdylýar.

Şunuň ýaly eserlerde Türkmenistanyň ýer togalagynyň aglaba ýurtlary tarapyndan ykrar edilişi, milli döwlet hökmünde abraýyny äşgär etmekde Beýik Saparmyrat Türkmenbaşynyň biüren hyzmatlary, dünýäniň ähli yklymlary we ýurtlary bilen onuň döstlukly we berk hyzmatdaşlygy döredişi hakynda hem degişli pikirler orta atylýar.

Döwürleýin metbugatda il içinde adygan din wekillere - rahy pederler Ak işan, Gurbanmyrat işan, molla Töre ahun, türkmen hanlary we begleri Keýmir beg, Çopan kir, Nurberdi han, Orazmämmet han, Gowşut han ýaly şahslar hakynda giňişleýin makalalar peýda boldy. Gökdepe galasy we onuň gahrymanlary hakynda köp ýazyldy we ýazylýar. Şolardan "Gökdepe galasy" (1991), "Gökdepe galasyndaky söweş" (1991), "Gökdepe urşy" (1992), "Türkmen hanlary we serdarlary" (1992) ýaly kitaplary görkezmek bolar. Dogry, şolar hakynda döredilen eserler entek ilkinji maglumatlar, olaryň üsü ýeürilmeli we öňkä garanda çuňňur öwrenilmeli. Emma olar gowy başlangyçlar. Bu hili eserleriň ýüze çykmagy, ýazyjynyň erkinligiň i aňlatmak bilen durman, eýsem

halkyň geçmişi çuňňur we hertaraplaýyn bilmegi we öwrenmäge şuwsanlygyny aňladýanlygy üçin hem ähmiýetlidir. Agzalan kitaplarda, mysal üçin, N.Hojageldiýewiň "Gökdepe galasy" atly taryňy-edebi oçerkinde Gökdepe galasynyň gurluşy, ol galada bolan aldym-berdimli söweş hakynda yzygiderli we jikme-jik gürrüň berilýär. Onda ýazyjy edil taryňçy hökmünde bolan wakalary sowukganlylyk bilen şuratlandyrýar. Ol şeýle- de bolmaly. Emma ýazyjyny ol eser kánagatlandyrmady. Ol täzeden galamyna ýapyşdy we şol gahryman gala hakynda taryňy roman döretmäge girişdi.

Garaşsyzlyk ýyllarynda türkmen edebi kyssasynyň taryňynda ýene bir uly täzelik bolup geçdi. Ol hem publisistika bilen berk baglanyşyklydyr. Bu aralykda oçerk mazmuny, ideýasy, temasy düýpgöter üýtgäp başlady. Oňa öň görülmedik temalar goşuldy. Şeýlelik bilen onuň örüsi giňeldi. Elbetde oçerkleriň dürli görnüşleri gündelik we döwürleýin metbugatyň bezegi boldy. Şu ýerde ol hili edebi görnüşiniň biri hakynda durup geçeliň. Ol "Danalara uýsaň..." diýen at bilen neşir edilipdir. Munda "Akyldarlaryň işleri genjihazynamyzdyr", "Gadymy medeniýeüň mesgeni", "Ylym pälwany", "Zamanasynyň beýik filösofy", "Beýik filösof, şahyr, tebib", "Globusy ýasan adam", "Omar Haýýam iň takyk kalendarý düzüjidir", "Maryly danalar Bagdatda", "Abu Seyit mäneli", "Hoja Ahmet Ýasawy", "Nejimeddin Kubra", "Türküstan - Horasan ereni" diýen eserler bar. Ol eserleriň hemmesi IX-XII asyrlar arasynda ýaşan we döredip geçen alymlara bagyşlanypdyr. Ol alymlar döwrüniň ylymlarynyň dürli ugurlary matemaüka, astronomiýa, asman jisimlerini öwrenmek, teologiýa, ýagny dini taglymaty öwrenmek, filösofiýa, taryň, edebiýat bilen iş salşypdyrlar we uly akylدارlar, dana ynsanlar bolup ýeüşıpdirlar, şeýlelikde dünýä edebiýatynda we ylmynda ölmez-ýitmez yz galdyrypdyrlar. Olaryň ençemesi biziň ýurtdaşymyz, emma hemmesi hem türkmen topragynda ýaşan we döreden beýik ynsanlar bolupdyr.

Şunuň bilen birlikde durmuş bilen baglanyşykly başga kitaplar we gazet-žurnallarda birgiden eserler hem yzly-yzyna peýda boldy. Täçmämet Jürdekow şol wagt "Däliden dogry habar" diýen oçerkler (1996) ýygyndysy çykaryldy. Säuriki oçerkleriň we

hekaýalaryň ussady bolan ýazyjy mundan özal hem "Ody özüňe bas" diýen ýygýndysyny (1992) çykardy. Onuň oçerklerinde geçmiş bilen häzirki Garaşsyzlyk döwri deňeşdirilýärdi.

Garaşsyzlygyň ilkinji ýyllarynda gazetlerde we žurnallarda, ylaýta-da, "Garagum" žurnalynda publisisük-jemagatşynaslyk eserler köp çap edildi. Olaryň arasynda S. ýa zowa, G. Şamyýew, Ş.Geldiýewa, B.Hudaýnazarow, T.Sadykow, E.Ataýew ýaly ýazyjylardyr şahyrlar az däl. "Garagum" žurnalynda yzly-yzyna çap edilen publisisük eserleriň arasynda S.Ýazowanyň "Gadymy diýaryň şu günki keşbi" (1996, № 2), "Ilim-günüm saňa döneyin" (1997, № 1), "Aman etregiň hyýaly", "Nur öýüniň lukmanlary" (1999, № 10) ýaly publisisük eserleri bar. Bu eserlerde Serdar hakda oýlanmalar, gadymy Marynyň häzirki ýagdaýy, lukmanlar we olaryň işleri, ýönekeý ynsan hakyndaky pikirler bar. Ýazyjy E.Ataýew hem gadymy Mary hakynda "Maru-Şahu-Jahan asly mekänym" (1988, № 5) diýen publisisük eseri bilen S. ýa zowa ses goşýar. Şu döwürde ýazyjy G.Orazgulyýew hem täsirli publisisük eserler döredýär. Onuň "Göterilen ykbal, galkynan ýurt" (1998, № 2), "Bitaraplygyň bahasyz bagty" ýaly eserleri okyjynyň göwnünden turmazça däl. Ol hekaýalar döretmek bilen birlikde publisisükada önjeýli goşant goşýar. Muňa mysal edip onuň "Lebap baharynyň bady" (1999, № 6), "Gül göteren ýodalardan ýol salyp", "Ak ýolda röwşenlik bar" (1999, № 9), "Türkmen derýasynyň tolkunlary" (1999, № 11), "Beýik başlangyçlaryň bady" (2000, № 3), "Altyn sünbüliň aýdymy" (2000, № 7), "Köýtendag, sen misli ýaşula meňzeş" (2000, № 10) ýaly eserlerini görkezmek bolar. Bu agzalan eserler esasan Lebap welaýatyna edilen sapar bilen baglanyşykly bolup, şol ülkede Altyn asyryň bösagasynda bolup geçen özgerişlikler hakyndadyr. Olar ülkäniň, tutuş welaýatyň ösüp-gülleýändigini i tekrarlaýar.

Jemgyýetşynaslyk eserleriniň sanawyny-da, gürrüňini-de mımdan beýläk hem uzaltsaň uzaldyp bolýar. Emma ýokarda aýdylyp geçilenler hem esasy pikiri tassyklamaga doly mümkinçilik berýär. Beýle eserler Garaşsyzlyk döwrümüzde bolup geçen oňyn täzeliklere okyjynyň gözüni ýeürmäge ukyply. Onsoňam ol eserler

günübirin döreyänliginee görä kyssanyň haýalrak döreyän beýleki görnüşleriniň ýüze çykmagyna-da ýardam edýär.

Garaşsyzlyk ýyllarynyň çeper kyssasy öňki döwürlerde rowaç bolan hyýalbentlikden daşlaşdy we taryňylyga, dokumentallyga örküni diräp ugrady. Bu ýerde hyýalbentlik diýmek hakykaty ýasama görnüşinde beýan etmek ýa-da oňa öýkünmek diýmekdir. Dogry, ýajyzy öz eserlerine hyýalbentligi wakalary dograçyl beýan etmek, hakykaty okyjynyň beýnisine siňdirmek üçin ulanyp biler. Oňa ýazyjynyň tapyndysy diýseňem boljak, ine şol tapyndy gürrüňsiz hakykatyň günü bolmaly. Garaşsyzlyk döwrüniň kyssalarynda şeýle tapyndy göze ilip başlady.

Elbetde Garaşsyzlygyň ilkinji ýyllaryndan başlap, çeper kyssa hem бүünleý täze mowzuga, täze taglyma ýüz urdy, dogry ol ussatlyk babatda aýdanynda öňkülerden pes oturmady. Muny möhüm temalary saýlamakda, olary çeper beýan etmekde Garaşsyzlyk döwrüniň çeper türkmen prözasy, kän bir kynçylyk çekip duranok diýip aýtmak bolar. Sebäbi türkmen prözasynyň özalky ýetmiş ýyllyk tejribesi häzirki döwrüň türkmen ýazyjylary üçin ussatlyk mekdebi bolup durýar. Garaşsyzlyk döwrümüz baradaky ilkinji hekaýalardyr powestleriň bada-bat kämillige gol ýapyp başlamagy hut şonuň üçindir. Eýsem şol ilkinji bolup orta atylan ugurlar, mowzuk lar esasan haýsylardy? Olar ata Watan, ene toprak, Garaşsyzlyk we onuň beren miweleri, gadymdan gelýän däp-desşurlarymyzyň dikeldilişi, biziň syýasy, ykdysady taýdan artykmaçlygymyz, din-şerigat baradaky pähimler geçmiş taryňy, edebi şahslaryň keşplerini täzeçe dikeltmek we başgalar. Munuň özi hele-müçük däl, ol köpelip gidip otyr. Elbetde kyssa eserleriniň arasynda türkmen halkynyň geçmiş taryňyna ýüzlenmek hem bar. Umuman mahmal öwürülişikden soň döräp başlan kyssa eserleriniň örüsi barha giňelip gidip otyr. Başga-da bir ýagdaý kyssa eserlerini döredýänleriň arasynda öň okyja tanyş bolmadyk täze atlar hem üz-üzden gabat gelýär. Elbetde şu geçen az döwrüň içinde ýüze çykän we okyja gowşan hekaýalardyr powestleri we pomanlary derňewden geçirmek eýgertmez, şonuň üçin olaryň käbirini ýatlamaly, käbirine bolsa ylmy taýdan göz aýlamaly, olaryň özboluşly taraplaryny, döredilen çeper

keşplerini milli häsiýetleriniň beýan ediliş ussatlygy hakynda pikir ýöredilýär.

Döwrümiziň çeper kyssasynda üýtgeşmeler, täze agtaryşlar ýüze çykyp ugrady.

Garaşsyzlyk edebiýatynyň ilkinji kyssa eserlerinde erkänalyk bilen baglanyşykly eserler hem döredildi. Muňa mysal edip, H.Durdyýewiň "Ýapyk ýollar açyldy, Mylly aga" we G.Orazgulyýewiň "Gazma gara dutar" hekaýalaryny mysal alyp görelin. Ol hekaýalaryň ikisinde-de türkmeniň saz simgaty hakynda söhbet açylýar. Hemme meseläniň sowetleşen, syýaslaşdyrylan döwründe oňa nähili garalypdr. Ine, bu hekaýalar bir tarapdan şol soraglara jogap berýär. Emma eserleriň ahyrynda, asyl bütün gidişinde erkinlik, özbaşdaklyk, garaşsyzlyk pikiri inine-ganyňa siňdirilýär. Dogry, eserleriň çeperçilik çäkleri biri-birinden tapawutlanýar.

Ilkinji hekaýada ady ýedi yklyma ýeten uly sazanda Mylly Täçmyradowa daşary ýurtlaryň birinden hat gelýär. Ol hat saza teşne bolan daşary ýurtda ýaşayan ýurtdaşlarymyzdan. Olar Mylly aga uly minnetdarlyk bildirýärler. Ine, şonuň üçin hem bu uly sazandany, hoşgylaw adamy sowet organ işgärleri süýreýärler, hatda olaryň biri ýaşulynyň ýüzüne durup, "Bolduň, bolduň-da Mylly Täçmyrat" diýen teýeneli sözlerini aýdýar.

Mylly aga hemme zada döz gelse-de, ahyrsoňy bir ketdäniň ýanynda saklanyp bilmeýär:

" - Bilbili kapasa salypdyrlar. Kän saklapdyrlar. Ol saýramasyny goýupdyr. Bir wagt kapasadan boşadyp, ýañadan saýratjak bolupdyrlar. Saýramandyr. Ýene yzyna kapasa giresi gelipdir".

Bu eseri kim döretse-de, waka sowet döwründe bolup geçen aý ahwalat. Uly sazanda öz sözleri arkaly öňki döwürden närazydygyny göçme manyda örän aýdyň aýtmagyň hötdesinden gelýär.

Ikinji hekaýa türkmen sazynyň pederiniň - Aşyk Aýdyň piriň guburynyň üstünde hakykatda bolup geçen ahwalat hakynda çeper ýazgy. Ol ýazgyda parüýa-sowet işgärleriniň başda durmagynda guburyň külüni-külüne garýarlar. Bu, elbetde, ýakyn geçmişimizde yzly-yzyna bolup duran üpik ýagdaý. yň rdım sowetleşen ýyllary

metjit diýmän, medrese diýmän, gubur diýmän, gümmez diýmän weýran edilipdi.

Emma şol guburyň müjewüri ýaşy birçene ýeten Taňryberdi bu wakäny asyl akylyna sygdyryp bilmeýär. Ýöne ol müjewüriň etjek işi, başarjak zady ýok. Netijede ol tözana bulaşyp galýar. Şol guburda bolan gazma gara dutary haýsydyr bir milisiöňer hiç kime görkezmän ýygnaýar we Garaşsyzlyk döwri gelip ýetende, Saparmyrat Türkmenbaşy Aşyk Aýdyňa aýratyn zyýarata baran güni müjewüre gowşurýar. ýa zyýy bu ýerde döwür bilen döwürň tapawudyny görkezýär hem-de uly ilin saza bolan uly sarpasyny beýan etmäge çalyşýar. Şu iki sany hekaýanyň üsü bilen ýazyjylar köne bilen täzäniň aratapawudyny aýdyňlaşdyrmaga çalyşýarlar, bu ýagdaý belli derejede olara eýgerdýär. Şolaryň üsü bilen okyjy häzirki Garaşsyzlyk döwrümiziň gadyr-gymmatyna düşünýär we oňa alkys aýdýar. Elbetde bu ýerde tema meňzeşligi özüni görkezýär, emma her ýazyjynyň öz dili, öz süli bildirýär.

Diňe bir aýdym-saz meselesinde bolman, eýsem beýleki ugurlardan ýazylan irki hekaýalar bolan B.Öwezowyň "Azan sesi", G.Orazgulyýewiň "Sünnet toýy", S.Annasähedowyň "Günä ýükli kerwen" ýaly hekaýalarynda sowetler zamanasynda halkyň gadymyýetden baş alyp gaýdýan döp-desşurlarynyň, edimgylymlarynyň, din-şerigat işlerinden püçege çykarylyşy barada özboluşly hekaýat bar. Ö.Möwlamowyň "Kalbymda zaryň, Watan!", D.Nuralýýewiň "Biziň ata Watanymyz Türkmenistandyr, oglum!" atly hekaýalarynda bolsa watançylyk temasy öňe saýlanýar. Bu ýerde daşary ýurtlarda ýaşaýanlaryň türkmen topragyna sygynyşlary hakynda söhbet bar. Elbetde, bular ilkinji täsirler esasynda edilen ilkinji synanyşyklardyr.

Eserleriň ýene bir tapgyrynyň arasynda "Altynbaş sünbüller", "Täze mülkdar" diýen hekaýalar hem bar. Olaryň birinde sowet döwründe ak bugdaýyň depelenişi, hasyla duran galla meýdanyňyň gowaça ekmek üçin sürlüşi ynandyryjy şuratlandyrylýar we bugdaýlygy sürmäge garşy çykän brigadire edilýän myjabatlar beýan edilýän bolsa, beýlekisinde kömmunisük kesmekden saplanylan bu

ajaýyp döwrümüzde altynbaş sünbülleriniň jana ýakymly öwşüniniň türkmen topragyny bezeýşi şöhlendirilýär.

R.Durdyýewiň "Altynbaş bugdaýlar" hekaýasynda iki döwür deňeşdirilýär. Waka esasan baş gahrymanyň beýan etmegi bilen şuratlandyrylýar. Elbetde, bu ýerde gahrymanlaryň ady geürilmese-de, olaryň işine janypekş daýhandyklary belli.

Gahrymanyň gürrüň bermeginiň e görä, onuň kakasy öňki döwürde bugdaýçylyk brigadiri eken. Ine, bir gün kolhözyň başlygy ýanyňyň partorgy bilen gelip, hasyla gelen bugdaýlygy söküp, ýerine gowaça ekmegi perman edýär. Brigadiriň jibrinmesine garamazdan şeýle-de edilýär. Brigadir bolsa şondan soň aýňalmaýar. Ol amanadyny tabşyrmazdan öňürü ogluny çagyryp oňa şeýle nesiňat edýär. Ol "Oglum, dünýäde durýan zat ýokdur. Ak bugdaý, türkmeniň yrgalyna kast eden bu hyýanatçy ýolbaşçylaram durmaz, olar dowzahda ýanarlar. Men ynanyan, türkmen ýitmese, altynbaş bugdaýam ýitmez. Haçanam bolsa, halkdan bir gaýratly kişi dörär-de, türkmeniň maňlaýyndan dirär. Şonda ak bugdaýyň alnyňdan hem ak Gün dogar" - diýip, sözünü jemleýär.

Bu sözler şeýle bir obrazly berilmedik bolsa-da, hakykatyň beýany. Dogrudanam, baknalyk zamanasynda rus patyşasynyň Tejen topragynda uly mülki bolup, şonuň üç mün gektar ýerini türkmeniň ak bugdaýy ekilýän eken. Şol bugdaýyň mele-myssyk çöregi hem patyşanyň desterhanyňy bezeýän eken. Gel-gel indi ýurduň sowetleşen döwründe türkmen bugdaýynyň püçege çykarylyşy akyla sygmaýar. Hekaýa hem şol barada söhbet açýar. D.Nuryýewiň "Täze mülkdar" atly hekaýasynyň gahrymany segseniň onlugyny tegeläp barýan Öwezmyrat atly ýaşuly. Onuň görmedik günü yok. Ol çopançylygam edipdir, ussa şägirt hem, kârizgenem bolupdyr, tutha-tutlukda iki ýyl ýatyp hem gelipdir. Urşa gatnaşyp, "Şöhrat" ordeniniň üç derejesiniň eýesi hem bolupdyr. Daýhançylygy oňa kakasy Gulmyrat aga öwredipdir. Kakasy dünýä hakynda gürrüň edende, "He-e-eý, köşek, köşek, arkadagym, goç ogul, sen munda halallykdan bir nyşan görjek bolup, arrygyňy gynap oturmagyn" diýer eken. Elbetde, kakasy ol hili sözleri öz ýaşan zamanasyna, geçmişe gönükdirip aýdypdyr. Indi näme? Ýaş birçene barsa-da ol uly

mülke eýelik edýär. Ýöne eýelik etmek hem däl, ol zähmetem çekýär, onuň göreçlerinde ýaşlyk hyjuwy oýnaýar. Ýazyjy ony şeýle şuratlandyrýar: "Öwezmyrat aga bu günem säher bilen şol tanyş ýodasyny syryp barýar. Egninde-de kakasy Gulmyrat aganyň miras galdyran iki gulak pili. Görmäge göz gerek ony. Ýalp-ýalp edýär. Öňünde goýup, arkaýyn ýüz-gözüne ümar berip oturybermeli. Özünden özge aýna küýsetjek däl".

Kerkaw ussanyň ýasan şol piliniň ýaldyrap durmagynyň sebäbi Öwezmyrat aga onuň bilen ýer depýär, şonuň üçin ol aýna ýaly arassa. Ol ýöräp baryarka kesesinden synlasaň, oňa "segsen ýaşly" diýmäge diliň ejap etjek. Onuň mülki "tä gözýeüme çenli sap-sary bolup, ýaýylyp ýatan bugdaýzarlyk". Ony görende ýaşula täze güýç gelen ýaly bolýar. Ýaşulynyň bu giden bugdaýzarlyga gözi düşende, eýsem bu eşreü saňa kim eçildi diýen täsin pikir ýüregiň e ornaýar. "Ol kişi kimkä, janlarym?!" Ýöne onuň kimligiň i örän oňat bilýärdi. Kakasy Gulmyrat aga oňa "Sen bu merhemet üçin ýokarda Alla, ýerde bolsa kime alkyş okamalydygyny bilýärmiň?"¹ diýip soraýardy we oňa bir demde "Hawa" diýip jogap bermäge taýyndy. ýa zyjjy bu pursat ökdelik bilen şuratlandyrmagy başarypdyr. Özem hekaýa hereketler arkaly däl-de, psiňologik pursatlaryň üsü bilen, içgepletmeleriň, göwünýüwürtmeleriň, oý-hyýallaryň, çuňňur pikirlenmeleriň, duýgularyň üsü bilen berlipdir. Bu ýagdaý bolsa eseriň şireliligiň i, täsirliligiň i, çeperçiligiň i artdyrýar. Şol duýgy-hyýallar ýaş ýigidiňkiden tapawutlanýar, ýaşı birçene ýeten ynsany ýatladýar.

B.Öwezowyň "Azan sesi", T.Jürdekowyň "Gurbanlyk dogramasy", J.Hudaýgulyýewiň "Metjidiň gurluşygynda", G.Orazgulyýewiň "Mugt paýlanan nur", "Sünnet toýy", "Köp garaşan ajap eýýamym geldi", Ö.Kulyýewiň "Türkmen haram ýokmaz" ýaly hekaýalary dürli temalara degişli bolsa-da, Türkmenistanyň Garaşsyzlygynyň berýän süýjüdüne miwelerini görkezmäge çalyşýarlar. Bularyň hemmesi hem durmuşda bolup geçen wakalar hakyndadyr. Olaryň birnäçesinde geçmiş hem şuratlandyrylýar, ýöne wakalara häzirki Garaşsyzlyk eýýamynyň nazaryndan baha kesilýär. Başga birnäçesinde häzirki ajaýyp

zamanamyzyň şuraty çekilýär. Birnäçe hekaýada sowetleşen türkmen durmuşy bilen Garaşsyzlyk zamanamyz deňeşdirip görmek çägiň de beýan edilýär.

Garaşsyzlygymyzyň başlangyç etaplarynda dünýä inen bu eserleriň hemmesiniň hem hörpi ugurdaşlygyna garamazdan özboluşlydyr.

Hekaýalardyr powestler jemgyýetşynaslyk eserleri bilen deňeşdireniňde azrak ýüze çykän hem bolsa olaryň çeperçilik hörpi, many-mazmuny bünleý tüzelenipdi, milli häsiýeü has ýokarlanypdy, öň golaýyna baryp bolmajak mowzuk -temalar eserleriň bezegi bolupdy. Eger "Halk, Watan, Türkmenbaşy" atly kitaplar tomlugyna olaryň bir bölegi girizilen bolsa, köpüsi "Garagum" žurnalynda, "Edebiýat we şungatda", şonim ýaly-da beýleki gündelik we döwürleýin metbugatda yzygiderli okyja ýeüirilýärdi. Olaryň arasynda hordalary-da, ortallary-da, hakyky çeper eser adyna mynasylary-da bardy.

Ýazyjy Ýagmyr Pirgulyýewiň "Obadaşlarym" (1993, № 8) atly ýatlama powesünde metjidiň ýakylyşy we obadaşlaryndan ussa Mallak, Gylyç döwhar, Anna Kabyl ýaly akýürekli adamlaryň günde-günaşa bolup duran ýaramaz wakalara bolan närazylygy, emma olar hakynda açyk pyşgyryp bilmeýişleri hakynda beýannama bar.

Şu üç mysaldan aýdyň görnüşi ýaly, Garaşsyzlygyň ikinji ýylyna gadam basylanda ýazyjylar geçmişde bolup geçen işleriň gara tegmillerini, halka beren güzaplaryny, ýuwutdyran hunabalaryny çeper sözün üsü bilen görkezmäge ugru alypdyrlar.

Powestleriň we hekaýalaryň döredilişi tema- mowzuk jäheünden alanynda-da dürli-dürlüdir. Halallyk-haramlyk, mertlik-namartlyk, döp-desşurlara hormat, ruhy pederlere tagzym, Watana täzeçe nazar, kärendeçilik, saz-söhbete hormat, häzirki zamanyň inüm söýgüsi we başgalar.

Şolara mysal edip, "Garagum" žumalynda çap edilen eserleriň käbirini görkezmek bolar.

Akmuhammet Hemidowyň "Gara gözli gözelim" (1997, № 1) powesünde, R.Allanazarowyň "Ogullanyň täleýi" (1999, № 11),

G.Nazarowyň "Şuraý" (1999, № 11), G.Şamyýewiň "Gyzlar" (2000, № 1) powestlerinde aýal-gyzlaryň ykbal ýazgylary, söýgä, döp-desşurlara bolan garaýyşlary hakyndaky şuratlandyrmalar bar. Çeper keşpleriniň berlişi kä jüpüne düşýär, käte ynandyryjy bolup çykmaýar. Emma bu ömürlük tema häzirki zamanamyzda has erkin işlenýär. Aýal-gyzlaryň çeper keşplerinde ene-ata, ýanyoldaşlaryna mähremlik, döp-desşura hormat duýulýar. Emma şu obraz kaddyna ýeüberipdir diýip olaryň arasyndan biriniň hem adyny tutup boljak däl. Şoňa garamazdan eserler şüwlümlü okalýar. Umuman aýal-gyzlarymyz hakynda kyssada ýörite eserler az ýazylýar. Gadymdan galan nusgalaryň, dünýä belli türkmen halylarynyň döredilişi, olary döredýänler hakynda çeper kyssa eserleri tasdan ýok diýerlikdir. Bu ýagdaý böwşenlik döredýär.

Baýram Abdyllyäýewiň "Ýandym" (1992, № 8), Şirin Geldiýewanyň "Synag" (1993, № 3, 4, 5), Jumageldi Mülkiýewiň "Aşgabatdan aňyrdan" (1992, № 5), Amanny Ataýewiň "Ýeke" (1992, № 10), G.Şamyýewiň "Dälirän Möwlam" (1993, № 1), A.Garaýewiň "Düýeler uçanda" (1993, № 5, 6, 7), R.Allanazarowyň "Pelegiň oýny" (1993, № 9, 11), G.Orazgulyýewiň "Şuwda Süleýman gördüm" (1996, № 3), R.Durdyýew bilen G.Orazgulyýewiň "Aýböwrüň gerçeği" (1998, № 8), Haýytgulyýewiň "Durmuşyň düýbünde" (1999, № 5, 6), A.Aşyrowyň "Türkmen mukamy" (2000, № 8, 10) we başga powestler dürli temalardan döredilipdir. Olarda ýakyn geçmişem ýatlanylýar, häzirki döwrümize-de sarpa goýulýar. Ýagşy näme, ýaman näme ýaly pikirleriň üstünde kelle döwülýär, söýgi bilen hasratam bar. Ýöne olaryň hemmesi bir kybap däl. Her halda ol eserleriň köpüsi bu günki güne hyzmat ederlik.

Gazetlerdir žurnallarda, umuman döwürleýin metbugatda agzalan döwürde hekaýalar hem köp döredildi. Olaryň hem temaükasy powestleriňki kysmy. Ýokarda olaryň bir bölegi hakynda durlup geçilensoň bu ýerde "Garagum" žurnalynda çap edilen käbir hekaýany ýatlamak gerek. ýa zyjylardan P.Magsymowyň "On barmagy ýüzükli" (1992, № 8), "Tüýs özünd-ä", "Pälazan şemal", "Imanymy satyp bilmen-ä" (1993, № 6) ýaly hekaýalaryny çap etdi. Goçy Annasähedowyň "Bäbekhanada", "Ene buýsanjy", "Gujagy

çagaly gelin" (1992, № 12) ýaňy dünýä inen nesle bagyşlanan hekaýalar boldy. Şol ýazyjy "Günäli başym" (1993, № 3) hekaýasyny "Galkynyş" atly bäsleşige hödürledi. Bulardanam başga G.Nazarow "Eneli-ogul" (1997, № 7), Ý. Şadurdyýew "Naçar" (1997, № 8), Ş.Gurbanowa "Ýar apaty ahyrzaman" (1998, № 5), D.Nuryýew "Uçmahyň ak guşy" (1998, № 5), R.Allanazarow "Uuruş döwrüniň ogullary" (1999, № 5), G.Orazgulyýew "Gara dutar", "Dörguş" (1999, № 5), "Keremli şoltana sowgat"

(1999, № 10) ýaly hekaýalar ýazyldy. Şeýle-de bolsa hekaýalar, beýleki kyssa görnüşleri bilen deňeşdireniňde az ýazyldy. Hekaýa döredýänleriň arasynda täze atlar döredi. Şonuň üçin bolsa gerek, hekaýalaryň aglabasynyň dörediliş hörpi, çeperçilik jähtden-de, gurluşy-da o diýen däl. Hekaýa döredýänleriň arasynda G.Orazgulyýewiň işeňirlik görkezýändigini i ýörite bellemek bolar. Ol şu döwürde diňe publisistika ýa-da hekaýalar däl, eýsem powestleriň hem birnäçesini çap etdi. Her hili bolanda-da hekaýaçy kyssaçylaryň arasyndan entek N.Saryňanow, A.Durdyýew, H.Ysmaýylow ýaly kyssaçylar ýüze çykānok. Ýöne şolar ýaly hekaýaçylaryň dörejeğini in welin uýy iki däl.

Kyssa eserlere mysal üçin, T.Taganowyň "Magtymguly" atly romanyňy alyp göreliň. T.Taganow bu eserini öň döreden "Dürler hazynasy", "Kökenli ýüzük" ýaly powestleriniň esasynda ýazypdyr, sebäbi bu romanda hereket edýän gahrymanlaryň we wakalaryň deň ýa-da meňzeş kakmagy şony ýatladýar. Eseriň başky düşündirişinde beýik päimdar hakda aýdylanlary taryňy taýdan dürslügi we şonuň üçin hem öňki eserlerden başbütin tapawutlanýanlygy ýörite nygtalýar. "Goňşy döwletleriň basybalyjylykly syýasatynyň önünde türkmen taýpalarynyň agzybirligini i berkarar etmek üçin jan çekýän parasatly şahyrymyzyň göze doly obrazy okyjynyň ýüregini e ýakyn. Ony tolgundyryň, oýlandyryň"².

Ol eser hakynda öz makalalarynda we ylmy işlerinde pikir ýöreden J.Allakow³, O.Işangulyýewa, M.Orazow dagylar esasanam Magtymgulynyň obrazynyň döredilişini esaslandyrmaga çalyşýarlar. Dogrudanam, Magtymguly eserde uly alym, watanparaz, hakykatçyl, ynsanpenver şahsyýet edilip görkezilýär. Eseriň baplary uly däl, dili

sadadan ýönekeý, ol okyjyny ýadatmaýar. Emma T.Taganow bu ýerde Magtymgulynyň gutamykly obrazyny döretmäge ýeüşmändir. Magtymgulynyň ýaşlygyndan, Meňli bilen duşuşyp ugran pursatlaryny, onuň kümüş ussaçylygyny, şahyry Muhammethasan hanyň çagyryşyny, onuň zyndana düşüşi we obadaşlarynyň ony halas edişi ýaly wakalar eseriň birinji bölümini düzýär. Şol wakalaryň arasynda Magtymgulynyň watanparazlygy, dogruçyllygy, nepis şungata bolan söýgüsi hem görkezilýär. Emma bu bölümde waka köp-de, psiňologik pursatlar az. G.Kulyýewiň "Magtymgulusynda-da" şeýleräk ýagdaý bar. Magtymguly ýaly iri şahsyýeüň obrazyna bolsa, duýgy, oý-pikir, paýhas, göz önünde geürme, hyýal herekete, waka garanda agdyklyk etmeli.

Emma eseriň ikinji bölümünde Magtymgulynyň edebi keşbi, çeper sypaty öňkä garanda has aýdyňlaşyp başlaýar. Umuman bu bölüm şahyryň Buharadaky "Gögeldaş" medresesinde okaýşy we başdan geçiren wakalarynyň gysga beýannamasy bolup durýar. Bu ýerde esasy zat şahyryň türkmen dilinde manyly we labyzly goşgular ýazyp başlany üçin oňa käbir adamyň iňkis edenligi bilen baglanyşyklydyr. Ol ýerde onuň Nury Kazym bilen tanyş we döst bolmagy hem onuň üstüni ýeüýär.

Magtymgulynyň Hywadaky "Şirgazy" medresesinde okän döwrüne köp er berlipdir. Umuman aýdanda ýazyjy Magtymgulynyň bilim alan ýerlerini

şuratlandyrmaga uly üns berýär. Şonda onym esasy mugallymy siriýaly (Şam) Nury Kazym ýaly bolup görünýär. Şahyr hakynda ýazylan eserleriň birinde-de onuň Türkmenistanyň Halaç etrabynda ýerleşýän Idrisbaba medresesinde okänlygy hakynda ýatlama hökmünde-de maglumat ýok: emma Magtymgulynyň öz kakasy Döwletmämmet ahunyň salgy beren Idrisbaba medresesine baryp talyplyk edeni weli taryňy hakykat.

Romanyň soňky bölümleri Magtymgulynyň Watanyňa gaýdyp gelşi we ol ýerde bolup geçýän wakalar bilen baglanyşyklydyr. Galan bölümlerde Akmuhammet şa we şahyryň "Fettah" şygry hakynda, ýomut-gökleň dawasy we şahyryň olary ylalaşdyrmak üçin alyp barýan işleri, ahyrsoňunda onuň birleşmek we bir döwlete gulluk

etmek ideýasyny öňe sürşi, şahyrcylyk, pähimdarlyk joşgüny hakyndaky beýannamalar bar. "Köp garaşdym ajap eýýam gelmedi", "Bir döwlete gulluk etsek başımız". Bu ajaýyp sözler şu esere siňdirilipdir. Emma ol nähili siňdirilýär. Ýekeje mysal!

"Meniň gyşda-ýazda tükenmeýän, depesi arşa degen sansyz eserlerim bar. Men ol goşgy-gazallaryň hemmesini gözi ýaşly mazlumlaryň hatyrasy üçin düzdüm. Magtymguly keçpelegiň hökmüne boýun eger öýtmän! Meniň gany jesedimde janyňm deprendikçe, keçpelek bilen dikleşerin! Şuw ýerine Ynsan ganyňy içýän bu biweç dünýäniň özgerjegiň e gürrüňsiz ynanyň! Pukara bendelere bagt nuruny seçelejek ajap eýýamyň geljegiň e-de şübhelenemok."

ýa zyýy gojalyp baryan Magtymgulyny şeýle göz önüne geürýär. Yöne bu ýerde depesi göge ýeten tükeniksiz eserlerim bar" diýende Magtymguly öz-özünü magtaýan şahs hökmünde göz önüne gelýär. Okyjy, belki, Magtymguludan beýle öwünjeňlige garaşýan däl. Onsoňam ol şol goşgulary "gözi ýaşly mazlumlaryň hatyrasy" düzmän, külli türkmen üçin düzendir diýlen pikir hyýalyňa gelýär. Göwnüňe bolmasa, Magtymgulynyň "ajap eýýamy" hem külli türkmen üçin däl-de, diňe pukara bendeler" üçin bolup çykýar. Emma geliň çeper eseriň tebigatynyň başga hilidigiň in ýorgudyny edeliň. Bu ýerde ýazyjy Magtymgulyny gürlitse-de, ol öz ýaşan dünýäsini ýatdan çykarmaýan ýaly duýulýar. Umuman seür arasyndan seür agtarsaň onda ýazyjy Magtymgulyny gepledip, öz içini döküpdür, ol hem edil beýik şahyrymyz ýaly täze eýýama, ajap eýýama, Garaşsyzlyk zamanasyna garaşypdyr diýesiň gelýär. Megerem şu pikir dogry bolsa gerek. Emma ýazyjy şol ajap eýýama garaşan Magtymgulynyň ideýalaryny jany-teni bilen goldasa-da, şoňa uýsa-da Beýik Garaşsyzlyk zamanamyzy görüp bilmän, baky dünýä gitdi.

Bu beýik şahsyýet hakynda in soňky romany Ö.Nepesow "Pyragy" ady bilen döretdi. Ol roman 1994-nji ýylda çap edilenem bolsa, ýazyjynyň özüniň bellemegiň e görä, 1982-1983-nji ýyllarda

döredilipdir. Her halda bu eser Magtymguly hakynda öň ýazylan eserlerden esli tapawutlanýar. Şol tapawutlar hakynda alymlaryň käbiri öz pikirlerini orta atdy. Bu eseriň esasy tapawutlarynyň biri ýazyjy il içindäki Magtymguly hakyndaky rowaýatlara görä alymlara we ylmy işlere köp esaslanypdyr.³ Şonuň üçin hem şahyryň gelip çykyşy, terjimehaly hakyndaky çeper şuratlandyrmalar oňyn we hakyky bolup çykyppdyr. Dogry, bu ýazyjy hem beýleki ýazyjylar ýaly rowaýatlary hakykata öwürmekden gaýra durmaýar. Ylaýta-da siriýaly Nury Kazym hakyndaky maglumatlar şondan halas däl. Magtymgulynyň atasy hem ilkinji mugallymy Döwletmämmet molla bu eserde takwa ynsan hökmünde görkezilýär. Hakykatda bolsa her bir meselede ol Magtymgulynyň ilkinji maslahatçysy, geňeşçisi bolmaly. Hakyna seredeniňde şahyryň pederi "Wagzy-Azadynda" milli döwleü esaslandyrmagyň anyk ýollaryny açan kişi ahryyn. Elbetde şahyryň birleşen bir döwlete gulluk etmek ideýasy hem şonuň ýaly pähimleriň esasynda döräpdir diýsek, hakykata bap geler. Şahyryň neberesi hakyndaky gürrüňlerde bu eserde takyklyk bar. Ol şonda alymlaryň pikirine daýanýar. Mälim bolşy ýaly, öňki eserlerde Magtymguly dagy üç dogan edilip görkezilýärdi, bu eserde olar bäs dogan. Garrymollanyň aýalynyň ady Orazgül diýlip, hakykata laýyk berilýär. Eseriň birinji kitabynda Öwez aga, Çerkezguly ýaly gahrymanlar herekete girizilýär we Magtymguly bu ýerde göze görünmeýär, gahrymanlar tarapyndan onuň ady tutulmak bilen känagatlanylýar. Dogry, bu kitabyň ikinji bölüminden başlap, Magtymguly okyjynyň öňüne çykýar. ýa zygy Magtymgulynyň Hywanyň "Şirgazy" medresesinde okän döwrüni göze doly edip görkezmäge çalyşypdyr we ol göwnüňe bolmasa, jüpüne-de düşüpdür. Şol medresede ol beýik şahsyýetlik derejesine ýeürilipdir. Sebäbi Magtymguly Nury Kazym ýaly uly alymdan sapak alýar we medresäniň ahunyňdan piüwa hem alýar. Ol öz bilimi, ylmy, goşgulary bilen talyplaryň köpüsine göreldede bolýar. Yöne ol bir ahunyň tersine gidýär. Ahun ondan soň indi medresäni gutaryp, nirä gitmekçi diýen ýaly soragy oklanda, şahyryň sakynman aýdan "Watana, ahunym, Watana" diýen jogaby eşidilýär. Emma ahun ondan başga hili jogaba garaşýan bolara çemeli. Ol Magtymgula:

" - Sizler ýaly ogullar Gündogarda lazymdyr, bala. Sizlere bir oba, bir şäher olardan kiçige olar. Sanga uly Watan lazym, uly Watan!

- Ahunym, türkmeniň ilini kiçi görmän. Ol Horasanyň eýesi bolup oturanlar. Entek, näme, nasib bolsa ykbaly göterilip, obalaryň, illeriň owkady bir şuprada taýýar kylynsa, onsoň türkmeniň ady äleme, dabarasy dünýä dolar".

Şeýlelikde, bu eserde şahyryň asly pikiri-zikri dogduk depesi, ene toprak бүün Türkmenistan we tutuşlygyna türkmen halky bilen baglanyşykly gidýär. Bu mesele bilen utgaşdyryp, ol adylşa, garyp-gasalar hakynda-da kelle döwýär. Olar dogruda uly mana eýe bolan seür-bentler döredýär. Ýazyjy Magtymgulyny eli ýaragly söweşe-de gatnaşdyrýar. Bu ýagdaý Magtymguly hakynda döredilen romanlaryň köpüsinde bar. Emma Magtymgulynyň söweşe gatnaşygy ýasamadyr. Yöne ol pähim-paýhasly alym adam hökmünde öňe sürülse dogry bolar. Ol söweşlere gatnaşmasa-da öz eserleri bilen söweşjeň ýigitleri goldap biler. Söweşleri nähili guramalydygyny aýdyp, olary ugrukdyryp hem biler. Eserde başga-başga meseleler hem gözgalýar. Olar dürli-dürli gahrymanlaryň orta çykarylmagy bilen öz beýanyňy tapýar. Emma esasy meseleler Magtymgulynyň dünýägaraýşy, durmuşy, edýän işleri bilen baglanyşykly berilýär. Şol meseleler bolsa şahyr, akyldar hakyndaky öňki romanlaryňka kybapdaş gidýär. Dogry, her ýazyjynyň öz ýoly, öz süli bar, olar özboluşly. Emma umumylaýyn alnanda, olar bir heňden gopýar. Bu beýik şahsyýet hakynda entek-entekler has göze doly çeper eserler dörediler.

Elbetde, Garaşsyzlyk ýyllary içinde geçmişdäki şahyrlarymyzyň başgalary hakynda-da çeper eserler, şol sanda romanlar döredildi. Olaryň arasynda N.Altýýewiň "Andalyp" (1994), G.Ýollyýewiň "Garamazyda gopan gowga" (1994), A.Nurgeldiýewiň "Baýramhan" ýaly romanlary bar. Bu eserler belli türkmen şahyrlarynyň ömür seneleriniň bellenip geçiriljek günleri bilen baglanyşykly ýazylypdyr. A.Äşyrowyň "Ataköpek" romany bolsa türkmeniň belli ýomakçysy we halk ýazyjysy Ataköpek Mergeniniň durmuşyňy we işini çeper

beýan etmäge gönükdirilipdir. Ady belli Nurmuhamet Andalyp türkmen halkynyň ilkinji dessançy klassyk şahyry bolupdyr. Dessançylyk däbi bolsa esasan türkmen edebiýatynyň özboluşlylygyny görkezýän şertdir. Çünki türkmen dessanlary ýaly eserler başga halklarda tasdan ýok diýsek dogry bolar. Elbetde Andalyp öz döreden dessanlarynyň mazmunyňy halk döredijiligiň den, dini rowaýatlardan seçip alypdyr we ilkinji bolup türkmen dilinde ýazypdyr. Ol "Menika-Mährinigär" diýen dessanyňy kyssada-da ýazypdyr. Şeýdip, ol türkmen edebiýatynda kyssa bilen iş salyşan ilkinji adam bolupdyr. Onuň golýazmasy häzir Merhemetli Prezidentimiziň adyny göterýän milli golýazmalar insütutynda saklanýar.

Andalybyň geçen döredijilikli durmuş ýoly hakynda kagyz ýüzünde ýazgy galmadyr. Şonuň üçin-de "Andalyp", "Garamazyda gopan gowga" romanlary rowaýatlar we il arasynda häli-häzire çenli ýaşap ýören gürrüňler esasynda döredilipdir. Romanlaryň ikisinde-de Andalyp örän bilimli ýigit hökmünde şuratlandyrylýar. "Andalypda" ol ilki bilen döwrüniň sowatly adamy bolan gazak mollasy bilen (ýesirlikde) tanyşýar we şonuň elinde okap, terbiýe alýar. Şol mollanyň diýenini berjaý edip, ol ýesirlikden gutulandan soň döwrüniň ylmy merkezi Bagda-da baryp, ol ýerde tälim alýar. Şol bir wagtyň özünde-de ol şahyrylygy dowam etdirýär. Ilkinji eserde bolsa Bagdatdan gaýdyp, öz obalary Garamaza gelýär. Ol Gülgün diýen gyza aşyk bolýar. Şygyr düzýär, şonuň bilen birlikde-de ol kakasynyň kesbini - ussaçylyk hünärini hem ýatdan çykarmaýar. Ol uly bir jykyr ýasap, ony il-gününe - obadaşlaryna bagyşlaýar. Onuň magşugy Gülgünü Polluk Ýüzbaşy ikinji aýaly edinmegiň kül-külünde. Ol Nurmuhammediň arada bardygyny bilýär we şol ile bagyşlan jykyry sebäpli, ony zyndana taşladýar.

Eserleriň ikisinde-de Andalybyň döredijilik işi bilen meşgul bolup oturan pursatlary tasdan görkezilmeýär. Ýöne onuň ylym-bilim bilen iş salyşýan pursatlary weli ýeterlik. Ol Bagdada gidende Seýit Nesiminiň guburyna zyýarat edýär. Garajaoglan bilen duşuşýar. Bu ýagdaý onuň özünden öň geçen şahyrlara bolan hormatyny aňladýar.

"Andalyp" we "Garamazyda gopan gowga" eýsem romanlaryň haýsy görnüşine girýär? Taryňy romanlarymy ýa-da başdangeçirmeler eserlerimi? Bu eserlerde taryňy pursatlara garanda başdangeçirmeler hem psiňologik pursatlar az däl. Şoňa garamazdan bu eserler belli bir şahsyýet hakynda döredilendigiň e görä, olara başdangeçirmeler bilen taryňy eserleriň birleşdirilmegi diýseň hakykata bap gelse gerek. Bu barada şeýle pikir bar:

"Konkret döwrüň, konkret şahsyň obrazyny şuratlandyryýan eser dolulygyna taryňy eser bolup bilmez. Onuň üçin şol adamlaryň edimgylymlary, gatnaşyklary, geýim-gejimleri, eşik-esbaplary şol döwürde nähili bolan bolsa şoňa laýyk, belki, şoňa golaýrak şuratlandyrylmalydyr". Eger olar hakynda gysgaça durlup geçilse, onda olaryň ikisiniň-de Andalyp hakynda döredilen düýpli eserler bolup biljekdigiň i bellemek bolar. Şoňa garamazdan bularda degerli pikir hem ýok däl. Olar ylaýta-da şahyryň başyna düşýän elhenç wakalar bilen baglanyşykly. Ol wakalar şahyryň ýaşan döwrüniň durmuşyňy bolup bilşiçe dogruçyl şuratlandyrmaga ugrukdyrylypdyr. Dogry, bu ýerde üre-taýpa dawasy-ha ýok. Gaýtam taýpalaryň agzybirliگیň i gazanmak, biri-biriňe ýardam etmek, kömek bermek ýaly meseleler az hem bolsa göze ilýär. Bu gowy mesele. Ýöne hanbegleriň, garyp-gasarlaryň oňsuzlygy bu eserleriň sürmüni düzýär. Şonuň ýaly-da goňşy halklaryň arasynda bolup duran edenetdilik - alamançylyk ýaly ýagdaýlaryň ynsan ykbalyna edýän ýaramaz täsiri hem şuratlandyrylýar.

"Andalyp" romanynda entek ýaş Andalyp we onuň deň-duş döstlary Çary, Halykberdi dagy gazak alamançylary tarapyndan ýurdumdan äkidilip, üç ýyllap ýesirlikde bolýarlar. Eseriň soňunda olar ýesirlikden boşadylýar, emma Andalybyň döstlaryny biçýärler. Nurmuhamet bolsa Bagdatda on ýyl okap gelip, obalarynda müderris bolýar. Bu eseriň taryňy diýlen adyny esaslandyrmak üçin, M.Orazow şeýle ýazýar:

"Şu ýerde taryňy şertleriň okyja düşnükli bolmagy üçin bir hakykaty aýratyn belläp geçmek gerek. Türkmenistanyň ilaty

geçmişde üre-taýpa görnüşinde ýaşandygy üçin olaryň Günbatar-Günorta bölegiň de ýaşaýanlar Gyzyldaşlar, Demirgazyk-gündogaryndakylar gazaklar, galmyklar, gündogar gapdalyndaky özbekler, owganlar tarapyndan ejir çekipdirler. Köneürgenç, Was töweregi, onuň ýaşan sebitleri gazak-galmyk bilen serhetdeş bolany üçin şeýle çaknyşyklar tebigy halda ýüze çykyp durupdyr. ýa zyjy XVIII asyryň ikinji ýarymynda onuň güýjändigini i dogry şuratlandyryýar".¹ Goňşy halklar arasynda atyş-çapys ýaly ýaramaz wakalar bolup dursa-da, ynsan-ynsan bolýar. Her halkyň arasynda-da ýagşysy-da, ýamany-da, ganhory-da, ynsansöýeri-de tapylýar. Andalyp hem ýesirlikde Ümbet hajy diýen uly ahunyň hössarlygyna duş gelýär we şonuň elinde terbiýelenýär. Ahyrynda hem şonuň we Japar batyryň, Çalgaz serdaryň goldamaklary bilen zulmatdan boşaýar. Eserde şahyryň döredijilik işine başlan pursatlary anyk ýañzydylmasa-da, onuň goşgular goşmaga girişen döwri daýysy Aýaz mollanyňkyda we Ümbet hajynyňkyda ýaşan wagtларыdygyny aňmak bolýar. Onuň dessançy şahyr, uly alym we terjimeçi bolandygyny-da eseriň dowamynda aňmak bolýar. Emma ol eser hakynda iş ýazan alymlaryň belläp geçişi ýaly, Andalybyň çeper döredijiliginiň iň üstünde kelle döwýän pursatlary bu eserde düýbünden görünmeýär. Eseriň esasy maňzy şol bolmaly, şahyryň nämeleriniň täsiri esasynda döredijilige girişendigiň i bilmek, eseri çuň manyly eser derejesine ýeürýär. Andalybyň döredijiligini e degişli ikinji romanyň birinji kitaby "Garamazyda gopan gowga" atlandyrylyp, ondaky wakalar "Andalyp" romanyndaky bolup geçen waka-hadysalaryň dowamymyka diýdirýär. Ýazyjy başdan başlap, Bagdatdan gaýdyp gelen Nurmuhammet bilen okyjyny tanyş edýär. "Eýsem gadymy Gürgenjiň hoşsapa menzilgählerine perzentlik mähri bilen nazar salyp, gudrat-keremli öwlüýä sežde edýän ýagşyzada kimin, kaýyl galma duýgulary kalbynda aýlap, bu meýdanlaryň, bu düzleriň gözelligini e maýyl-melul bolup duran ýigit kim bolar?! Bu - türkmeniň meşhur şahyry, dessançy ýazyjy, döwrüniň uly sazandasy, ezber ussasy, dili dogaly, eli ýeňil lukmany... Nurmuhammet Andalypdy".

Ýazyjy ilkinji sahypadan başlap, entek ýaş ýigit Nurmammediň haýsy hünärleriniň bardygyny ýañzydanda, bu eserde şahyrylyk, ussalyk, saz-söhbet, lukmançylyk barada gürrüň gitjekdigi aýan bolýar. Dogry, bu ýerde ýazyjy Nurmammediň bu hünärlerden başga-da uly alymdygyny, köp dili bilýändigini i aýtmaýar. Onuň ýerine köp nokat goýulýar. Diýmek şahyryň başga-başga hünärleri hem bar. Altyýewiň "Andalybynda" wakalar Nurmammediň Gül atly gyza hyrydar gözi bilen seredip başlan wagtlary tamamlanýardy. Bu eserde bolsa, wakalar şahyryň Gülgün diýen gyz bilen söýgi aragatnaşyklary hakyndaky yzly-yzyna gelýän baplar bilen dowam edýär. Elbetde, Gülgün bilen aragatnaşyk şahyry begendirse-de, onuň keç ykbala sezewar bolmagyna alyp barýar. Jykyr ýasandygy we jykyr hakynda goşgy goşandygy üçin Ürgenç hany, Polluk ýaly jansyzlaryň gepine gidip, ony zyndana taşlaýar. Şahyr entek zyndana düşmänkä, zyndanda ýatan wagtynda-da bolup geçýän wakalar kän. Türkmen taýpalary hanyň agyr salgydy üçin topalaň turuzmaga, hökümdara baş götermäge dil birikdirip başlaýarlar. Emma netijesiz.

Han bolsa Andalyby zyndanda öldürmek üçin onuň ýatan ýerine öz jelladyny ýerleşdirýär. Emma jellat onuň akyl-paýhasyna göz ýeürýär we onuň dessanyňy eşiden soň Andalyba el galdyryp bilmeýär. Bu eseriň birinji kitaby şonuň bilen hem tamamlanýar.

Ýöne bu eserleriň ikisinde-de biri-birine ýakyn bolan elhenç wakalar bolup geçýär. "Andalyp" romanynda oglanlykda gazaklara ýesir düşen Andalyp üç ýyldan watanyndan jyda düşýär. Ikinji romanda ol öz ýurdunda zyndana taşlanýar. Asla beýle ýagdaý öňden dowam edip gelýär. Magtymguly hakynda döredilen romanlarda şahyryň zyndana düşüşi we ony il-günüň halas edişi, Seýdi hakyndaky maglumatlarda onuň hem ýesir düşüşi we ş.m. Şunuň ýaly ýagdaýlar eserleri biri-birine golaýlaşdyrýar we ol pikir okyjyda iňkis döredýär.

Andalyp hakynda döredilen eserlerde bolsa bu arada has öte geçilýär. Ýaşlykda ýesir, ýigitlikde zyndandan. Onsoň ýene bir ýagdaýy belläp geçmeli. Andalyp göni on ýyllap Bagdatda okaýar. Ýöne ol öň hem daýysynyň we Ümbet hojanyň elinde terbiýe alyp, örän köp

ylmyň başyny agyrdan adam. Ol eýýäm şahyr, dessanlar döredip goşgy-gazallar ýazyp ýör. Şondan soň onuň Bagdada gitmegiň i we ol erde on ýyllap okamagyny ýazyjy düýbünden esaslandyryp bilmeýär. Emma ony çeper deliller bilen esaslandyrmak welin zerur.

A.Nurgeldiýewiň "Baýram han" romany şeýle eserleriň sanawyna girýär. Ol eseriň döredilişi hem Baýram hanyň ýaş senesi bilen baglanyşykly bolup, onda şahyryň, hanlaryň hanyňň ömür kyssasy berilmäge gönükdirilipdir. Baýram han esasan Türkmenistanyň Garaşsyzlyk ýyllaryndan başlap, türkmen okyjysyna tanyş boldy. Bu uly şahsyň işleri, aladalary häzir yzygiderli öwrenilýär we halka ýeüirilýär.

Garaşsyzlyk edebiýatynyň kyssasynda ýene-de bir özboluşly ýagdaý özüni görkezip başlady. Ol hem türkmen halkynyň geçmiş taryňy bilen berk baglanyşygydyr ýa-da has dogrusyny aýdanymyzda şonuň bilen bir bütewidir. Geçmişde Watanyň, il-güni parahat, abadan saklamak üçin başyny orta goýan, ýaga dözümlü daran är ýigitler, begler, hanlar, serdarlar türkmeniň arasynda köp bolupdyr. Olaryň ene topragy, ata watany goramak üçin alyp baran işleri, aldym-berdimli söweşleri häli-häzirlere çenli hem hiç kimiň ýadyndan çykman gelýär, olaryň şan-şöhratly geçen ýollary rowaýata öwrülip gidipdir. Olar biziň halkymyzy ömürboýy erkinlikde, garaşsyzlykda, bagtly durmuşda görmegiň arzuwynda bolupdyrlar, emma şol şanly döwre ýeülýänçä, halkymyz uzak geçmişde ençeme ganly söweşleri başdan geçirmeli bolupdy. Şonuň üçin, ýagny Watan üçin, onuň özbaşdaklygyny gorap saklamak üçin ýüzlerçe mün türkmen eziz janlaryny gurban edipdi. Halkyň üstüne süňüp, erbet päl-niýet bilen goşun çeken ýagylaryň hiç biri-de türkmeniň ýüzüni ýere salyp bilmändi. Çünki halkymyzyň başynda beýik serdarlar durýardy. Geçmişde biziň halkymyzyň bedew atyň üstünde gylç oýnadyp, jyza pyrladyp, duşman bilen gaýduwsyz söweş gurmaýy başaran är ýigitleriniň bolandygyny biz taryňdan gowy bilýäris. Şolar bilen bir hatarda goşunbaşy hökmünde harby ussatlyk görkezip, türkmen halkymyzyň taryňynda at galdyran, oňa şanly sahypalar ýazan, бүün dünýä diýen ýaly owazasy dolan Oguz han, Görogly

beg, Alp Arslan, Çagry beg, Togrul beg, Jelaletdin Meňburny, Keýmir kör, Aba serdar, Gowşut han ýaly serkerdelerimiziň hem bolanlygy buýsançly ýagdaýdyr. Şol buýsanjyň ýüze çykyşyny ilki bilen Garaşsyzlyk ýyllaryndaky täzeçe öwşün atyp başlan edebiýatymyzyň ähli žanrlarynda, ylaýta-da kyssa eserlerinde görüp bolýar. Şu wagta çenli halk ýazyjymyz Ç.Aşyrowyň "Ata-babalarymyz" ("Garagum", 1992), Annatagan Nurgeldiýewiň "Baýram han", ("Ruh", 1995), A.Durdyýewiň "Keýmir kör"² ýaly ençeme romanlary ýüze çykdy. Bu eserlerde ady belli serdarlaryň azatlyk, özbaşdaklyk öz halkynyň önüne düşüp, watany goramak ugrunda alyp baran söweş ýollary şuratlandyrylýar. Olaryň arasynda Jelaletdin Meňburny ýaly şa, Dykma serdar, Nurberdi han, Keýmir kör ýaly akylly-paýhasly serkerdeler bar.

Ç.Aşyrowyň "Ata-babalarymyz" atly romanynda türkmeniň ady belli hanlary, serdarlary bolan Polat han, Görogly han, Nazar talaply, Begenç gajar, Kerimberdi ahun, şonuň ýaly-da Dykma serdar, Hezretguly han ýalylaryň keşbi çekilýär we eden işleri şuratlandyrylýar. Olaryň hemmesi hem ar-namys, il-gün, Watany keşekilerden goramak üçin başlaryny orta goýmaga taýýar. Bu duýgy olara dogabitdi berlen. Olar ýörite harby mekdebi geçmeseler-de, daş-töwerek ýagy bolanyňa görä, oglanlykdan gylyçdyr - ýaý oýnap, bedew ata atlanyp, özbaşdak harby tälimi öwrenen we ata-babalaryň ýollaryny dowam etdiren adamlar. Dogry, olaryň geçen söweş ýollary hakynda ýazgy ýüzünde türkmen arasynda degerli zat galmandyr. Eger-de olar hakynda çet ýurtlylar azda-kände bir zatlar ýazan hem bolsalar, ol ýazgylar doly däl ýa-da hakykata beýle bir bap gelibem durmaýar.

Türkmen halkynyň arasynda olar hakynda rowaýatlara öwrülip giden gürrüňler galyp, olaryň eden batyrgaý, edermen hereketlerini janlandyrypdyr. Ç.Aşyrowyň agzalan eseri hut il arasyndaky pähimli gürrüňler, rowaýatlar esasynda ýazylypdyr. Bu baýry ýazyjy hem ýurdy abadan saklamak, erkinlik temasyndan "Garry serdar" atly romanyňy döredipdi. Bu "Ata-babalarymyz" romany hem şonuň dowamymyka diýdirýär.

Eser esasan Nasreddin şanyň türkmen topragyna howp salmagy, serheü täzelemekçi bolýanlygy bilen baglanyşykly. Nasreddin inlisleriň zamun geçmegi bilen öz ýurduny giňeldip, serheü Köpetdagyň bári ýüzünden geçirmekçi, Gündogara süýşmekçi, şýdibem türkmeniň bir bölegiň i öz raýatlygyna tabyn etmekçi. Wakalar hem şol esasyda ýaýbaňlanyp ösüp gidip otyr. Emma Nasreddiniň ol päl-niyeü başa barmaýar. Bu ýerde türkmeniň tutanýerliligi, garadan gaýtmazlygy, mertligi, özdiýenliligi, watana wepalylygy şuratlandyrylmaga çalşylýar.

Gamaklar üresinden Sazak serdaryň alyp barýan işleri, Döwletýar beg ýaly alamançynyň, Orazmämmet hanyň keşpleri hem çekilýär. Garaoglan hanyň wepat bolşy, Gowşut han bilen Hojamşükür hanyň arasyna tow düşüşi baradaky gürrüňler hem bar. Diýmek, bir döwürde ýaşap geçen ady belli hanlaryň, serdarlaryň alyp baran işlerine ýazyjy dogry baha kesmek isleýär. Şonuň bilen birlikde ýazyjy duşman toparyndan bolan Haýdargulynyň, Nedirgulynyň keşplerini hem çekýär. Bu eseri döretmek meýli ýazyjyda türkmen halky garaşsyzlygyny almazdan öňräk ýüze çykän bolsa-da, ol hut şu döwürde ile ýaýrady. Onuň maksady öz-özünden düşnükli. Ol hem öň ady tutulmagy tasdan gadagan edilen türkmen serdarlarynyň, hanlarynyň, begleriniň şöhratly ismlerini dikeltmekden, olaryň il-halkyň we watanyň bähbidini goramak üçin görkezen edermenliklerini, parasatly we ajaýyp işlerini nesillerimize çeper diliň üsü bilen aýan etmekden ybaratdyr. Dogry, ýazyjy bu eseri döretmekde öz uly tejribesine daýanyndyr, ol geçmişdäki gahrymanlar hakynda il içinden örän köp we täsin gürrüň-rowaýatlary ýygnapdyr. Emma ujypsyz hem bolsa, bar bolan ýazgy maglumatlaryny tasdan peýdalanmandyr. Şonuň üçin onuň geçmişde ýaşap geçen gahrymanlary käte ýazyjynyň hyýalynda döredilen şahslara hem çalyň etmän durmaýar. Her halda bu eser biziň erkäna, azat, agzybir halkymyza we watanymyza hyzmat etmekde ýazyjynyň goşandy bolup durýar.

Şu ugurdan döredilen eserleriň arasynda A. Durdyýewiň "Keýmir kör" atly taryňy romany hem bar. ýa zyjy bu beýik şahsyýet

barasynda öň powest hem döredipdi. Emma Garaşsyzlyk döwrümüz ýazyja uly mümkinçilikler açýandan soňra ol Keýmir serdar meselesine täzeden öwrülip geldi we öň aýdyp bilmedik ýa-da aýtmagy mümkin bolmadan hadysalary hem romanyňa girizdi.

Keýmir kör barasyndaky halk arasynda bolan rowaýatlar, gürrüňler nesilleri yzarlap, şu günlere çenli rowaç alyp gelýär. Keýmir halk içinden çykán halk ogly, halka has ýakyn. Döwründe oňa serdar, beg, han ýaly tutumly atlar hem berilmändir, ýa-da özüne köşk-eýwan ýaly ymaratlar hem edilmändir. Şol we soňa meňzeş sebäpler ony halka has ýakyn, onuň içinden çykán uly penakär, halkyň hyzmatçysy edipdir. Şu zatlary nazara alyp bu uly şahsyýet barada giňişleýin duralsa, maksada laýyk boljak. Başda aýdylyp geçilişi ýaly Beýik Saparmyrat Türkmenbaşy hem Keýmir körüň adyny uly türkmen serkerdeleriniň biri hökmünde hormat bilen tutýar.

Ýazyjy Ata Durdyýewiň "Keýmir kör"¹ romany Garaşsyzlyk ýyllarynyň miwesi boldy. Bu eseri döretmek üçin ýazyjy halk arasynda köp bolup, serdaryň ýaşap geçen ýerleri bilen jikme-jik tanşypdyr, onuň yzynda galan neberelerini tapyp, olar bilen içgiň gürrüňdeş bolupdyr. Taryňy yzarlapdyr, taryňy maglumatlary, ylaýta-da Nedir şa hakyndaky ýazgylary ýekän-ýekän öwrenipdir. Şol ýagdaýlar hem oňa Keýmir kör hakynda dogruçyl, biziň häzirki hakykatymyza bap gelýän çeper eser döretmäge mümkinçilik beripdir.

Eseriň başyndan başlap, ahyryna çenli ýazyjy iki sany uly şahsy töwerekleýin görkezmäge meýil edýär. Olaryň biri Keýmir serdar. Ikinjisi hem Nedir şa. Eserde olaryň özara gatnaşyklary örän ynandyryjy we göwnējaý berilýär. Hakykatda bu iki şahsyýet biri-birine meňzeşmi, olary gatnaşmaga näme mejbur edýär? Çünki olaryň pähim-paýhaslary biri-biriniň düýpgöter garşysyna ahyryn? Ine, şeýle çylşyrymly meselelere roman anyk we dogry jogap bermegi başaryar. Elbetde, romanda başga-da oňaly we oňasyz gahrymanlaryň bir toparynyň keşpleri açylyp görkezilýär. Olaryň

arasynda Çopan aga, Aşyr, Sabyrly, Aşur han, Kerbelaýy Gajar, Ugurly han, Hanaly gökleň, Döwletmämmet Azady, Keýmiriň ogly Ryzaguly, Zyýad han we başgalaryň edebi keşpleri bar. Elbetde, ýazyjy olaryň çeper keşbini dogruçyl şöhleleşdirmekde taryňy - dokumental, rowaýat güňňürlere we maglumatlara daýanýar. Şonuň bilen birlikde-de öz paýhas elegiň den geçiren pähimlerini, tapyndylaryny ulanýar.

Keýmir serdar bilen Nedir şanyň obrazy başdan-aýak berilýär, ýöne beýleki keşpleriň oý-pikirleri, edim-gylymlary ýeterli berilýänem bolsa, olar baradaky sahnalar epizodlaýyn, olar iki obrazyň edýän işlerini has aýdyň görkezmek üçin berilýär. Başda Keýmir bilen Nediriň biri-birini tanaýşy hakynda gürrüň bar. Nediri Keýmir bilen Çopan Hywa ýesirligiň den azat edip, obalaryna alyp gaýdypdyrlar we Nedir olaryň obasynda biraz wagt ýaşapdyr. Şonda olar ýakyndan tanyşypdyrlar we hatda döstlaşypdyrlar. Edil Keýmiriňki ýaly Nediriň hem aklyly kesgir eken. Ýöne olaryň kesgir akyllarynyň hersi başga-başga tarapa at çapýar. Keýmir öz zehini watany goramaklyga, il-güni aman saklamaga gönükdirse, Nedir şa bolmak isleýär. Ol bu pikirini Hywadan gaýdyp gelýärkäler Keýmir bilen Çopana açyk aýdýar. Şeýlelikde bularyň pikiri ilkinji duşuşykdan garpyşyp başlaýar. Elbetde, Keýmir, umuman şalara, şoltanlara garşy däl, emma zulum-süteme: halky horlaýanlara düýpleýin garşy. Şonuň üçinem ol Nediriň şa bolmak arzuwyny halamaýar. Nedir oňa halypa diýse-de, Keýmir bu ýaş hem başarjaň ýigidiň päliniň düzüw dældigiň i açyk bilýär. Dogrudan hem, Nedir Keýmirdir Çopan bilen döstlaşyp, yzyna gaýdyp gelenden soň, onuň işi şow almaga durýar. Ol ýanyňa bir topar lütjek-nöker ýygnap, alamançylyga ýüz urýar, parahat oturan obalary, kerwenleri talaýar. Ýogsa onda är kimin ýaşamaga ýagdaý bar. Keýmiriň aýdyşy ýaly "Ol her bir üşmelende sakyrdaý ýören, üme düşmez nadanlardan däl..." Ol worrygam däl-di? Onda är sypatlary görnüp durdy ahyryn. Dogumly, batyr, töwekgel, agras, çydamly, sabyrly, dymma. Beýle ýigitler her jüre gowgalardan baş alyp çykýandyr." Keýmir ýalňyşmaýar. Emma onda näme üçin şeýle sypatlary özüde jemlän adam alamançylyga, talaňçylyga,

zorluga ýüz urýar? Onuň sebäbi şöhratparazlyk, şa tagtyna kowalaşmak.

Onsoňam Nedirde başga-da häsiýetler bar. Ol ýaramaz päle uýan. Öz aýdyşyna görä, ol "çalt, hilebaz, rehimsiz". Şeýle bolanlygy üçin hem ony Bawerdiň hany Babaaly köse öz ogullaryndan hem eziz görýär. Hut şol mesele-de ahyrsoňunda Nediriň başyna ýetýär. Sebäbi kakalary Nediri gowy görenligi üçin olar oňy başdan ýigrenip başlaýarlar, olaryň ýüregiň de Nedire garşy berç, kitüw galýar. Ol kitüw hem Nedir şa bolandan soň işe girizilip başlanýar. Kitüw galmazça-da däl, sebäbi kakalary ölerden soň Babalynyň ogullarynyň biri däl-de, Nedir onuň ornuna han bolýar. Häzir bolsa han öz uly gyzyny Nedire aýallyga berip, uly toý tutýar. Şol toýda Keýmir, Çopan, Geçili üçüsi, soňam Keýmiriň Meleguşy -Taýsyz Meleguşy ýanynda. Ol çapyşyga goýberilmeli, ol ata Nedirem aşyk, emma ol Keýmire içindäkini diýip bilmeýär.

Şu gezekki duşuşykda Keýmir bilen Nediriň ruhlary özara şeýle sözleri aýdyşýarlar:

"ýa gşyzadalaryň alkyşy bilen gögeren ylahydan gurlan bu iki ýigit häzir dymyp, töwerekdäki gaýda-gaýmalaşyga, goh-galmagala seretseler-de, ikisiniň ruhlary jedelleşýärdi. "Nedir sen-ä şol uly päliň ujundan girip başlansyň-ow". "Hywadan gelýärkäk ýa göç serde, ýa läş ýerde diýmänmidim!" "Täç sere gonýança ýol uzak ýaly-la".

"Bolubersin! Agaç uraňda ýykylmaz. Men içinden köwýän, içinden".

"Duşmanyň-a az dälidir".

"Garşyma açyk çykyp bilýän göremok. Göripler köp. Ýöne ýagyrynym galyň -hanmenlik, Babaly han. Hany sylaýarlar, menden gorkýarlar. Eýýäm köpüsiniň gözünde ot ýakypdyryn".

"Ýogsa-da ýola çykyp, kerwenleri talap ýörseň, galalara çözüp, alamanlap ýörseň,

senden gorkarlar-da".

"Taladymam, alamanladymam. Gazap bolmasam, ýol urup, ýol talamasam, güýjümi görkezmesem, men şu günki toýy tutarmydym. Bu entek uçgazydyr".

"Men güýçli diýme, senden güýçlem bardyr, men batyr diýme, senden batyram bardyr, men mekir diýme, senden mekirem bardyr"²

Şu ruhy gepleşik Keýmiriň kimdigiň i, şol wagtlar Nedirguly diýilýän Nediriň

kımdigmi doly aýan edýär. ýa zyýy ruhy gepleşik tärini ulanmak bilen Nediriň täjir-tagtyň eýesi bolmak üçin däl mejnuna öwrülendigiň i, onuň gijelerine arkaýyn ýatyp bilmeýändigini i, rahat oturmaýandygyny garşydaşlary sagynýança olaryň kellesini kakýandygyny, olardan mydama öňürdýändigini i, şeýdibem rüstem gelýändigini i, her hili rehimsiz iş biürse-de, gaýtmysym etmeýändigini i ýañzydýar. Şeýdibem ýazyjy entek ýaş Nediriň gazaply keşbini çekýär.

Bu ýerde Keýmiriň hem sypatlary ýüze çykyp başlaýar. Nediriň pälinden gaýtmajagyny magat bilýär we oňa senden güýçlülerem bardyr, güýjüne buýsanma, ili gorkuzma diýýär. Emma, toýa gelmek bilen Keýmiriň maksady Nediri pälinden gaýtarmakda däl. Ol at çapyşygynda. Eger at çapyşygy bagtly tamamlansa, Meleguş baýrak alsa, oňa ýetesi zat ýok. Meleguşyň hyrydary örän köp. Garaz, Keýmiriň bu gezek Meleguşyň arkasyndan at-abraýy öňküsinden hem galýar, esasan hem ol çapyşykda ýomut atlaryny hem yzda goýup, sekiz menzili geçensoň, han türkmen ýesirlerini azat ermäge olary benduwanlykdan boşatmaga mejbur bolýar. Şeýdip, Keýmir kör toý bahanasy bilen münlerçe türkmeni uruşsyz-gykylyksyz azatlyga alyp çykýar.

Keýmir kör gylç gemren serdar bolsa-da, eserde parahatçylygyň tarapdary, ähli kyn meseläni uruşsyz çözmegini howandary edilip görkezilýär. Şoňa görä okyjy ony urşuň, dawanyň içinde görmeýär. Dogry, eseriň başky bablarynyň birinde Nedir şalyk täjine eýe bolandan soň Keýmiriň üstüne goşun iberilişi hakyndaky hekaýat bar. Keýmir Nedir bilen näçe gatnaşyk etse-de, oňa hiç haçan

ynanmaýar. Ol Nediriň gylyk-häsiýeüne belet bolany üçin ony il ýagysy, kezzap, zalym hasaplaýar, ýeri gelende ony Nediriň özüne-de açyk aýdýar. Nedirem şeýle, ol tekeleri özüne tabyn etmekçi, boýun egdirmekçi, gowularyny özüne nöker edinmekçi. Sebäbi Nedir olaryň batyrlygyny, garadangaýtmazlygyny örän gowy bilýär. Keýmir körüň akyl-paýhasynyň özüniňkiden has ýokarydygyna açyk göz ýeürýär. Şonuň üçin oňa telim gezek wezirliги hödürleýär. Şeýdibem ol türkmeni özüne boýun egdirmekçi. Emma onuň islegi ýer almaýar. Keýmirden tamasy çykmaýar. Ol ahyrsoňy Keýmiri paýhyn etmegiň ugruna çykýar. Teke serdarlarynyň Nazargalada mesgen tutup, şol ýerde-de maslahat edýändiklerini ol jansyzlaryň üsü bilen bilýär we Nazargalany kül-peýekun edip, ilaty ýer-ýesir etmegiň ugruna çykýar. Emma duşmanyň içinde Keýmiriň hem Aşyr ýaly jansyzlary bar. Olaryň üsü bilen Keýmir hem Nediriň önünden çykмага uly taýýarlyk görýär. Netjede Nedir ýeňilýär, leşgeri dargaýar, özi gaçyp gutulýar.

Şondan soň ol ýene Keýmiri ýanyňa çagyýar, emma Keýmir ondan çekinmeýär we Nedir bilen ýüzbe-ýüz gürleşýär. Keýmir körüň bir edähedi, dil bilen iş biürmek. Nediriň ýanynda-da ol şeýle edýär we parahatçylykly ýaşaşmagyň höziri hakynda söz gözgaýar. Şonda Nedir ondan tekelerden nöker üçin adam bermegiň i soraýar. Emma ol başa barmaýar. Şonda Nedir oňa:

" - Onda ýene bir dilegim bar. Baýaky üstünize goşun sürenime biçak ökünýän. Indikide etmejegime özüme söz berdim. Elbet, şeýtan dürtgeläp goýan däl-dir-dä. Ýogsa Sizde algym köýen yok-la. Ýogsa-da dilegim näme, şol söweşde ölen-ä öldi welin, dört ýüzden gowrak nökerim size ýesir düşüpdur. Sen olary entek hiç ýere satan däl-siň-le?

- Ýok, satamok. Obada hyzmat edişip ýörler.
- Onda şolary maňa bagyşlaý. Menem borç aşagynda galman. Dile, näme dilesen.
- Biziň, ähli tekeleriň bir dilegi bar. Gyzybaşlar bize azar bermesinler. Biz goýun satjak, düýe satjak, düýe sagjak, çal tutjak,

gurt serjek. Goňşular bilenem süýjülik bilen barşyp gelişjek".¹ Ine, Keýmiriň uly islegi. Onuň uruş-gykylyk maksady ýok, bolmandyram, emma hiç kesden gep çekjek aladasy-da ýok. Ol, elbetde, ýesirleri boşadýar, ýöne mydama-da Nedirden ägä. Ony şol sanda Nediriň özüne-de aýdýar. Kitapda ýazylyşyna görä, şondan soň Nedir Keýmiriň üstüne goşun çekmesini bes edýär. Emma alamançylyklar welin kesilmeyär. Nedir söz berse-de, öz aýdysy ýaly, "Kör tekäniň", ýagny Keýmiriň üstüne çöwjemegiň i dowam etdirýär we telim gezek onuň ýoguna ýanmagyň gizlin ýollaryny gurnayar. Emma ol iş başa barmaýar. Ahyrsoňunda-da oňa möhürini basyp, tarhanlyk permanyňy berýär.

Şeýle talaňçylyklaryň birinde ýene-de Keýmir Nediriň huzuryna görme-görşe gelýär. Ol bu gezek talaňçylykda ýesir düşen türkmenleri boşatmakçy bolýar. Ýogsam Keýmir bir gezek janyňa kast ediljek bolnanda, ondan sypandan soň, indi gaýdyp Nediriň ýanyňa gelmezlige öz-özüne söz beripdi. Emma il-günüň aladasy ony öz gününe goýmaýar, bu gezek Nedir Hindistana uly ýöriş edip, ondan kän oljalar bilen dolanyp gelipdi. Indi ol "Şahinşah", ýagny "Şalaryň şasy" adyny göterýärdi. Indi onuň diýeni Keýmire-de geçäymelidi, emma bu gezek hem Nediriňki paşmaýar. Ýogsa Nedir oňa özüň ýaly akyly dana, ýüregi ak, göni sözlü, dilewar, kämil adam, ýaran maňa gerek diýip hem özelenýär. Keýmir bolsa öz gezegiň de oňa ikuçly jogap berýär:

"Goýun gazanda, biz Buharda, But maýada, omuz inerde, Durna gökde, duzak ýerde, II onda, biz munda"Beýle jogap eşidende-de Nedir ondan el çekmeyär. Onuň iki sebäbi bar. Nedir Hindistana ýörişe gidende öz uly ogluny ýerine şa belläpdi. Ol hem daýysynyň gepine gidip, kakasynyň etmeli däl diýen işlerine baş urupdy. Sebäbi onuň kakasynyň omuna şa bolasy gelýärdi we onuň ölümünü isleýädi. Şonuň üçin hem Nediriň öz oglundan eli sowapdy we ol töweregiň e az ynanyş başlapdy. Bu bir sebäbi. Ikinjisi: şeýle bolandan soň indi Nediriň ýanynda Keýmir ýaly dogruçyl, hiç zatdan gorkmaýan batyr, dilewar, pähim-paýhasly geňeşdar gerekdi. Şol adam hem Keýmirdi. Keýmire Nedir örän beletdi. Oňa hiç kim, hiç haçan ýalan sözledip bilmändi. Boljak zatlary Keýmir öňünden bilýärdi. Şonuň üçin hem

ony ýanynda galdyryp bilse, ol utuljak däl di. Soňam, eger Keýmirirazy edip, ýanynda galdyryp bilse, onda teke oňa boýun egjek di, bakna boljak di. Bu bolsa Nediriň iň islegli arzuwy di. Keýmiriň Meleguş atly bedewiňi eýeläp bilmeýşi ýaly, Nedir ol arzuwyna-da ýeü bilmän gelýardi. Dogry, ol zor salyp biljek di, emma Nedir hernäçe zalym, hernäçe dilewar, hernäçe paýhasly, hernäçe dogumly, hernäçe Garaşöýmez bolsa-da Keýmiriň akyl-paýhasyndan şussy basylýardi. Ýazyjy Keýmiri şeýle sypatda görkezýardi.

Keýmir Nediri sözi bilen, dil bilen alýardi. Ol akylly, manyly sözüň gadyryny bilýardi, oňa sarpa goýýardi. ýa zyjy eserde Keýmiriň dilewardygyny, şirin dilliligiň i, gerek bolsa aýlawly sözlemäge-de ussatlygyny görkezmek üçin jan çekip di. Ine, şol ýagdaý hem Keýmiri köp ýerde halas edýär. Nediriň sansyz soraglary, oňa Keýmiriň berýän ýeser, anyk, köpmanyly jogaplary eserde boýdan-başa örän ýerlikli berlip di we olar çeper eseriň bezegi bolup hyzmat edýär, agramyna-agram goşýar, ýerini bilip sözlenende diliň güýjüniň artykmaçlygyny şubut edýär. Şonuň bilen birlikde Keýmiriň şireli dili gahrymanyň hüý-häsiýeüni, pähim-paýhasyny, umuman onuň adamçylyk keşbini aýdyň edýär. Ýazyjy eserinde Keýmiriň daşky keşbiniň, içki dünýäsiniň şuratyny onuň dili arkaly şöhlendirýär. Ol hiç haçan halk döredijiligiň äki durumly sözlere daýanyp, gahrymanyň keşbini portretleýin bermäge kowalaşmaýar. Dogry, ol käte çür telpegi, çokaýy we ş.m. ýatlaýar. Olam diňe gerek ýerinde, ýogsa bu eser halk döredijiligiň iň nusgalaryna başbün ýugrulypdy. Onda nakyllarmy, atalar sözümi, rowaýatlar gürrüňlermi sanardan köp. Ýöne olaryň barysy-da maksatly ulanylýar. Ylaýta-da, olar Keýmiriň dilinde ulanylanda nyşana dogry degýär.

Bu ýagdaý eseriň bün gidişinde-de özüni görkezýär welin, ýöne onuň "Iň soňky duşuşyk, Çyn gözeller kända bolar" atly jemleýji bölümünde has täsirli berlip di. Indi Nediriň öňküligi ýok, onim garşysyna çykyp öldürmek islän ogly Ryzagulynyň kakasynyň ýüzüne durup "Sen ganhor! Sen jellat! Seniň uruşsyz günün geçenok. Öz ilimizde arkaýyn oturmagyň deregiň e bu ýerde, Dagystanda

körün näme? Eger akylly hökümdar bolasyň gelse, uraş etme-de, ýurdım abadanlygy bilen bol!"¹ diýenleri onuň aňkasyny aşyrýar, ol oglunyň gözlerini oýdurýar. Şu we şuna meňzeş ýagdaýlar Nediriň saglygyna hem zeper ýeürýär. Ine, şeýle pursatda ýene Keýmir onuň bilen iň soňky duşuşyga gelýär. Ol öň Nediri tutuk, çytyk, gaharly, gazaply halda görýärdi, indi onuň ýüzi ýellenipdir, şa bolsa-da ony gam-gussa basmarlapdyr, şussy basyk, göwün çökgün, ol kelebiň ujuny ýiürene meňzeýär, öň onuň gözlerinde ot ýanýardy, indi bolsa ol gözler bulanyk görünýär.

Şonda ýene-de Nedir öňki, gadymy heñini tutýar. Ol eger sen meniň baş wezirim bolan bolsaň, onda men beýle çoçgara çolaşjakmy. Dagystanda basylyp gaýtjakmy diýip tükezzybana başlaýar. Emma Nedir ondan ýüz görmeýär, ýogsa häzir öz iň ýakyn adamlaryny gyryp-gyrjaşdyryp, gözlerini oýduryp ýören zalyman gorkaýmaly ýaly. Emma Keýmir gorkmaýar, çekinmeýär. Ol her kim özünden görsün, pälinden görsün, baş wezirlilik maslahatlary biz saňa mugtyna-da beripdik. Ýöne seniň hötjetligiň, kesirliгиň aýrylmady, sen entegem düzelmänsiň diýen ýaly sözleri şanyň ýüzüne bazyrdadyp basýar. Bu ýerde şa ogly Ryzagulynyň etmişleri hakynda gep gözgalýar. Keýmiriň ogullary barada-da deňeşdirme häsiýetli gürrüňler gidýär. Şa şonda Ryzagulynyň gözünü oýduranyňa ökünýändigini i aýdanda, Keýmir ol oglanyň paýhaslylygyny ýatlaýar. Ýogsa Keýmiri ýoklamak üçin onuň eden aýylganç işlerinden ol habarly ahyryn. Şonda Keýmir Nediriň ýüzüne:

" - Ökünýän dälsiň. Meni näçe gezek ýoklajak bolduň, başarmadyň. Türkmen obalaryny, galalaryny ýykdyň-Ömürdyň. Emma dyza çökerip bilmediň.Sen ýaňy nakyllardan söz açdyň. Menem birini aýdaýyn:

Atyny ýamanlanyň ýol biýr
ezasyn,

Ilini ýamanlanyň ýat biýr jezasyn.

Sen iliňi, öz türkmen iliňi harladyň, gyrdyň, sütem etdiň. Indem ýat iller saňa şonuň jezasyny berdiler, ýene-de bererler"¹ - diýip, gös-gönüsini aýdýar. Elbetde, Keýmir munuň ýaly dogruçyl, hakyky sözleri öňler hem köp aýdypdy. Emma olar Nediriň bir gulagyndan girip, beýlekisinden uçup gidýardi. Keýmir bu gezek oňa "Ýok, sen ölesiň ýok, seni öldürerler" diýip hem gönüleýär. Şonda Nedir gazabyna bäs gelmän, "jel-lat" diýip gygyrýar.

Emma Keýmir ony köşeşdirýär we oňa seni öldürjekleri daşdan gözleme-de, öz töweregiňdäkilerden gözläber diýip hem duýdurýar. Ol hut şeýle-de bolup çykýar. Ýöne bu gezek hem Keýmir türkmen ýesirlerini azat etmek üçin Nediriň ýanyňa gelen eken, ol şony aýdýar. Eger hoş söz bilen berilmese, onda güýje daýanmaly boljagyny hem öňünden aýdýar.

Nedir oňa şert goýýar. Ol şert ýüz sany soragdan ybarat. Ol soraglaryň birinde şa güläýse, ýesirler boşadylýar. Nediriň gülüm-ýalymyny bolsa şu çaka çenli hiç kim görmeýär. Şeýle ýagdaýda, ýagny Nediriň keýpi ýok wagty ony güldüräýmek kime başardar? Emma Keýmir jogaba taýýar. Çünki bu gezek dogry jogap aýdylmasa, Keýmiriň gözünüň oýuljagy ikuçly däl. Ýöne Keýmir ondan gorkmaýar, onuň esasy maksady ýesir tutulanlary azat edip, watanyňa göndürmek we Nediriň hakykatyň ýanynda özünden has pesdigiň i, ejizligiň i şubut etmek. Şonda Kemiriň üstüne "Seniň menden tapawudyň näme? Perzent nämedir, toba näme? Erkek kişiniň bili açylarmy? Goraklygyň dermany barmydyr? Men gorkakmy - batyrmymy? Çyn gözeller kända bolar? Adam nämelere şükür etmeli? Dünýäde iň güýçli kimdir? Ýer bilen gögüň arasy näçedir? Düşüşünde kän ülki ýagsa, ol nämäniň alamatydyr? Düşüşünde daş ýagsa, näme bolar? Meniň ýylymy aýdyp biljekmi? Iň ýaman zat nämedir? Dünýäde baý kişi kim? Meniň indiki hyýalym näme? Men ölsem, sen gynanarmyň? Kesbi-kärleriň iň güýçlüsi haýsydyr? Menden dilegiň biter öýdýärmiň, bitmez? Iň ýigrenýän adamlaryň kimlerdir? Bedewiň iň gowusy haýsydyr? Ýurduň iň gowusy haýsydyr? Kelläňdäki zürrük, ziňňirt poş näme? Seniňem ýigrenýäniň barmy? Bu jahanda akmak känmi, akylyly? Iň kyn zat

näme? Ýaly birgiden, tükeniksiz soraglar ýagdyrylýar. Ol soraglara mynasyp jogaby dessine tapaýmak ýeňil-ýelpaý iş däl. Emir Keýmiriň kesgir akyly, ýiü pähimi, uly durmuş tejribesi Nediri ompa oturdýar. Keýmir öz jogaplarynda Nediriň çetüne degýär. Emma dogruçyl gepini aýdýar. Hakykaty ýaşyрмаýar. Ol öz jogaplarynyň birinde Nediri güldürýär. Gülmezçe-de däl. Gep bu ýerde Nediriň mürzeleri hakynda gidýär.

"Üçünji mürzäniň adyna dilim aýlananok. Ol daýaw, pälwan sypat, inçeden uzyn, täze gürji aýalyň ýaly görmegeý, gürlempaç-da. Ol lakgy bolup lakgy däl, sakçy bolup sakçy däl, onuň mydama boýny ýüpli, sagyna-şoluna wada berýän adamyň boýny ýüpli bolýandyr. Erbet gylygy - her görenine wada beregen. Wadany köp bereniň ýalanam köp bolýandyr. Şu bada eçilýän mürzäniň erkek kişi bolanyňa şükür et, gözəl şahym ýogsa ol söz berşi bilen zenan bolan bolsa, üstünde köp ýigitler gyrlyşardy. Nedir şu ýerde özüniň mys-myslam güleninem duýmady. Hyrçyny dişläp, esli başyny ýaýkady durdy".

Nedier näçe mys-myslap gülse-de, ýesirleri boşatmak islemeýär, emma Keýmir ýene onuň ugüny ýekeläp başlaýar. Mysal üçin, ondan Nedir ogullary barada söränyňda Keýmir oňa "Ineriň döli bolmaz" diýip gönertleýär. Şonda Nedir oňa "Agzyňy haýyr aç" diýip azgyrylsa-da, ol hakykaty bolşy-bolşy ýaly edip, onuň ýüzüne bazyrdadyp basýar. Ol hatda Nediriň gözlerini baýguşyňka, sesini ýolbarsyňka, ýüzüni awy çalnana, kemli agzyny ot çawraýan ojaga meňzedýär. Ol oňa mugt berilýän süýji sözi hem aýdyp bilmeýärsiň diýýär. Adamlary maşgala basar, kethudalar basar, beglerbegi bilen patyşalar basar. Olar nirä ugruksalar horluk üstüne horluk, jebri-jepa, zalymlyk, aýy söz. Şol sebäpdenem olar hoş sözün, süýji sözün aşygy, hyrydary. Umuman ýazyjy Keýmiriň adamkärçilikli sypatlaryny şuratlandylanda ilki bilen onuň dilewarlygyny öňe çykarýar. Nedir şanyň soraglarynyň birinde, ýagny kesbi-kärleriň iň güýçlisi hakynda jogap berende Keýmir şeýle jogap gaýtarýar:

"Kesbi-kärleriň erbedi ýokdur welin, adamzat döräli bäre iň magtalány dilewarlykdyr - danyşmentlikdir. Ugur-ýoluny bilip

gepläne hiç yerde horluk yoktur". "Owadan gepe ynam yoktur" diyen bolýandyrlar welin, owadan gep warsaky dälidir. Çuňdan tovlanyp alynýar, gyzyl ýaly ýalpyldaýan dilewarlyga her ýeten düşünmezem ýa-da giç düşüner. Owadan gep diýilýän ylma şeker atylan ýaly süýjüdir, ylla tylla ýaly öwüşgiň lidir, ylla älemgoşar ýaly aňkardyjydyr, ylla doga ýaly gudratlydyr, ylla aýna ýaly durudyr, ylla toşap ýaly şir-şepbiklidir, sazyň owazy ýaly jadylydyr". Keýmiriň dili hem hut şeýle. Onum aýdan sözleri mydama her kimiň göwnünden turýar, güründeşini aňkardýar, oňa jogap gaýtara ýer goýmaýar. Ol öz aýdýan pikirlerini hakykat bilen baglanyşdyranda örän ýerlikli deliller tapýar. Şol delilleri öz durmuş tejribesi bilen berkidýär. Nakyllary, atalar sözlerini, rowaýatlary jaý - ýerinde pikirlerine salyp goýberýär. Durmuşda bolup geçen wakalary hem ýadyndan çykarmaýar. Ol köp sözli hem däl. Şonuň üçin onuň aýdýan zatlary maňzyňa batnykly. Ol Nedir ýaly zalymyň hem gazabyny dilewarlygy bilen puja çykaryp bilýär. Sebäbi, Keýmiriň esasy ýaragy gylyç, ýaý, pyçak däl-de, şireli dili, dilewarlygy, ol dili özüne polat galkän edinýär. Şonuň üçin hem ol bolup biläýjek gyrlyşygy, ganly söweşi dilewarlygy bilen ýoga çykaryp bilýär. Bu ýagdaý bolsa döwriň han-beglerinde, serkerdelerinde kemlik edýär. Keýmir öz dilewarlygyny ýurduny, eziz diýaryny abat, il-gününi rahat saklamak üçin ulanýar. Emma eserde dilewarlyk iki hili ýagdaýda berilýär. Eger Keýmir dile il-halkyň, watanyň bähbidi üçin sarpa goýýan bolsa, Nediriň iň ýakyn adamlarynyň biri bolan Zýad han dili, dilewarlygy, dürli ülsimli işleri, gözbagçylygy - ýurtlary tözdürmek, ynsany gyrgyna bermek üçin peýdalanýar. Zýad örän başaraň, hilegär, köpbilmiş, durmuşda ajyny-süýjini gören adam. Ol gerek bolanda masgarabaza-da öwrülip bilýär, derwüş d onuň egnine atyp hem. Ol gözbagçy bolmagy başaýar, batyr serkerdeçiligiň hem hötdesinden gelýär, ol güýçli, emma içaly hem bolup bilýär, gözbagçam. Şeýle adam ynsana hyzmat etmän Nedir ýaly ganhora, zalyma baş egýär. Sebäbi onuň özi hem zalym, ganhor, mal-mülkden doýmany bilmeýän ýoksyrun. Ine, şeýle adam özüniň dilewarlygyny ters, ynsanyň garşysyna goýlan işler üçin ulanýar, özem başarnykly ulanýar. Ol öz dilewarlygyny hakykaty dabaralandyrmak üçin

peýdalanmaýar, emma Keýmir onuň tersine dilewarlygy hakykaty açyp görkezmek üçin örän erlikli ulanýar. Umuman Zyýad han başarjaňlygy, dilewarlygy bilen hiç kimden kem oturmaýanam bolsa, ahyrsoňunda Keýmiriň eline düşende ýalançylygy bilen öz sepin açýar. Ol "ýalan çynyň çüýji" ýaly sözler esasynda kiçi dilinden bärde mundan beýläk Nediriň ýanynda bolup, Keýmire hyzmat etjekligiň i diliniň güýji bilen ynandyrtjak bolmaga dyrjaşýar. Emma öz dili bilen hem duzaga düşýär we heläk bolýar. Bu eserde dilewarlyga, umuman dile bolan garaýyş şeýle berlipdir. Bu ýagdaý, elbetde, eseriň bezegiň i ýeürýär, ýasamalygy ýok edýär, wakalary dartgynly ýagdaýa öwürýär. Dil bu eserde gahrymanlaryň içgepletmelerinde, göwünýüwürtmelerinde hem ýerlikli ulanylýar.

Keýmire Nediriň ýene bir soragy il-ýurt, watan hakynda. Ol Keýmire "Ýurduň iň gomısy haýsydyr?" diýende, elbetde, Keýmir sazanaklap, gypjynyp durmaýar we "Şeýle ýurt seniň şatlyk sürýän ýeriňdir" hem diýmekçi däl. Nedir bolsa belki jogaba garaşýandyr.

"-Iň gowusy - çar tarapy açyk, ilaty erkin ýaýnaýan, daş galasyz, içi belasyz" kişisi-jepakeş, üşisi-wepakeş, öýi öý ýaly, toýy toý ýaly, ojagynyň ody öçmeýän, sallançagynyň bady ýatmaýan ýurtdyr.

- Beýle daş galasyz, içi belasyz ýurt nirede barka?

- Türkmenleriň üstünde Hydyr ata gezen ürgün çägelı, sazakly, sözlenli, selinli, borjakly hatapgalasy şeýle ýurtlaryň biridir. Biziň dört paslymyzam ýazdyr-bahardyr".

Bu sözlerde Keýmiriň öz ene topragyna, ata Watanyňa bolan çäksiz söýgüsi aýdyň berilýär. Şol gysgaça jümlede türkmen topragynyň esasyň düzýän zatlaryň nämedigi hem belli bolýar. Ol toprak, ol watan dört ýany serhetsiz, özem halky erkin, azat, emma zähmetsöýer, il-gününe wepaly, toýly-tomaşaly abadan türkmen ýurdy, onuň asyrlar boýy ojagy sönmejek, bala-çagasyna guwanýan, uruşsyz-gykylyksyz, agzybir ýurt. Sebäbi onuň sazakly, selinli

ymgyr çöllerinde Hydyr ata gezýär we türkmen bolşun edýär. Ine, Keymir serdaryň söýýän in gowy ýurdy. Ol Türkmenistan.

Türkmenistan şonuň ýaly dereje häzir Saparmyrat Türkmenbaşy döwründe ýetdi we ol pelleden hem öňe gadam basdy. Ol Altyn asyra ýeüşi.

Altyn asyrymyzyň taryňy bolsa Beýik akyldar, parasatly Serdar, ady asyrlaryň jümmüşinden bári dowam edip gelýän Beýik türkmeniň Pygamber ogly, hemmäniň başynyň täji, gözleriniň nury, biliniň kuwwaty Beýik Saparmyrat Türkmenbaşynyň "Ruhnama" atly keramatly kitabyndan baş alyp gaýdýar.

Dogry, Garaşsyzlyk döwrüniň türkmen kyssasy hakyndaky şu bölümde agzalmadyk eserleriň başga-da bardygy mese-mälim. Emma gürrüňi ediläýmeli zerur meseleler hakynda bu ýerde durlup geçildi. Kyssa eserleriň bu ýerde agzalmadyklary şu "Taryňyň" senenamasynda ýörite ady tutular. Şeýlelikde, ähli meselede aýdyňlaşar.

Garaşsyzlyk döwrüniň kyssasyny, şu on ýylyň içinde onuň geçen ýoluny has gysga göz önüne geürseň, ony şeýle jemlemek bolar.

Garaşsyzlyk döwrümiziň kyssa eserleriniň arasynda onuň jemgyýetşynaslyk görnüşi has batly depgiň ler bilen öňe gadam urdy. Ol başdan başlap, ýurdumyzda ykdysadyýetde, syýasatda, medeniýetde, edebiýatda, ruhy durmuşda bolup geçen täzelikleri-beýik galkynyşy jar edip başlady. Ol hemme bolup geçýän uly özgerişleri günübirin şöhlendirip durdy. Onuň öňe ymtylyşy mundan öň görülmändi we edebiýatyň bu görnüşi has passiw hasaplanýardy. Indi ol öňdeligi eýeledi we şol hörpüni ýiürmän hem gelýär. Bu ugurdan tanymal ýazyjylardan B.Hudaýnazarow, Anna Paýtyk, H.Diwangulyýew ýalylar öňe saýlandy. ýa zyjylardan S. ýa zowa, T.Jürdekow ýalylar bu ugra goşant goşdular.

Adatça kyssanyň publisistikadan beýleki görnüşleri - hekaýa, powest, roman giç ýüze çykýar. Emma milli Galkynyşdan, Abadançylykdan, erkänalykdan

ruhlanan kyssanyň agzalan görnüşleri hem dessine publisisüka aýak goşup başladylar.

Kyssanyň iri görnüşi bolan romanyň ädýän ädimleri hem has duýarlykly boldy. Şu döwürde geşmiş şahyrlarymyzdan Magtymgulynyň, Andalybyň, Baýram ha-nyň çeper keşbini çekmek ugrunda-da ýazyjylarymyz alada etdiler. Bu urundan eýýam baş-alty sany roman döredi. Şonuň bilen birlikde-de geçmişimiziň belli serkerdelerinden Jelaletdin Meňburynyň, Keýmir serdaryň eden işleri barada romanlar döredi. Umuman bu žanr barha rowaçlanyp gidip otur. Romanlaryň bir näçesinde Keminäniň, Mollanepesiň, ruhy atamyz Döwletmämmet Azadynyň, Gowşut hanyň, Dykma serdaryň edebi keşpleri şuratlandyryldy. Emma entek ýazyjylarymyzyň iş meýilleri uzaklardan habar berýär. Olar geljekde türkmeniň taryňy geçmişini çeper eserlerde bermegiň üstünde zähmet çekerler. Çünki olar Saparmyrat Türkmenbaşynyň edebi taglymatyndan ugur alýarlar. Ol taglymat bolsa döredijilik adamynyň işini hiç bir derejede çäklendirmeýär.

GARAŞSYZLYK HEM ÇAGALAR EDEBİYATY

Garaşsyz türkmen döwleüniň döremegi ähli ugurlarda bolşy ýaly, edebiyatda hem düýpli öwrülişi emele geürdi. Düýpgöter täze many-mazmunly, milli aýratynlyklara uýgün edebiyat emele gelip başlady. Türkmeniň öz milli ruhy şöhlelenýän eserleriň döremegini e şaýol açyldy. Bu türkmen edebiyatynyň bir şahasy hökmünde gol ýaýradaft çagalar edebiyaty babatda-da şeýle boldy. Çagalar edebiyatynyň düýp-teýkarynyň çaga terbiýesi bilen baglylygy üçin, ol Garaşsyzlygyň ilkinji pursatlaryndan başlap, bir meseläni öňe çykardy. Beýik Garaşsyzlygymyzyň ruhundaky terbiýe eserleriň many-mazmunyňy düzmeli.

Çagalara bilimidir terbiýe bermeginiň uşulyýetleriniň dünýä tarynynda az dældigi bellidir. Biziň ata-babalarymyz-da çagalaryň sowatly, bilimli, edep-terbiýeli bolmagyna örän uly ähmiýet beripdirler. Olaryň niçeme asyrlaryň dowamynda toplan, kämilleşdiren tejribeleriniň biziň şu günki ajaýyp günlerimize gelip ýetenleri-de bar, ýatdan çykarylanlary-da bar. ýa tdan çykarylmaga sebäpleriň biri halkymyzyň ençeme asyrlaryň dowamynda milli döwletsiz ýaşanlygy bolsa, ýene bir sebäp, onda-da esasy sebäp sowet düzgüni boldy. Sebäbi sowet syýasaty halkymyzyň terbiýedir bilim babatdaky gazanan milli tejribelerini taryndan öçürip taşlamak isledi. Biziň çagalarymyzy ösen bilimidir terbiýe ulgamy bolmadyk, millet derejesine göterilip bilmedik halk hökmünde görkezmek rahunda terbiýeledi. Şonuň üçin, Beýik Garaşsyzlygymyzyň ilkinji günlerinden başlap, ösüp gelýän ýaş nesliň Garaşsyzlyk ruhundaky terbiýesine hem-de bilimine aýratyn üns berlip başlandy. Oguz han Türkmenen gaýdýan ruhobelentlik hem-de gaýduwsyzlyk häsiýetleriniň kemala gelip, döwrüň öňdebaryjy adamlary bolup ýeüşmegi üçin möhüm işler durmuşa geçirilip başlandy.

Terbiýäniň manysy çaga öňden ykrar edilen jemgyýetçilik gymmatlyklaryny siňdirmekdir we ony jemgyýetçilik ýaşaaşyna ýaramly, ukyply şahsyýete öwürmekdir. Oguz han Türkmen döwründen başlap, köşkleriň ýanynda patyşanyň, serkerdeleriň

ogullaryna aýratyn bilim, terbiýe berlipdir. Şonuň ýaly ýörite mekdeplerde çagalara bilim, terbiýe berýän mugallymlara, terbiýeçilere atalar, atalyklar, atabegler diýlipdir. Olar çagalary dünýä inen gününden başlap terbiýelemäge başlapdyrlar. Çagalara dünýä dillerini, aýratyn hem söweş we serkerdelik ülsimatlaryny öwredipdirler. Şonuň üçin-de türkmen ýigitleri durmuşyň ähli ugurlaryndan, hünärlerinden, dillerinden habarly, başarjaň ýigitler bolup ýeüşıpdirlir. Olar atalyk mekdeplerinde az sanly goşun bilen özlerinden on-ýigirmi esse köp duşmany ýeňmegiň inçe syrlyny öwrenipdirler. Atalyk mekdepleriniň durmuşdaky, söweşlerdäki hyzmatlary biçak uly bolupdyr. Biz türkmen taryňynda türkmen goşumlarynyň özlerinden örän agdyk duşmany ýeňendikleriniň mysallaryna örän köp gabat gelýäris. Häzire deňiş biz türkmenleriň bu ýeňişlerini gaýduwsyzlyk, batyrlyk, gahrymançylyk bilen delillendirýärdik.

Gürrüňi edilýän mekdeplerde durmuşda, adamlaryň arasynda özüňi nähili alyp barmalydygyny öwretmekden başga-da, dünýä ýurtlary, žugrafiýa, müneçjimçilik, ylahyýet, söweş ülsimleri, serkerdelik ülsimleri, mantyk, syýasat şungaty, dünýä dilleri (ýedi dil), köşk desşury, tebiçilik, dilewarlyk, taryň, ruhyýet ugurlary boýunça okadylypdyr.

Geçmişde döwlete ýolbaşçylyk etmegiň esasan erkek kişileriň boýnıma düşendigiň i bilýäris. Eger-de gyz maşgalalary durmuşa taýýarlaýan eneler bolsa, ogullaryň terbiýesi dolulygyna atanyň elinde bolupdyr. Terbiýeçiniň şeýle bölünmegi milleüň dünýägaraýşyny, gylyk-häsiýeüni kesgitläpdir. Ogullaryň erkek terbiýesini almagy ahyrky netijede, milleüň kämilleşmegiň e geüripdir. Türkmen taryňynyň Gorkut atanyň adyny göterýän ikinji eýýamynda atalyk mekdepleri has-da kämilleşipdir. Şonuň üçin Gorkut atany öz döwrüniň iň kämil atasy, atabegi hasaplamak mümkin. Şu günki nukdaýnazardan seredip, "Gorkut ata" kitabyny şol döwrüň atalyk mekdebindäki okuw kitaby hasaplasymyz gelýär. Şol döwrüň kämil okuw kitabynyň bu gün hem öz ähmiýeüni ýiürmänligiň i hiç kim inkär edip bilmese gerek. Iň bolmanda ony naýbaşy çeper eserleriň biri hökmünde okamak, öwrenmek mümkin.

"Gorkut ata" kitaby bilen bagly aýdylyp geçilen manyda "Görogly" kitaby atalyk mekdebiniň ähmiýetli okuw kitabydyr. Şonda Göroglyny durmuşyň terbiýeleýşi bilen baglylygyna üns edip görüň!

Garaşsyz, baky Bitarap Türkmenistanda çagalara dünýä ölçeglerine kybap bilim, ata-babalarymyzyň baý döp-desşurlaryna, ýol-ýörelgelerine laýyk asylyly terbiýe bermegi üpjün etmäge gönükdirilen Täze bilim syýasatynyň ägirt uly orny bardyr. Şu nukdaýnazardan alanyňda, Türkmenistanyň halk ýazyjysy, çagalaryň hem uly dösty Kaýum Taňrygulyýewiň "Ýaşyl Tugun ýalkymy"¹ atly jemagatşynaslyk makalalary, aýdymlary özünde jemleýän kitabyňyň mugallymlar üçin-de, ene-atalar üçin-de uly ähmiýeti bardyr. "Ýaşyl Tugun ýalkymynda" Garaşsyz, baky Bitarap ýurdumyzyň gülläp ösüşi, ata Watanymyzyň aşudalygy dogrusynda, gysgadan manyly, çagalara düşnükli terzde gürrüň berilýär.

Kaýum Taňrygulyýew kitabyňyň soňky bölümüni "Eziz çagalar, ýaşlar!" diýip atlandyrýar hem-de onda uludygyna ýa kiçidigiň e garamazdan eser, kitap ýazmak üçin köp oýlanyp, kän zady öwrenmeli bolýandygyny, onuň many-mazmunyňy hut öz başyndan - pikir elegiň den geçirmeli bolýandygyny nygtaýar. ýa zyýjy şekillendirýän adamyňy, beýan edýän wakaňy, onuň döwrüni ymykly öwrenmän, göz önüne geürmän, galama ýapyşmak bolmaýandygyny, iň esasy-da döredýän gahrymanyňy daş-töweregiň jan-dilden söýýändigine göz ýeürmek gerekdigiň i, döredýän keşbiňe hut öz garaýşyň, gyzgyn mähriň siňmelidigiň i nygtaýar.

Türkmenistanyň halk ýazyjysy, Magtymguly adyndaky Döwlet baýragynyň G.H.Andersen adyndaky halkara çagalar baýragynyň, hormatly diplomynyň eýesi, halk magaryfyňyň otliçnigi Kaýum Taňrygulyýewiň Garaşsyzlyk döwrümüzde çap etdiren kitapларыnyň ýene biri "Biz altyn asyra aşdyk, alçy gopdy altyn aşyk" atly goşgular, aýdymlar, matallar, ýaňlytmaçlar, küşdepdiler ýygýndysydyr.

Kitabyň ähmiýetli tarapy oňa halypa şahyryň "Halk, Watan, Türkmenbaşy" mowzuk yndan baý döredijilik tejribesini özüne siňdiren goşgularynyň girizilmegi-dir. Halkymyzyň Serdary Beýik Saparmyrat Türkmenbaşynyň alyp beren garaşsyzlygyndan

soňra ýurdumyzda bolan ösüşler, abadançylygy, baýramçylyklarymyza bolan buýsanç, guwanç ol goşgularyň içinden eriş-argaç bolup geçýär. Olaryň özboluşly aýratynlyklary hakynda giňişleýin söhbet edip oturmaga edil häzirki pursatda mümkinçiligimiziň ýoklugy üçin dil-edebiýat ylymlarynyň kändidaty, şahyr Kasym Nurbadowyň kitaba sözsoňy hökmünde ýazan "Çagalaryň gowy görýän şahyry" altı makalasyndan aşakdaky sözleri almagy makul bildik. "Garaşsyz, Bitarap Watan, mähriban Watanymyzy berkarar eden eziz Serdarymyz Saparmyrat Türkmenbaşy, türkmeniň hak hössaryny dünýä indiren Gurbanşoltan eje, mukaddes Ruhnama, ýaşyl Tugumyz, Döwlet Gerbimiz, altyn toprak, ene dilimiz, edep-ekram, milli elipbiýimiz baradaky goşgular, matallar, sanawaçlar, aýdymlar, küştdepdiler... Siziň her biriňiziň gövraňizden turup, ýat . tutup aýdýan eserleriňize öwrüljekdigiň e biz ynanýarys. Mahlasy, Kaýum Taňrygulyýewiň bu ýygynda ýerleşdirilen goşgulary ilkinji hem ömürlük Prezidentimiz, mähriban Serdarymyz Saparmyrat Türkmenbaşynyň dana sargytlarynyň, Watany, halky parasatlylyk bilen öňe alyp barýan ak we aýdyň ýolunyň çeper beýany bolup ýaňlanýar". Çagalaryň hem-de ýetgiň jekleriň söýgüli ýazyjysy Rejepmyrat Durdyýewiň "Keremli şoltana sowgat"³ kitabyna ýazyjynyň ata Watanymyzyň Garaşsyzlygy ýyllary içinde ýazan hekaýalary jemlenipdir.

Kitap adybir hekaýa bilen açylýar. Onda Garaşsyzlyk, baky Bitarap Türkmenistanymyzyň ilkinji hem ömürlük Prezidenü Beýik Saparmyrat Türkmenbaşynyň ajaýyp ynsanperwerligi, taýsyz adamkärçiligi, il-halkymyzyň oňa bolan çuňňur söýgüsi uly buýsanç bilen beýan edilýär. Onuň häsiýetli aýratynlyklary ene topraga söýgüsiniň, zähmetsöýer daýhana guwanjynyň, adamlary diňlemek ukybynyň, olara berýän goldaw-kömekleriniň, möhüm haýyşlaryny biürişiniň, öz halkynyň gün-güzeran ýagdaýyny ýeke pursat hem nazaryndan salmaýsynyň üsü bilen görkezilýär. Mähriban Serdarymyz Beýik Saparmyrat Türkmenbaşynyň ajaýyp adamlara mahşus keşbi, onuň oý-pikirleri, alyp barýan işleri bilen

ruhlanyp ýaşaýan, zähmet çekýän, okaýan, çagalar baglarynda terbiýelenýän... watandaşlarymyzyň keşbi ýatdan çykmaýak derejede açylyp görkezilýär.

"Ene, şu wagtdan saňa çäjiňe bereket diýesim gelýär. Nesip bolsa, şu hasylyňdan bişiren çöregiň duzuny datmaga gelerin"¹ diýen sözlerinden ýazyjynyň ýüü synçylygyny, Beýik Serdarymyzyň diline mahşus sözleri saýlap almagy başaranlygyny görkezýär.

Bu hekaýanyň kitapdaky eserlere açar hökmünde göz önüne gelýänligi üçin giňräk gürrüň etmegi müwessa bildik.

Hekaýa Garaşsyz, baky Bitarap Türkmenistanymyza ygylan edilen galla syýasaty bilen baglanyşykly. Ol özüne çekiji, gyzykly, öz döwürimizden alnan bir wakäny daýanç nokady edinýär. Gazet habarçysynyň dilinden beýan edilýän hekaýada ol redaksiýanyň tabşyrygy bilen Lebap welaýatynyň gallaçylarynyň arasynda bolýar. Gerekli maglumatlaryny toplaý, yzyna dolanyp, tä Mara gelýänçä ýeke özi otlynyň küpesinde makalasyny taslaýar. Dynç almak üçin taýýarlanyp otyrka bolsa, Marydan bir zenan oňa küpedeş bolýar. Örän aladaly görünýän bu garry enäniň çörege aýratyn hormat goýýandygyny torbasyndaky saçagyndan aňýar. Enäniň her bir sözüne, herekeüne okyjynyň ünsüni çekip, ýazyjy öz ussatlygyny görkezmeği başaýar. Garry enä öz syrynyň ýumagyny çöşläp ugraýar:

" - Biler bolsaň, bu külçeleri iň bir eý görülýän Adama öz ellerim bilen sowgat etmegi ýüregime düwdüm. Kim ol diý, ogul! - diýip, arzyly ynsanyň kimdigiň i meniň aňýanymy-aňmaýanymy biljek bolýan ýaly, ýüzüne ösmakladyp äňetdi. Men:

- Kim, ene, ol? - diýdim.

Şu ýerde garrynyň ýüzi hasam ýagtyldy, gözleri hasam nurlandy:

- Ol-a, oglum, uly ilin keremli Şoltany - Saparmyrat

Patyşamyzdyr!"

Waka şeýdip çözenip ugraýar. Gazet habarçysy aň edip otursa, Beýik Saparmyrat Türkmenbaşy bugdaý ekişi döwri garry enäniň obasyna barypdyr, şa gadamyny goýupdyr. Daýhanlaryň ekişine ak

pata berip, öz eli bilen mukaddes topraga tohum atypdyr. Şu ajaýyp mümkinçilikden peýdalanyň, bu ene-de öz mellek ýerinde bugdaý ekişine başlap bermegi ondan towakga edipdir. Mähriban Ynsan heý-de garry enäniň raýyny ýykyp biljekmi?

Enäniň sowgady şol bugdaýyň ilkinji hasylyndan bişiren külçeleri. Şony öz eli bilen Beýik Saparmyrat Türkmenbaşy elin gowşurmak üçin Aşgabada barýar!

Hekaýanyň gyzyklylygy ýazyjynyň bu wakany öz-özüniň de alman, ony ýakyn geçmişdäki sowet döwriň hem wakalary bilen utgaşdyrýanlygyndadyr:

- Mikoýan, ene - diýip, men güldüm-de, sözüne düzediş girizdim.

- Ana, şol murtly girdenek bela Mara geldi. Geldi diýýän-ä, beýdip gelenden gelmedik bolsa, mün paý gowy bolardy. Hakyt şony garşylamak üçin bar halky tas gyrgyna beripdiler. Hol, ýük daşayan çelekli maşynlar bardyr-la, ana, şolary ýedi ýaşdan ýetmiş ýaş çenli adamlardan dolduryp, Marynyň aeroportuna sürendirler-ow. Heý, goýaýgyn, at gaýtarym - at gaýtarym meýdanlar halkdan ýaña hyň berýändir, oturara yer, geçere-ýöräre ýol-ýoda ýokdur. Üstesine, gara daňdandan alnyp gaýdylan il-bendeler aç-şuwşuz başlaryny nira urjaklaryny bilenoklar. II görgüli: "Aeroportda ähli zady mugt dökün edýärler" diýseler güp ynandy. O wagtam doýa gamy doýýamy, rysgalyny agzyňa ýeürýärlermi?! "Açda añ bolmaz" diýlişi ýaly, hantamaçylyk gurşun, ýarawsyz bendelerem çelekli maşynda selkildäp gaýdyberipdirler. Ol Mäkiýanam wagty bilen gara bermese nädersiň. II görgüliniň garaşa-garaşa gözleri ýolunda galdy onuň. Gaýdybereýin diýseňem, goňk edýänler ýekeje ädimem gymyldaýman, daşynda ganyňy gaçyryşyp durlar".

Hekaýada sowet döwriň görkezen horluklary, türkmeniň ak bugdaýyna bolan nädogry garaýyşlar, şol döwrün ýolbaşçylarynyň häsiýetleri giň gerim bilen açylýar. Şuratlandyrmalar, enäniň gürrüňleri öz döwrümüz bilen utgaşdyrylyp, deňeşdirmeler arkaly Beýik Saparmyrat Türkmenbaşyň belent adamkärçiligiň e, onuň gurup beren Garaşsyz döwleüne minnetdarlykly baha berilýär. Beýik Saparmyrat Türkmenbaşy zamanasynyň atrykmaçylyklaryna, ene

topraga, ata Watana, her bir raýata bolan täzeçe garaýyşlaryň kemala gelýändigini e ýaşlaryň, ýetginjekleriň ünsi çekilýär.

"Bolsa-da, her zadyň öz wagty, sagady bar eken. Ana, 91-iň altyn güýzünde şol zaman geldi. Ýurdumyza Garaşsyzlyk diýlen mukaddes zat ganatyny ýaýdy. Şu ganatnyň astynda daýhan ýeriň - şuwuň eýesi boldy. Indi näme ekseňem -dikseňem öz eliň, öz ýakaň, "pylan zat ekdiň" diýip, azar berýän ýok. Hakykatdanam, adam weli adam eken. Ol haçanam bolsa, ilinde hakyky hössaryň dörejegini i öňünden bilipdir. Şol beýik, edenli Adam - Saparmyrat Türkmenbaşy bolup çykdy. Ol öz ýurdunyň Serdary bolanyňdan "Ak bugdaýyň mekany Türkmenistandyr. Biz şony topragymyzda biürmeli. Hökman öz dänämiz bilen özümizi üpjün etmeli" diýip, halkyna maslahat berdi. Prezideniň aýdan bu dana sözi halkyň ýüregiň den turdy.Şeýdibem, altynbaşly Ak bugdaýyň bagty açyldy, oňa döwür ýylgyryp bakdy.Men ur-tut kümäniň aşagyndan gömülen tohumly küýzeleri çykaryşdyrdym. Üstünden ýyllar sap-sap bolup geçe-de, tohumlar mizemän durupdyr.

Men olary täze alan mellegimize sepdim. Zähmeüm ýerine düşdi: eken tohumlarym gögerişem aldy, boýam, hasylam geürdi. Ilkinji ýylyň hasylyndan tohum alyp galyp, goňşy-golama paýladym. Soň altynbaşyň tohumy tutuş oba ýaýrady".

Bu seürler kitapdaky "Altynbaşyň ykbaly" atly hekaýadan alyndy. Hekaýada Güýçmyradyň kakasynyň pagtanyň şalyk süren döwründe öz ýolbaşçylyk edýän ýerlerine bugdaý ekenligi sebäpli, kolhöz ýolbaşçylary, raýkömparüýa işgärleri tarapyndan çeken hupbatlary, sünbül bolan bugdaýlyklaryň sürlüp goýberilmegi, işden çetleşdirilmegi, hatda partorgy uran hökmünde berk ýazgarylmany, agyr "içümletme" keseline sataşyp, aradan çykmany, emma, aradan çykmaýyndan öň tohumlyk bugdaýy humlara salyp, gömüp goýandygyny ogluna duýduryp, ýagşy günler geläýse, şol bugdaýlary ekmegi maslahat, nesiňat berşi ýaly ýagdaýlar beýan edilýär. Eserden alnan ýokardaky mysal bolsa Güýçmydaryň şol ýagşy günlere ýetenligiň i görkezýär.

Gürrüňi edilen-u-edilmedik, şu kitaba girizilen hekaýalar Beýik Saparmyrat Türkmenbaşynyň ösüp gelýän ýaş nesli päk ahlakly, Garaşsyz, baky Bitarap ata Watanā ygrarly, arassa duýgy-düşünjeli adamlar edip ýeüşdirmek baradaky tagallalaryna eýlenendir. Päk ynsaplylyk, dogry sözlülük, halallık, kalby nuranlyk, ýokary duýgy-düşünjellik, şunda durmuşdaky görüm-göreläniň täsiri, okuwyň, bilimiň gadyr-gymmatyna akyl ýeürmek, ene-atany, mugallymy hormatlamak, sylamak, ýaş kiçilere ynam bilen garamak, şükürli, kánagatly ýaşamak ýaly ynsany bezeýän hüý-häsiýetlere öwüt-ündewler olary ýaş okyjylar bilen has ysnyşdyrýar. onuň "Başa täç edeliň, Türkmenistany" , "Garaşsyzlyk - ganatym" diýen kitaplarynda, köpçülikleýin ýygyndylaryň ençemesinde çap edildi. Şol kitaplara giren eserleriň içinde çagalarydyr ýetgiň jekleriň hem höwes bilen okaýanlary kán. Şeýle goşgular şahyryň "Salam saňa, Altyn asyr!"³ atly kitabynda-da bar. Soňky ady tutulan kitabynda onuň soňky üç ýylyň dowamynda ata Watanymyzyň Garaşsyzlygy, baky Bitaraplygy, Türkmenistanyň ömürlük Prezidenü mertebeli Serdarymyz Beýik Saparmyrat Türkmenbaşy hakynda, il-güne, Watana bolan ogullyk borç barada, türkmeniň milli häsiýetleri dogrusynda ýazan goşgulary, şeýle hem "Bitaraplyk binasy" atly täze poemasy girizilipdir. Munuň özi owal-ebesinde edebiýatda "bu - çagalar üçin", "bu - ulular üçin" niýetlenen diýip, olaryň arasynda hemişelik serhet çekilmänligiň de. Şeýle serhet şertleýin bolaýanda-da gowy eserleriň ony böwsüp geçip bilýänligiň de. "Göroglyny", "Nejep oglany", başga-da birentek dessanlarymyzyň, Magtymgulynyň, Zeliliniň, Seýdiniň... birnäçe sygyrlaryny çagalar höwes bilen okaýarlar. Biziň ata-babalarymyz şolaryň ruhunda terbiýelenipdir. Ulular tarapyndan höwes bilen aýdylan hüwdülerimiz, ýaňlytmaçlarymyz, küştdepdilerimiz... bilen terbiýelenipdir. Munuň biziň aýratynlygymyz bilen bagly bolmagy-da mümkin. Biz bu meseläni ony düşündirmek üçin däl-de, oňa ünsi çekmek üçin agzadyk.

Belli çagalar şahyry Gurban Çöliýew hem öz döredijiligiň i zyzgiderli kāmilleşdirmek üçin hemişe gözlegde. Onuň çagalar,

ýaşlar üçin döwrüň talabyna eýerip ýazan goşgulary "Hössar"¹ atly kitabynda-da bar.

Şahyr "Minnetdarlyk" atly eserini:

Menem ýurdy gezýärim,
Bir lakamym "Gezende",
Köp adama sataşdym,
Lebap ilin gezemde.

diýen seürler bilen başlaýar. Liriki gahryman ilki çölde goýun bakyp ýören çopana duşýar. Diýdi: - Meniň neberäm, Bolmaz ete, süýde zar. Agylymda ýüz sany Uly-kiçi malym bar. Soňra gallaça duş gelýär. Şahyr pagtaçy, daýhan, beşirli mugallym, Rejep atly kerkili oglan, doktor Rözygeldi, Pimazar molla bilen duşuşýar. Ählisiniň dilleriniň senasy - mähriban Serdarymyz Beýik Saparmyrat Türkmenbaşy. Bu şygyr - durmuş hakykatynyň beýany, şonuň üçin hem ýürege ýakyn.

"Hössara" girizilen "Täze ýyl arzuwlary", "Nesiňat", "Watan", "Perzentleri-me" atly goşgularynda-da öz okyjylary - ýaşlar bilen "dil tapyşyp", içgiň söhbetdeş bolmagy başaýar.

Öndümlü işleýän şahyrlaryň biri Ýaban Saparowyň "Gije dogan gün"¹ atly kitabynda-da Beýik zamanamyzyň waspyny edýän goşgularyň birnäçesi bar. Özi-de şahyryň goşgulary çeperçilik serişdelerine baý. Mysal hökmünde kitap bilen adybir goşgyny doly almagy ýerlikli bildik. Şonda onum çeperçilik aýratynlygy has aýdyň görünýär:

Eziz Diýar!
Ruhň basyp,
Göýdük eden heňi gördüm.
Iki egniňden daşyn asyp,
Agram salan tümi gördüm.
Nanyňiýmän, şuwuň
içmän, Düşek ýazyp töre
geçmän,

Öz saçagňy özüň açman,

Sepil gezlen günü gördüm
Öz oduňa ýylynmadyň,
Öz zadyňy ulanmadyň,
Göýdük gezdiň, ulalmadyň,
Sere dolan çany gördüm.

Ýetmiş ýyllyk zynjyr
üzlöp, Ak günlerden
hünji düzlöp,
Lowurdaýar
Garaşsyzlyk -Gije
dogan Güni gördüm.

Ata Watanymyzyň Beýik Garaşsyzlygy, onuň batly gadamlary bilen ösüşi, il-günüň erkinligi, bu gudratlaryň sakasynda duran mähriban Prezidentimiz Beýik Saparmyrat Türkmenbaşa bolan belent söýgi kitaba girizilen "Gülle, Türkmenistanym!", "Türkmenistan - Türkmenbaşy", "Erkäna men, erkäna!", "Meniň ýaşyl baýdagym" atly goşgularynyň içinden hem eriş-argaç bolup geçýär, olaryň many-mazmunyňy düzýär.

Şahyr Akmyrat Muhadow Garaşsyzlyk ýyllary içinde aýratyn uly hyjuw bilen işledi. Çagalara niýetlenen kitaplary bilen edebiýata gelen şahyr soňky ýyllarda ululara niýetläp ýazan kitaplarynda özüniň "ilkinji okyjylaryny-da" hiç wagt gözden salmady. Beýik Garaşsyzlygymyzyň ýyllary içinde şahyr "Yňlasym saňa siňipdir" , "Serdaryň doglan günü" , "Baky ýaşa, Türkmenbaşy Serdarym!" atly şahyrana ýygyndylary neşir edildi.

Serdarymyz Beýik Saparmyrat Türkmenbaşy gözlerimiziň rowşeni, başlarymyzyň täji! Ol Türkmen halkynyň alnyňdan Gün bolup dogdy. Jöwher pähim-paýhasy bilen Garaşsyz döwleümize baky Bitaraplyk derejesini alyp berdi. Ol - merdana halkymyzyň mertebe buýsanjy. Özüniň welilik häsiýeü bilen ile-güne, ata Watana egsilmez söýgüsini siňdirdi, bizi döwletli-döwrana ýeürdi. Bize Altyn

asyryň döwletli gapysyny açyp berdi. Özüniň gurup beren sarsmaz Türkmenistan döwleümiziň şan-şöhratyny, at-abraýyny dünýä ýaýdy. Bularyň ählisi şahyr Akmyrat Muhadowyň dana hem Gahryman Serdarymyz, baky Prezidentimiz Beýik Saparmyrat Türkmenbaşa, ata Watanymyza bagyşlap ýazan goşgularynyň süňňüni düzýär.

Atlandyrylan kitaplaryň soňky ikisindäki goşgularyň arasynda Garaşsyzlyk döwrüniň aýry-aýry wakalary bilen baglanyşyklylarynyň köpüsi, şahyrana senenamany ýadyňa salyp, şahyryň özboluşly döredijilik aýratynlygy hökmünde göz önüne gelýär. Akmyrat Muhadowyň goşgularynyň ençemesini häzir çagalar, ýaşlar aýdym edip aýdyp ýörler. Olar häzir uly meşhurlyga eýe boldy.

Zehinli şahyrlaryň biri N.Gurbanmyradowyň sygyrlaryndaky akgynlylyk, sözleriň sazlaşygynyň berkligi bu şahyryň goşgularyna juda mahşus aýratynlyklaryň biri. Şonuň üçin çagalar hem onuň goşgularyny höwes bilen kabul edýärler, onuň sözlerine döredilen aýdymlyry aýdýarlar. Olaryň arasynda gönüden-göni çagalaryň özlerine bagyşlanlyp ýazylanlary-da bar:

Bu gün bilbil ýaly ajap
saýraýar, Garaşsyzlygyň
merjen däneleri. Aýdym
bolup бүün dünýä
ýaýraýar, Garaşsyzlygyň
merjen däneleri.

Biz Beýik Garaşsyzlygymyzyň hem-de çagalar edebiýatynyň gönüden-göni oňa bagyşlanan eserleri hakynda gürrüň etmek maksat edidik. Özi-de mysallary kitaplardan almak makul bilindi. Şonuň üçin tanymal çagalar şahyrlary Kasym Nurbadowyň, Azat Rahmanowyň, Pirnipes Öwezliýewiň, başga-da birnäçeleriň bu Garaşsyzlyk döwri bilen baglanyşykly metdugatda çap edilen eserleri hakynda gürrüň açmaga mümkinçilik bolmady. Galyberse-de, belli çagalar şahyrymyz Hemra Şirowyň täze, edebi ülsimleri hakynda-da söz açyp bilmedik. Geljekde bular we beýleki çagalar şahyrlary hakynda has çuňňur, giňişleýin söhbet edilmelidir.

Garaşsyzlyk hem-de häzirki zaman çagalar edebiýaty hakyndaky pikiri başga bir gyzykly maglumat bilen baglanyşdyrylsa gowy bolardy. Häzir Döwletmämmet Azady adyndaky Türkmen milli dünýä dilleri insütutynda Beýik Saparmyrat Türkmenbaşynyň tabşyrmagy - nesiňat etmegi netijesinde ýaş hünärmenler öz güýçleri bilen dünýä edebiýatynyň nusgawy şahyrlarynyň çagalar üçin döreden meşhur eserlerini asyl nusgadan türkmen diline terjime edip, kitap edip çykarýarlar. Aşakdaky gazet makalasyndan alnan mysal şony görkezýär:

"Howa, eýýäm bu insütutyň dilçi hünärmenleriniň güýji bilen asyl nusgadan Redýärd Kiplingiň "Maugli", Daniýel Defonyň "Robinzon Kruzo", Şarl Perronyň "Külbikejik" ýaly meşhur eserleri terjime edilip, türkmen çagalaryna gowuşdy.

Ine, basym türkmen çagalary "Ädikli pişik", "Gyzyl çyrajyk", "Bremenli sazandalar", "Syr gyn hanym", "Çink" we Swiüň "Gulliweriň syýahaty" ýaly eserlerini-de öz ene dillerinde okap bilerler. Bulardan başga-da arap, pars, türk dillerinden hem ertekiler türkmen diline terjime edilip, neşire taýarlanylýar. Şu ýerde ýene bir bellemeli zat: "Akpamyk" we "Böwenjik" ýaly belli ertekilerimiz franşus, nemes, iňlis dillerine terjime edildi. Indi ol türkmen ertekileri bilen dünýäniň dürli halklarynyň çagalary tanyş bolup bilerler. Nesip bolsa, ýene birki ýyldan "Böwenjik", "Akpamyk" we "Ejekejan" ýaly meşhur ertekilerimiz dünýä çagalarynyň söýüp okaýan ertekilerine öwrüler". Wagt geler, dünýä halklarynyň ertekileriniň birnäçe jiltligi türkmen dilinde çykarylar. Şonuň ýaly-da türkmen halk ertekileri-de, şeýle hem türkmeniň meşhur ýazyjy-şahyrlarynyň eserleri-de dünýä halklarynyň dillerine terjime edilýär. Netijede bolsa, diňe bir milli aň-düşünje ösüp kämilleşmän, çeper eserler arkaly dünýä çagalarynyň - geljekki durmuşyň eýeleriniň arasynda ruhy sazlaşyk, ýakynlyk artar. Çagalar edebiýaty türkmeniň XXI Altyn asyrynda özbaşyna uly akaba öwrüler.

GARŞSYZLYK DÖRÜNIŇ DRAMATURGIÝASY

Garaşsyzlygyna eýe bolan türkmen halky Täze Galkynyş we beýik özgertmeler zamanasynda uly oşuş ýoluna gadam basdy. Türkmenistan döwleümiziň içerki hem daşarky syýasatynda, halkymyzyň ykdysady, medeni, ruhy durmuşynda düýpli özgertmeler emele geldi. Halkymyzyň münýýllyklardan gaýdýan taryňyny, edebi mirasyny, dilini, medeni gymmatlyklaryny gaýtadan dikeltmeklige we şu günki nesillere ýeürmeklige ähli mümkinçilikler döredildi. Türkmenistan döwleümiziň täze jemgyýetçilik gatnaşyklarynda dünýewi, demokraük, hukuk döwleüniň emele gelmegiň e oňyn şertler döredildi.

Täze Galkynyş zamanasynyň edebiýaty özüniň ugry, ruhy, dili çeper serişdeleri, ideologiýasy we temaükasy jähünden бүünleý täze hadysalygyna garamazdan ol tarp ýerden döremedi onda geçilen taryňy döwürleriň edebi-çeperçilik tejribeleri toplandy we onuň oňyn taraplary nusga edilip alyndy.

Şadessanlardyr dessanlardaky, nusgawy edebiýatymyzdaky milli guwanç duýgusyny şygyrýet, kyssa, dramaturgiýa ýaly edebi görnüşlerde gaýtadan janlandyrmak babatda uly tutumly işlere badalga berildi.

Gynansakda durgünlyk ýyllarynda sowet ideologiýasynyň milli edebiýatlar baradaky adalatsyz syýasaty, parüýanyň tapgyr-tapgyr peýda bolan kararlary milli edebiýatymyza, şungatymyza hem medeniýeümize ýaramaz täsirini ýeüripdi. Şol döwürde geçmiş taryňymyza milli guwanç duýgusy bilen garamak barada gürrüň etmeg-ä beýlede durşun, eýsem edebiýatda taryňy temadan eserler döretmekde dürli çäklendirmelere ýol berildi.

Dramaturgiýa barada aýdylanda "Drama teatrlarynyň repertuary we ony gowulandyrmak çäreleri hakynda" BK (b) P MK-nyň 1946-njy ýylyň awgust aýynyň 26-ndaky kararynda türkmen şahyry, dramaturgy Hoja Şükürowyň "Horezm" dramasy hem ýazgarylypdy. Parüýanyň şol kararynda hem nygtalyp görkezilişi ýaly, sowet aňyýetçileri köp milletli halklaryň gahrymançylykdan doly bolan uly

geçmişiniň açylyp görkezilmeginiň den heder edip, her edip-hesip edip, olaryň geçmişine gara tegmil salmagyň ugruna çykypdylar. Dramaturglaryň taryňa ýüzlenmegiň in öňüni alyp, köre-körlük bilen olary sowet hakykadynyň tarypçysyna öwürmage ýykgyň etmeginiň düýp sebäbi hem geçmişde älem-jahana ýañ salan gahrymançylykly geçişimizi janlandyryp, halklaryň kalbynda milli guwanç duýgusynyň oýanmagyna päsgel berijiligi ornaşdyrmak bilen baglanyşyklydyr.

Durgünlyk döwüründe Orta Aziýa halklarynyň taryňyny, olaryň edebiýatlaryny XVIII asyrdan aňryk geçirmezligiň "gowy" ýoluny tapyp, ol döwri bu halklaryň millet hökmünde ösüp kemala gelmäge ýeüşmedik ynsanlardygyny kalbymyza ornaşdyrmaga synanyşmak ýaly ýagdaýlar az bolmady. Taryňa çuňňur aralaşybermek, belli-belli taryňy şahslaryň durmuşyňyň töwerekleýin öwrenilmegi oňlanmaýan ýagdaýdy. Nesimi baradaky, Nowaýy hakyndaky gürrüňler hem bizi şonuň ýaly pursatlaryň üstünden eltyär. Türkmenistanyň halk ýazyjysy Annaberdi Agabaýewiň "Nesimi" poemasynda, professor Nazar Gullaýewiň Nesimi dogrusyndaky oýlanmalaryna kölege salynmagy hem bu aýdylanlara şaýatlyk edýär. Bu ýagdaý beýleki edebi we nusgawy şahsyýetlerimiz babatda aýdylanda hem şeýledi. Taryňa çynlakaý nazar aýlap, hakykaty äşgär etmegiň ýerine parüýa ýolbaşçylygynyň zor salmagy bilen taryňyň hakyky keşbini äşgar etmäge ýol berilmedi.

Türkmen halky Garaşsyzlygyna eýe bolandan söňra milli galkynyşlara giň ýol açyldy. Edebiýatymyzyň beýleki žanrlary bilen birlikde dramaturgiýada hem ösüşler, galkynyşlar emele geldi. Täze Galkynyş we beýik özgertmeler zamanasynda Hormatly Prezidentimiz dramaturgiýa žanryny ösdürmeklik barada uly aladalar edýär. Hormatly Prezidentimiz 2007-nji ýylyň aprel aýynda medeniýet ulgamynyň, metbugatyň, telewideniýanyň we radionyň ýolbaşçylary bilen geçiren maslahatynda eden taryňy çykyşynda ýurdumyzyň ideologiýa ulgamynyň wekilleriniň, şol sanda teatr işgärleriniň döredijilikli işlemelidiklerine ünsi çekdi. Hormatly Prezidentimiz *“Teatrlarda hem Beýik Galkynyş eýýamyny beýan edýän hiç hili spektakl goýulmaýar. Yogsam, häzirki döwürde alnyp*

barylýan ägirt uly işleriň eýýäm miwe berip başlandygy hemmelere aýan ahyryn. Täze binalaryň gurlup berlendigine garamazdan teatrlarymyz döwürden has yza galýar” (“Döwlet adam üçindir” A., TDNG, 2008 20 sah.) – diýip dramaturglaryň, sahna ussatlarynyň işine ýerlikli nägilelik bildirdi.

Hormatly Prezidentimiz 2009-njy ýylyň 24-nji fewralynda hem döredijilik intelegensiýasynyň wekilleri bilen duşuşy hem-de edebiýatymyzy, şungatymyzy, medeniýeümizi ösdürmeklige degişli anyk teklipleri orta atdy we taryňy kararlara gol çekdi. Hormatly Prezidentimiz beýleki ugurlar bilen bir hatarda teatr şungatyny täze belent sepgitlere ýeümek hakynda wezipeleri kesgitledi. Ol öz taryňy çykyşynda ***“ yň rdumyzyň teatr we kino işgärleri hem möhüm wezipeleri ýerine ýeürýärler. Dramaturglar, sahna we kino eserlerini ýazýanlar ýokary hilli pýesalary, filmleri döretmelidirler. Režissýorlar biziň teatr we kino ussatlarymyzyň döreden çeper işlerini hil taýdan täze derejä galdyrmalydyrlar. Sahna we kino eserlerini ýazýanlar hemişe durmuş hakykatyny dogruçyl beýan etmelidirler, režissýorlar bolsa bu eserlerde öňe sürülýän pikirleri, duýgulary tomaşaçylara täsirli we gyzykly ýetirmegi başarmalydyrlar***” (“Edebiýat we şungat” gazeü, 26 fewral, 2010) – diýip nygtap geçdi. Hormatly Prezidentimiz edebiýatymyzyň, şungatymyzyň, dramaturgiýamyzyň kämilleşmegiň de edebiýaty öwreniş ylmynyň uly orun eýeleýändigini i, hakykatdan ugur alýan, hoşniýetli edebi tankydyň döredijilik işiniň ösmegiň e oňyn täsir ýeürýändigini e hem aýratyn üns çekdi.

Şu nukdaýnazardan garalanda “Türkmen dramaturgiýasynyň döreýşi we ösüşi” atly işimiziň temasynyň derwaýysdygy öz-özünden düşnüklidir. Işiniň mazmunynda türkmen dramaturgiýasynyň taryňyna nazar aýlamak onuň döreýiş we ösüş ýoluny seljermek, dramaturglarymyzyň döredijilik ussatlygyny aýdyňlaşdyrmak şeýle-de drama žanrynyň temaüki çäklerini açyp görkezmek, garaşsyzlyk döwründe bu ugurda gazanylan üstünliklere mynasyp baha bermek, täze Galkynyş we Beýik özgertmeler zamanasynda dramaturgiýamyzda ýüze çykýan täzeliklere ünsi çekmek maksadyndan ugur alyndy.

Garaşsyzlyk döwri türkmen halkynyň taryňynda heniz görnüp-üşdilmedik täze sahypalar açdy. Sy ýa satda, ykdysadyýetde, medeniýetde bolşy ýaly, edebi ýa tda hem şungatda-da batyrgaý ädimler bilen öňe gadam uruldy.

Garaşsyzlyk hem Bitaraplyk ýaly belent mukaddeslikleri özünde jemlän bu ajaýyp döwrde, özallar diňe arzuw edilen umytlar hakykata öwrüldi. Gahrymançylykly geçmişimize ýüzlenmäge, milli döredişlarymyza uýmaga milt edip bilmedik halkymyz indi gahrymançylykly şadessanlardyr halk dessanlarymyza erkäna ýüzlenmäge giň mümkinçilik tapdy. Özallar har edilen şahyрана eserlerimiz bu gün köpçüligiň elýeterinde boldy.

Garaşsyzlygymyzy alanmyzdan soň taryňymyza-da, medeni mirasymyza-da tazeçe çemeleşildi. "Gorkut ata" şadessanyňň ähenlerinde dramalar toplumyny taý ýa rlap, olary sahnalaşdyran K.Aşyrowyň hyzmatlary ýurdumyzda-da, onuň çäklerinden has uzaklarda-da meşhurlyk gazanyp, olar hakda gyzgalaňly oýlanmalar orta atyldy. Biz şu ýerde teatr tankytçysy Ý.Rybakowyň K.Aşyrowyň "Däli Domrul" pýesasy hakynda söz açyp, onuň "Gorkut ata" epösy esasynda ýa zylan bu iki bölümlü hekaýat edil köne nagyşlar ýaly gözel, gadymdan galan ýazgy ýaly paýhasly" - diýen sözlerini ýatlamagy dogry tapdyk. Döredijilik işgärlerimiz Garaşsyzlyk döwriňň edebiýatynda ençeme ýüzýyllyk taryňy bolan ajaýyp geçmişimiizi dikeltmäge, türkmenin şol döwürlerden bäri barha baýlaşyp barýan milli ruhuny älem-jahana ýaýmaga ýa rdam edyän dessanlardyr epöslarymyzy köpçülikleyin öwrenmäge, olar barada has düýpli pikir ýöretmäge başladylar. Olaryň ilkinji nusgalary hökmünde "Halk. Watan. Türkmenbaşy" atlandyrylan kitaplary toplumynyň IX kitabynda ýerleşdirilen sahna eserlerimizi aýratyn ýa tlamak mümkin. Olar Gökdepe galasynyň gahrymançylykly goralyşy hakynda sohbety edyän Täçmämmet Mämmetweliýewiň "Gala" dramasy bilen türkmenlerin uzak taryňyna ýüzlenyän "Türkmennamasydyr", Kakajan Aşyrowyň "Gorkut ata" epösyniň ähenlerinde döreden "Oguz han", "Däli Domrul", "Oguz oýny" hem "Apat" dramalarydyr, Hemra Şirowyň "Jelaletdin" tragedi ýa sy şol yygyndyda neşir edilip, tomaşaçylaryň ünsi biziň ajaýyp

geçmişimize gönükdirilýär. Garaşsyzlyk döwrünün sahna eserleri barasynda gürrüň edilende "Garagum" zurnalynyň hem azyndan 10-15 sany sahna eserini öz sanlarynda ýerleşdirip, bu möhüm meselä uly ýardam edilenligiňi aýtmak gerek. Garaşsyzlyk döwrüniň sahna eserleri barada gürrüň gözgalanda, dine bir olary gazet-zurnallarda giň işleýin orun berilmek bilen çäklenilmän, eysem-de bolsa sahnada tomaşa edilen ol spektakllar barada yzygiderli ýagdaýda makalalar, synlar hem peýda bolup, olar sahna eserlerinin kämilleşmegine epesli derejede ýardam etdi. Bu barada "Edebiýat we şunat" hepdeligiňiň hyzmatyny yörite nygtasyň gelyär. Bu redaksiýaň milli dramaturgiýa myzyň hem teatrlarymyzyň şu günki ýagdaýy hakynda döredijilik işgärleriniň çaýbaşynyň sohbeüne çagyryp, drama hem teatr hakynda döwlet derejesinde çynlakaý gürrüň edilmegi ünsi özüne çekýär. Özallar ýa-da dramaturglaryň wagt-wagt maslahaty çagyrylyp, onda halypa dramaturglarymyzyn hem öz iş tejribelerinden gürrüň berip durmaklarynyň gowy netijeler beryänligi, teatrlarymyzda gowyňlaryň gowy spektakllaryň görnüş ýazgysy alnyp, olaryň telestudiýaň üsü bilen soň wagt-wagt halka görkezilip durulmagynyň gowy netijeler berjekligi ýatlanýar. Şunun bilen bir hatarda-da, şol maslahatda drama eserlerinin neşiri barasynda-da gürrüň gözgalda. Olary aýry-äýry almanahlarda, yygyndylarda yzygiderli çap edilip durulmagyny teklipe edenler hem bolýar. Professor J.Allakow "Kyn žanrda galkynyş" diýen makalasynda türkmen teatr şunatynyň bu döwürde dünýä jemgyýetçiliginiň eýgün açanlygyny onuň "Oguz han", "Däli Domrul" ýaly eserleriniň halkara fesuwallarynyň ýenijisi bolanlygy bilen hem delillendirýär. "Dünýä teatr söýüjileri türkmen teatrynyň ajaýyp eserlerini synlamak bilen, teatryň dünýä yüzündäki rowaçlygynyň hut Türkmenistanyň mysalynda täzeden, gaýtadan döreýşe eýe bolup başlandygyny ykrar etdiler. K.Aşyrowyň "Jan", "Däli Domrul", "Oguz han", T.Mämmetweliýewiň "Gala" spektakllarynyň dünýä teatrlarynyň merkezleriniň Türkmenistan boljaklygynyň buşlukçylarydygyny guwanç bilen habar berdi. Edebiýatyň synçysy J.Allakow "Kakajan Aşyrow ýaly çyn zehinleriň döredijiligi teatr şunatymyzyň, dramaturgiýamyznyň rowaçlanmagynda uly ähmiýete

eýe bolýar" diýip, režissýor hem dramaturgyň uly hyzmatlaryny göwnejaý häsiýetlendirýär. Türkmenistanyň Garaşsyzlyk döwrüniň sahna eserleriniň şeýle belent baha mynasyp bolmagy hem ýöne ýerden däl. Taryňda düýpli yz galdyran şahsyýetlerimiz barada, halkyň eý görýän epöslarydyr dessanlarymyz hakynda söz açyp, umum ýa damzat ahlak hem ruhy gymmatlyklarymyzy uly ile ýaýýan sahna eserlerimiziň many-mazmunyňy ykrar edýän goňşy ýurtlaryň, dürli halklaryň oňlamasy biziň üçin juda-da ýakymly duýulýar. "Gorkut atanyň" äheňlerinde ýazylan dramalaryň ruhy belentligiň iň serhet ýa-da millet çäkliligiň i bilmän, umum ýa damzat ýörelgeleri bilen utgaşýanlygyny azerbaýjanly şungat işgäri Aziz Paşa Naýmat şeýle häsiýetlendirýär: "Türki halklaryň haýsy birini alsaňam, şu gün "Däli Domrul" bilen deňeşip biljek eser tapmarsyň. Sebäbi "Däli Domrul" diňe bir türkmen halky üçin gymmatly milli eser bolman, eýsem türki halklaryň ählisi üçinem juda gymmatly sahna eseri bolmagynda galýar" diýipdi. Halkara fesüwallarynyň ençemesiniň ýenijisi bolan türkmen spektakllarynyň dabarasy dag aşdy diýilýän boldy. Bu ýerde gürrüň diňe bir döp-desşurlara golaý durýan türki halklaryň şungat eserleri barasynda-da gidenok. Ynsan kalbyna aralaşmagyň çylşyrymly tärlere hötde gelýän şungat eseri üçin millet parhy däl-de, umum ýa damzat ynsanperwerligiň den ugur alynýar. Dünýä fesüwalynda öňe saýlanan K.Aşyrowyň "Gorkut atanyň" äheňlerinde ýazan dramasyňyň rus tomaşaçylarynyň göwnünden turmagyny alamatlandyran pursatlar biziň üçin juda-da ýakymly. Rus teatr tankytçysy Y. Annaýewiň "Kakajan Aşyrowyň gadymy türkmen epöslary esasynda döreden spektakllary fesüwal günlerini nähilidir bir şatlykly duýgy bilen bezedi. K. Aşyrowyň spektakllarynda süşet babatda, her bir halk döredijilik eserinde bolşy ýaly, sada adam mertebesi, namys-ary dabaralanýar" diýipdi. Bu fesüwalyň bizi juda begendirýän pursatlarynyň biri hem şungatdan gowy başy çykýan ýewropaly adamlaryň "Belki, bize-de nazarymyzy Gündogara aýlamak gerekdir" diýen neüjä gelmegidir. Garaşsyzlyk döwrüniň sahna eserleriniň işiniň ilerlenmegiň de "Magaryf neşirýatynyň "Japbaklar" hem "Bözduman" ady bilen neşir edilen pyýessalar ýygyndylarynyň hem hyzmaty bolandyr. Professional hem

ýaş dramaturglaryň ençemesiniň ertekilerdir rowaýatlar esasynda döredilen "Japbaklar" atlandyrylan ýygýndysynda Güseýin Muhtarowyň "Japbaklar" kömediýasy, Nazar Geldiýewiň "Öýjagaz" erteki-pýesasy, Durdymämmed Oraýewiň "ýa kma bişersiň, gazma düşersiň" erteki-pýesasy, Agageldi Allanazarowyň "Süýji waharman" erteki-pýesasy, Kasym Nurbadowyň "Horazjygyň başdan geçirenleri" atlandyrylan erteki-pýesasy, Hemra Sirowyň "Göroglynyň ýaşlygy" sazly-dramasy ýaly sahna eserleri dürli ýyllarda ýazylyp, olaryň aglabasy etrap teatrlarynda, çeper höwesjeňleriň çykyşlarynda oýnalýar. Goşguly hem kyssaly ol pýesalar gös-göni Garaşsyzlyk ýyllarynyň edebiýatyna degişli bolmasalarda, 1994-nji ýylda neşir edilen ol ýygýndy özüniň gözgaýan meseleleri jäheünden türkmen halkynyň ata- babalardan bäri dowam etdirilýän döp-desşurlar barasynda gyzykly oýlanmalary orta atýar. Galybersede, halk teatrlarydyr çeper höwesjeňler toparynyň peýdalanmagyna ýardam etjek ol eserler köpçülikde sahna şungatyna-da meýil döreder. "Magaryf neşirýaty 1994-nji ýylda çagalaryň hem ýetgiň jekleriň durmuşyňa bagyşlanan "Bözduman" atlandyrylan pýesalar ýygýndysyny hem neşir etdi. Kitapda dramaturg Muhammetnur Gurbanglyjowyň "Bözduman" pýesasy, Annaberdi Agabaýewiň "Şazadanyň aýdymy" adyny göterýän şahyran kömediýasy, Begi Şuhanowyň "Baharyň yssy günü" atlandyrylan dramaük powesü, Rejepmyrat Durdyýewiň "Ak derekleriň aýdymy" atly romanüki dramasy dürli ýyllarda, dürli teatrlarda sahnada goýlup, olar biziň sahna şungatymyzyň kämilleşmegiň e ep-esli derejede ýardam edendir. Öz ykbalyny teatr şungaty bilen ymykly utgaşdyran Aşyr Mämiliýewiň drama eserleri döwleümiziň abraýly teatrlarynyň ençemesinde sahna çykarylyp, tomaşaçylaryň gyzgyn söýgüsine mynasyp boldy. Dramaturg şu wagta çenli ýazan sahna eserleriniň aglabasyny bir ýerik jemläp, "Garry oýnasa, gaý turar" ady bilen 1995-nji ýylda "Ruh" neşirýatynda kitap edip çykardy. Bu kitaba A.Mämiliýewiň "Oýun bir - maza iki" atlandyrylan degişme-dramasy, "Keseki" dramasy, "Garagum balladasy" atly sahna üçin niýetlenen powesü, "Toý" dramasy, "Garry oýnasa - gaý turar" atlandyrylan degişmesi ýerleşdirilip, olar gös-göni gürrüňi edilýän

döwrüň edebiýatyna degişli bolmasa-da, bu belli dramaturgyň dürli ýyllarda ýazan sahna eserleriniň şu günlerde aýratyn kitap edilip neşir edilmegi ony biziň Garaşsyz hem Bitarap ýurdumyzyň şu günki aladalary bilen utgaşdyrýar. Annaberdi Agabaýew "Ýedi hum, ýedi pyýala" (Bir syýahatyň iki görnüşli taryňy) pýesasy çap edilýär. Milli ruhumyz barasynda söz açýan Allaberdi Durdyýewiň "Zybagözel" atlandyrylan rowaýat-pýesasy hem gowy täsir galdirýar. "Garagum" žurnaly hem pýesalary çap etmegiň i dowam etdirýär, Kowus Omadowyň "Söýgüniň bar ýerinde" diýen dört görnüşli aýdym-sazly dramasy, Jumadurdy Seýitmyradowyň şygyr gatyşykly "Türkmen binasy" atlandyrylan dört görnüşli dramasy Garaşsyzlyk döwri içinde sahna eserlerimize uly üns berilýänligiň i alamatlandyrýar. Uzak taryňa ýüzlenmek, döp-desşurlarymyza uýmak bizde adaty ýagdaýa öwrülip, indi biz ol mukaddeslikleri şu günki günün ruhy bilen utgaşdyrýarys. Ruhy baýlyk bolsa halkyň bagtlylygynyň alamatydyr. Watan üçin, il-günüň ar-namysy, umyt-arzuwy üçin janyňy berenler hiç haçan ölmeýärler. Olar Watançylyk urşunyň gahrymanlary. Türkmen halky üçin, Gökdepe galasy üçin jan berenler ölmez-ýitmezdir diýen parasatly sözleri özlerine baş ýörelge edip alan döredijilik işgärleri öňi bilen taryňa ýüzlenip, şan-şöhratdan doly bolan ajaýyp geçmişimizi edil goja taryňyň özünde bolşy ýaly, öwüşgiň i bilen beýan etmegiň ugruna çykdylar. Edebiýatyň dürli žanrlarynda bolşy ýaly, Garaşsyzlyk ýyllarynyň sahna eserleri hem ilkinji ädimlerini taryňa ýüzlenmek bilen başlady. Türkmen dramaturgiýasy bu täze eýýamda şeýle hyjuw bilen galkyndy, ýönekeý bir wagt bolanda ençeme onýyllyklarda eýgertmedik belentlikleri eýeledi. Sahna eserleri bilen iş salyşýan döredijilik işgärleriniň uly bir topary peýda bolup, olar joşgünly akym bilen edebiýata gelip aralaşdy. Gürrüň bu ýerde diňe bir sanda-da däl, joşgün bilen edebiýata aralaşan ol güýçler özleri bilen uly ussatlary hem geürdi. Özalky ýyllar barmak basyp sanaýmaly dramaturglarymyz bolan bolsa, indi gürrüňi edilýän onýyllykda sahna şungatyna ýakyndan belet bolan halk arüstlerimiziň, režissýorymyzyň ençemesi sahna eserlerini döretmäge girişdi. Ençeme ýyllap " ýa ş ýazyjy" ady bilen gümra bolup gelen döredijilik işgärlerimiziň uly

topary bu gün kämillige darkaş edýän sahna eserleriniň ençemesi bilen orta çykdylar. Dine bir gahrymançylykly hereketleri bilen däl-de, eysem-de bolsa akyl-parasaty bilen-de, ajaýyp däp-desşurlary bilen garşydaşlaryndan rüstem gelyän ata-babalarymyzyň belentliklerini sahna eserlerinde janlandyrmagy başaran K.Aşyrowyň "Gorkut ata" epösy esasynda taý ýa rlan "Oguz oýny" dramasy gowy täsir galdyr ýa r. Oguz iliniň serkerdeleridir olaryň nökерleri dync almak üçin aw-şikara çykānda, bu ýa gdaýlary aňtap yören gāwürler olaryň yzyna talan sal ýa r. Salyr Gazanyň ogly Oraz Gazandyr oglan-uşaklar, şol sanda Salyr Gazanyň aýaly Burla hatyn hem kyrk kenizi bilen ýesir edilip ākidilyār. Oguz ilinin asylly dāp-desşurlary, parasatly pāhim-paýhasy olary bu aýylganç pursatdan hem halas edyār. ine, dramaturgyň ussatlygy hem soňda ýūze çyk ýa r. Gāwürleriň baştutany Sandal Melegin aýaly Ahu-Melek zyndana salnan Orazyň üstüne keyp edip kesek ýagdyr ýa r. Oraz bolsa her gezek üstüne kesek düşende, ejizlemegiň ýerine "ha-ha-haýlap" gülyār. Gülküniň manysynyň düşündirilişinde bolsa, gāwürleri aýñalmaz ýaly ýa gda ýa salyp, oguz ilinin mertebesni galdyrýan many berilyār: "Bizin ilde beýle desşur gen görülyār. Bizin ilde erkek kişā kesek oklan hatyna, aýyplyja hatyn diyyāler. Sandal kibi Teguryň hatyny āriniň gözüniň alnynda ýat erkege kesek atyp durşuny taňlap, ana şoňa güldüm men, ha-ha-ha". Orazyň Ahu-Melek bilen sohbeüniň dowamy "Oguz oýnuny" Şeýle dowam etdiryār: "Ey, hatyn! Dirilik ýeriň üstünde-de hoşdur, ýeriň astynda-da, başyny çarana, hoşdur. Ölüleriñize aş berdigiñiz çagy olañ aşlaryny alyp iyyāñ. Ölüleriñiziñ iñ yorgasyny-ha münýāñ, ýa ltalarynam idip yöryāñ. Ahu Melek. Waý-y! Salyr Gazan dogmasy Oraz Gazan, Tahryň haky üçin men ekiztaý gyzymyň birjigi eslijekā ölüpdi, rehim eyle, oña bir münmäweri. Oraz. Ba-ha-ha! Sizin ölüleriñiziñ arasynda şondan ýorgasy ýok. Şoñ üçinem men elmydama şony münerin!" Ahu Melek bilen saz söweşinde rüstem gelen Orazyň ugurtapyjylygy ony zyndandan çykar ýa r. Dünýāden ötüp giden gyzynyň bilinin üzülmeginden heder eden haýyn Orazyň aýyk howa çykarylmagyny gazan ýa r. Zyndandan çykarylan Oraza özlerini ösdürip, oguzlary syndyrmagy talap edyāñ gāwürleriň işlegini ýerine ýeürmek üçin orta

atyl ýa n zerurlyklaryň sanawynda oguzlaryň diňe bir atarman-
 çaparmanlygyny ýüze çykar ýa n pursatlar däl-de, olaryň akyl-
 parasatyny alamatlandyr ýa n ýa gdaýlar hem ýüze çy ýa r. Orazyň
 eline saz alyp, "gäwürleri taryplamagy" üçin öňi bilen tussagda ýa
 tan oguz sazandalarynyň azat edilmegi, hem-de eýerlenen bedewleriň
 taýýarlanmagy möhüm. "Gorkut ata" epösy esasynda taý ýa rlanan bu
 dramadaky gürrüňi edilyän pursat beýleki bir türkmen epösy
 "Göroglydaky" ogurlanan Gyratyny alyp gaýtmak üçin tüysüni
 üytgedip, yň rt söküp düşman toparyň üstüne baran gahrymanyň
 gaýratlylygyndan başga akyl-parasatyna bil baglamalarynyň hem uly
 täsiri gürrüňi edilyän dramada göwnejaý peydalanylypdyr. Dramada
 söz söweşine ep-esli orun berlipdir. Orazy oguzlaryň garşysyna
 gönükdirmek meyilleri ugur almansoň, onuň "ýyly söz" bilen ugüny
 ýekelemekçi bolan gäwürler onuň ogullyk alynmagy barasyndaky
 oýlanmalar bilen hem baş agyrd ýa n pursatlarynda "Eger Oraz dek
 ogul tapmak niýeü bolsa, elt arwadyňy Gazanyň goltugyna,
 arwadyňdan bäbek bitsin, oguljyk dogşun, ony ulaldyp, bize garşy go
 ýa rsyň" diyyän oguz yigidi gäwürleri ile çykar ýaly edenok. Olar
 bolsa entegem Salyr Gazanyň ogly Oraz Gazana islän gyzyňy hödür
 edip, öz tarapyňa çekmekçi bol ýa r. Dramanyň indiki sahnasynda
 hem şol garaýyşlar dowam etdirilyär. Aýbygadym arbatlary ýa nyňa
 g oýberip, Orazy öz tarapyňa çekmegiň ýollaryny agtar ýa n
 gäwürleriň bu pirimleri hem ýol almandan soň, onuň ýa nyňa Sandal
 Melegiň ýa lňyz gyzy Şamelek gelyär. Gör-görmekde, akyl-huşda öz
 jelegaýynda deňi-taýy bolmadyk Şamelek bilen onuň gürrüňi alyş ýa
 r. Kakasynyň edyän işlerine pisindi oturma ýa n Şamelek eger özüne
 halal edinip alsa, Orazy galadan halas etjekdigiň i aýd ýa r. Orazyň
 artykmaçlyklary özüni haýran eden Şamelek göwün küysegi hasyl
 bolmasa-da, olary halas etmegi b oýnuna al ýa r. Özüne özan yigidiň
 aşyklygyny eşiden Şamelegiň guwanjy beýan edilýär. "Oguz
 oýnunyň" jemleyji sahnasynda wakalar ýetjek kaddyna ýeüp,
 gäwürleriň aýylgançlyklary doly açylsa, oguz illerinin adamkärçilikli
 sypatlary, zenan gaýraty çar tarapa oňalyly öwüşgiň çaýyp, älem-
 jahana ýan salýar. Gäwürleriň Oraz Gazanyň üsü bilen etjek bol ýa n
 pyssy-pyjurlyklary ýol almandan soň olar juda aýylganç wakalara

ýüzlenýär. Oraz ilinden talanyp geürilen kyrk zenanyň içindeki Salyr Gazanyň ýanyoldaşy, Oraz Gazanyň ejesi Burla hatynyň üsü bilen oguz ilinin ýüzüne gara sürtjek wakalary oýlap tapýan gäwürlere ol zenany aýyl-saýyl etmek başartma ýar. Gäwürleriň baştutany Sandal Melegin: "Eger ogly Oraz batyry bize yryp bermese, Oraz batyr bize dänip, gäwüre dyz epmese, onda onuň enesine mey süzdürip, düşek ýa zdyryp, oguz ilini namysa galdyrmak sapam bar" diyip, tarp urup durmagy hiç hili netije bermeyär. "Kim sizin içiňizde Burla hatyn" diýlen sowala kyrk ýerden "men-de men" diýilen jogap eşidilýär. Aýylgançdan aýylganjy bar diýen ýaly, gäwürler Burla hatyny aýan etmek üçin heniz görüp-eşidilmedik elhençliklere ýüz urýar. Kyrk zenanyň önünde Orazy gaňrakdan asyp, onuň eünden gowurma bişirilip, olara iydirmek kararyna gelen gäwürleriň bu pyrryldaklary hem ýol alma ýa r. Ganymlaryň düşegiň e girenden oglunyň eünden iyp syr bildirmezlik müwessasyna gelen enäniň hereketlerinde ar-namyslylygyň belent nyşany lowurda ýa r. ine, şol wagt hem ar-namysy ýerine salmak üçin a ýa ga galan oguz illeri gäwürleriň üstüne dökülýär. Orazy özüne bo yň n egdirip bilmedik Sandal Melegin oguz yigitlerinin gelenligiň i eşiden pursatyndaky "ant içip, awy ýa lap" oturyşy, gaçara pursat sorayşy oguz illerinin gaýratlylygyny-da, adamkarçiligiň i-de arşa çykar ýa r. Oraz bilen Salyr Gazanyň duşuşygy hem täsirli bolupdyr. Men-ä olara gaçara purýja berendirin diyyän ogluny "oňarypsyň" diyip garşyla ýa n Salyr Gazanyň "gaçany kowujy bolmalyň!" diyyän sözlerinde atababalardan syzylyp gelyän pähim-paýhas bar. Dramanyň jemleyji sahnasy hem gowy tapyndy bilen tamamlan ýa r. Oraz beg sözünde durup, Sandal Melegin gyzy Şamelegi Özan bege gowşuryp, älem-jahana ýaň beren uly toý tutulýar. "Şamelek gyz bizden nadyl bolmasyn. Gäwür gudalary to ýa çagyryň, olaryň özi bilen deň bolup durmalyň!" diyyän Salyr Gazanyň sözlerinde geçirimlilik, uly adamkärçilik bar. Dünyäniň çar tarapyna çapar ýollanyp kyrk günläp tutulan t oý diňe bir şol günki ýeňşiň ýa -da ýa şlaryň t oý dabarasy bolman, uly adamkärçiligi ündeyän belentlik ýaly bolup dur. K.Aşyrowyň "Gorkut ata" epösy esasynda sahnalaşdyran "Oguz oýny" dramasy älem-jahana ýa ñ salan bu eseriň iň bir bükgüldili

pursatlaryna ýüzlenip, türkmen halkynyň ar-namys duýgularyny arşa çykar ýa n, oguz gerçeklerinin il-halk için, watan için gaýrata gal ýa n pursatlaryny bir ülnä geüryän bu spektaklda öne sürülyän pikir bizin şu günki Garaşsyzlyk zamanymyzyň aladalary bilen utgaşyp gidyär. Dramaturg Hemra Şirow "Gorkut atanyň" ähehlerine ýüzlendi, belli taryňy şahs Jelaetdin Meňburnyňyň watan ugrundaky gahrymançylykly hereketlerini hem şöhratlandyrdy. Dramaturg şol möhüm mowzuk bilen yzygiderli meşgullanyp, "Göroglynyň ýaşlygyny" janlandyr ýa r. Göroglynyň ýa şlygyny yzarla ýa n erkin goşgy bilen ýazylan bu drama ýenil okalyp, ol öne çykaryl ýa n keşpleri göwnejaý şekillendirmek için hem doly mümkinçilik beripdir. Hüňkardyr Jygalybegiň dartgynly gepleşiginde gürrüň gözgara pursatlar kän.

-Birwagtlara bize paç bermekden ýüz dönderen bir bölejik garakçyň sotlanydyň diýilmegiň i ýokuş gören Jygalybegiň Hüňkara garap: "Türkmen halkdyr! Türkmen garakçy dälidir! Gylyç syryp barmaz özgäň üstüne, Öz yň rdunda onar! Mertdir! Pespäldir!" diýýän sözlerinde türkmen halkynyň mertebesinin belent tutulyp, häzirem köne kitüwlerin unudylyp, adamkärçilikli gatnaw açylmagyna ýol yzarlap gelnenligi nygtalýar. Dramada Jygalybegiň agtygy Göroglä gurt ýaly hüşgär, bars ýaly çakgan bolmagy öwredyän söweş tälimleri-de, ýurtdan uzakdaky "towşan tüyliligi ündeyän pähimleri-de sahna şungatynyň içki ülsimlerine bap geürilip, tomaşaçylaryň kalbyna aralaşdyrylýar. Röwşen bilen Hüňkar patyşanyii agtygynyň utulany "eşekmündi" etmeli diýen şert bilen geçiren ýaý atyşygy eseriň düypli wakalaryny çözgüdüne itergi beryär. Türkmenler bilen ata-baba duşmançylykly ýa gdaýda ýaşan Hüňkar şoltanyň köşgüne aralaşyp bu üç sany biçäräniň Göroglynyň üsü bilen edilyän "eden-etdiklerini" synlanynda bir wagtlar älem-jahana ýa n salan türkmen halkynyň şöhratly gadamlarynyň yzlaryny görýärsiň. Hereketleri entek o yň ndan ýokary çykmanyk Göroglynyň gazaply şanyň köşgünde onuň agtygyny "çüw!" diydin, "çüw!", "Hany ýorgala, zaňnar!"" diyip, üstüne münüp, gursagyna debsiläp durmagy aýratyn batyrlýgyň nyşany bolup, sahna toşama edip oturan adamlary gobşundyr ýa r. Jygalybegdir Gülendamyň hem

Göroglynyň gezekli taýyna gaýtalan ýa n aýdyşygynda watan mukaddesligi belentlige galdyrylyp, il-gün meselesi öňe sürülýär. Entek oglantak wagtynda watandan gaýdylmagynyň sebäbine doly düşünmese-de, watan küysegi bu ýerde ony-da gözgalaha sal ýa r. Aýratyn-da at çapmakda, gylyç işletmekde özüçe bolmasa-da Hünkar patyşanyň agtygynyň "gelmişek" diýip kemsitmesi Göroglyny belli-külli gazaplandyrýar. Üçgümmez dagynda dikilen çatma-da indi olara gaçybatalga bolup bilenok. Bu ýerde-de olaryň üstünden gelen Arapreýňan Gülendamy gygyrdyp alyp gidýär. indi dine watana dolanmagyň wagty gelyär. Oňa çenli Görogly hem ers-mers ulalyp, Ysphyňanda guralan ýaýy çekip alyp, ele salý r. Bu atly- ýaragly yigidin atasynyň kyrk yigidine düş gelmegi, Jygalybegiň gözünü oýduran bakgallaryň ele düşmegi ýaly pursatlar "Göroglynyň ýaşlygy" dramasyň esasy wakalaryny jemleýär. "Dogduk depäm Çandybildir, Göz-guwanjym ulus-ildir. Il-günden daýanç-diregli Men-Görogly! Görogly!" diýip, nama gaçyrýan Görogly atasy Jygalybegiň ýanyna dine bir atly- ýaragly däl-de, eysem-de bolsa kakasy Adybeg şoltanyň Sapar Köse başlyklaýyn kyrk yigidi bilen duşuşyp, bile gelyär. Özüniň gözünü oýduran bakgallary ata süýretmek ýoly bilen jezalandyrmagy unama ýa r-da, Jygalybeg olara has aýylganç jeza bermegi ündeyär. Jygalybeg: "Öz yň rdundan kowulmakdan agyr jeza bolup bilmez!.. Türkmeniň halal topragyny basgylap gezmäge siz tetelliler hak-hukuksyz. Owarra boluň!" diýip, olary yň rtdan çykarylyp, kowulmak ýaly jeza taý ýa rlan ýa r. Halk hem watan meselesine içgiň aralaşan Hemra Şirowyň "Göroglynyň ýa şlygy" dramasy ýa şajyk Göroglyny kemala geürmek ugrunda alada baryny edip, il-günden, eziz watandan jyda düşen Jygalybegiň başdan geçiren külpetlerini yzarlamak bilen şunuň ýaly jemlenýär. "Indi meni diňle Röwşen jan, oglum! Il-gün hem sen diýip, ganymanymyň gapysynda gezdim, gözlerimden jyda düşdüm. Ahyr seni kemala geürdim, ile goşdum! Indi şu at - şu ýa raglaryn, ýa nyňdaky gaýduwsyz yigitlerin bilen dine öz başyny dal, il başyny hem çararlygyň bar! Halka delalatyňyz degjek halaty üzden-üz Çardagly-Çandybile - ata watana aşmagyňyz gerek!" Gürrüni edilen bu dramadaky uzak geçmişe ýüzlendirilen il-halk, watan hakyndaky

wakalar tomaşaçylaryň kalbynda Garaşsyzlyk döwriň belentliklerine çuňňur söýgi duyğusyny oňa ýaňryp, watançylyk ruhuny çalyň. J. Hommatdurdyýew bilen T. Jürdekowyň "Görogly we Aganyň nus" dramasynda halk gahrymanyňň ýetginjeklik döwri yzarlanyp, onuň özüne ýaňýoldaş saýlaýşy hakynda söz açylý. Adaty aw-şikardan gelip, wagt-wagt meýlis guraý. n Göroglynyň hem onuň "Gerek bolsa senin üçin, ýňrt üçin, il-halk üçin säginmän şu gara kelläni goý. rys" diyip oturan yigitleriniň üstüne Genjim gelyär-de, zeyrenmäge başlaý. r. Ikisiniň üstünden düşýän Genjimiň Göroglyny "Bidöwlet, salpaý. k" diyip häsiýetlendirmegi onuň kyrk yigidiniň hem degnasyna degýär. Aýratyn hem Görogly begehaly ýoklugy üçin, "salpaý. k", ogly ýoklugy üçin, "bidöwlet" diýilmegi yigitlerin baştutany Sapar Kösäni iňkise goý. r. Ine, şu hili gürrüňlerden soň Göroglyny öylendirmeli diýlen pikire gelinyär. Dessanlardaky ýaly, Görogly hem düşünde Aganyň nus perizady görüp, onuň ugruna çyký. r. Drama hakynda aýdylmaly ilkinji zatlaryň biri onuň akgyňly okalý. nlygy hem türkmeniň däpdesşurlarynyň göwnejaý öwüşgin eýe bolmagydyr. Perilerin köşgüne aralaşan Göroglynyň garşylanyşyndan bir parçany göz önüne geürip, Aganyň nusdyr onuň terbiýesi bilen meşgullaný. n garry mamanyň gürrüňlerini ý. tlalyň. Garry mamanyň "Sen aslyň otdan bolup, asly toprakdan bolan adama özüňi niçik rowa görýärsiň?" diýýän sözlerine Aganyň nusyň "Mama jan, asly toprak hem bolsa, bu yigit gözüme otdan yssy görünyär" diýýän jogabyňnyň manysyna siňe seretseň, munda ý. şlaryň durmuş ýoluny saýlamakdaky toparlar arasyna tapawut goý. l ý. n seljermäni hüýhäsiýetlerin alşylmagy bilen çalyşý. n uly many bar. Aganyň nusyň gözüne Göroglynyň "otdan yssy" görünmeginde adamzady perilerin tapawutlandyrylý. n toparlaryndan hem belende galdyryp, ý. şlar arasyndaky azat söýgüni erkinlige çykarý. n many bar. "Gözüne yssy görünmek" diýen söz öwrümlerini ýerlikli peýdalanan Aganyň nus, belki hem, şol "yssyny" perilerin "otdanlygy" barasyndaky düşünje bilen utgaşdyrmak hem islän däl, yöne türkmen diliniň söz baýlygy, eger ony ýerlikli ulanyp bolsa, ol öz-özünden gudrata eýe bolup, täze-täze manylara aralaşyp barý. Dünyä dramaturgiý. synyň

taryňynda ajaýyp sahna eserleri bilen bir hatarda sahna üçin däl-de, okamak üçin ýa zylyp, ençeme ýüz sahypalara çekyän drama eserlerinin hem bolanlygyny taryň tassykla ýa r. Biz bu zatlary yöne ýere ýa tlamadyk. J.Hommatdurdyýew bilen T.Jürdekowyň "Görogly we Aga yň nus" dramasyňyň sahna bilen bir hatarda okamak üçin hem amatlydygyny, onuň arassa türkmen edebi dilinde ýa zylandygyny guwanç bilen belläsimiz geldi. Aga yň nusdyr garry mamanyň gepleşiğiň de türkmenleriň döp-desşurlarynyň, olaryň durmuş sertlerinin hem ençemesi yzarlanyp, olar ýa şlaryň durmuş gurmak ýaly möhüm pursada seresaply çemeleşmek meselesine baryp direýär. "Adamzada a ýa l boljak bolsaň... degirmen üwürmişin, tamdyra nan ýa parmyşyň. Meydandan etegin bilen tezek çöpläp gelip, ojakda çay gaýnadarmyşyň, nahar bişirermişin. Senin ol işlere rowaçlygyň barmy?" diyyän mamasyna Agaýunus peri "Ey, mama jan, bagt bilyär-dä. Maňlaýyňda näme bolsa görmek gerek" diyip, jogap beryär. Garry mama bolsa durar ýerde durman "Adamzat birine-ikisine känägat etmän, biri-biriniň üstüne üçden-dörtde zenan alybirmişin... Öz zenanlaryna känägat etmän, gezip yören ýerinde bir ýylmanak naçar gaýym gelse, onuň bilenem baş goşubirmişin" diyip, aňrujy sowaşarça bolsa, Agaýunusy Görogludan sowaşdyrmagyň aladasynda. Garry mama Görogly hakynda her hili pikir etse-de, ol Agaýunusdyr Göroglyny bir-birinden daşlaşdyryp bilmeyär. Göroglynyň Agaýunusy alyp gelşi, Köse başlyklaýyn kyrk yigidin toý-şagalaňyna gatnaşygy, nika gýylyşy, sowgat-serpaý edilişi ýaly türkmeniň döp-desşurlary bilen baglanyşykly wakalar degişme äheňli gürrüňler bilen sepleşip, dramanyň täsirli çykmagyna ýa rdam edipdir. Görogly ynamy uly bolsa-da, entek öz ilinden gaýtmanka garry mamadan eşiden gürrüňleri Agaýunusy ynjalykdan aýyrman duranok. Özünden başga uzyn eteklä gözi ilmanden soň göwürümi giňän Aga yň nusyň hereketlerindäki arkaýynçylykda-da, Göroglydyr Aga yň nusa nika gýýylmak meselesi orta düşen pursatyndaky Kösäniň ýenil galyp-gopuşyndaky şady ýa na äheňlerde-de esere ýenillik aralaşdyryjy häsiýet bar. Göroglu galsa Aga yň nusy düşde görendäki gýylan nika bilen oňjak zaňnar, ondan birneme yonmak niýeü bilen Köse yöne ýere ýedi ýyllap mekdebe gatnamandygyny,

indi ökde zadynyň nika gyymakdygyny mazamlap dur. Sahnada ýene-de Genjim beg peyda bolýar. "Däliniň müň gepi telek, bir gepi gerek" diylişi ýaly, onuň "Reyňan Arap gelip, Gülendam ýeňňyňi äkitdi. Ol ýa nda ar-namysyň köyüp ýa tyrka, bu ýerde heleyiň syrtyny gujaklap ýa tyrsyň, zaňňar!" diyyän sözleri Göroglyny herekete geüryär. Agaýunusyň: "Gyrogly, sen bu ýurduň hanyşoltany bolup otysyň. Öz ar-namysyny ýerine salma ýa n adam, ilgünüň ar-namysyny neneň gorasyn diyip, dili uzynlar gürrüň etmesin erteki gün" diyyän sözleri bolsa Göroglynyň juda-da manzyna damyp, günübirin ýola düşmekçi bol ýa r. Il içinde mekirligiň alamaty ýaly bolup yören köse adamlar hakynda gyzykly-gyzykly gürrüfiler köp. Dramaturglar hem bu ýa gdaýy peydalanyň, eserde şüwümlilik döredipdirler. Kösäniň Agaýunusdyr Göroglu nika gyyşynda-da, Arapdan ar almaga gidyň Görogludan galýan Sapar kösedir kyrk yigidiň ugurtapyjylygynda-da ol ýa gdaýlary synlamak bolýar. Sapar köse ilki bilen-ä Arap reyňanyň Gülendamy ýeke özüniň alyp gidenligiňi peydalanyň, onuň yzyndan yygyn tutup barmagy gelşiksizlik saýýar. Galyberse-de, uzak ýoldan alyp gal ýa nlygy üçin kyrk yigidiň her birinden bir teňňe aljagyna göz ýeür ýa r. Elbetde, bu meylini ýerine ýeürmek üçin dine bir mekirlik dal, eysem-de akyl-parasatam gerek, ine, onuň sen bir wagt Arapreyňana duşsaň, ol saňa "Ha, zaňňar Görogly, men senin Gülendam ýeňeňi ýekeje özüň alyp gaýdypdym. Sen kyrk-elli sany yigit tutup aryňy aldyň" diyse, utanmaly bolarsyň diýen ýaly sözleri ar alşa ýeke gitmegine sebäp bol ýar. Gürrüňi edilyň drama da, edil epö s da hem bolşy ýaly, Göroglynyň Arapdan ar alşy göwnejaý öwüşgiň e eýe bolupdyr. Bu ýerde Aga yň nusdyr Gülendam ýaly zenan obrazlary akyl-parasady bilen-de, dāp-desşurlara uy ýa n ugurtapyjylygy babatynda-da tapawutlanyň, belli-belli pursatlarda eseriň baş gahrymanlaryndan hem parhlydygyny āşgār edyär. Göroglynyň Arapdan ar alşynda hem Şeýle bol ýa r. Igit ýetensoň Gülendamyň yzyndan baran Göroglynyň herekeüniň has düypli mana eýe bolmagyna onuň ýerinesinin maslahatlary uly täsir edyär. Gülendamyň "Sen şu wagtlar meni ākitseň, bu betbagt bilen ýene bir ýerde sataşsaň "Haý, zaňňar Rōwşen, men senin Gülendam

ýeňňeňi rast diýen mahalynda, nowça çagynda guçdum. Iň soňunda garrap sandan galansoň äkidip "Arym ýerine düşdi" diyip gezip yörmün? Kempiri bäri kow!" diýer. Sen soňda yza iýseň gerek" diýen nesiňatlary Göroglynyň ýüregiň e düwen arzuwlarynyň uly mana eýe bolmagyna itergi beryär. Soňda Görogly begiň Gülendamy ýerinden gözgaman, bir wagtky köyüp ýa tan aryňyň Arapreyňanyň ýa lňyz gyzy Bibijanyň alnyp gaçylyşy bilen çalşyrylmagy juda jüpüne düşüpdur. Gyrata syrtlaşykly münen Bibijan bilen Göroglynyň yzyndan Araz çayynyň başynda kowup ýeten Arapreyňanyň çaknyşygy dramadaky döp-desşury alamatlandyrmak üçin hem, adamkärçiligi dabaralandyrmak üçin hem amatly tapyndy bolupdyr. Okly- ýa yyny der ýa nyň içinden ýüzüp gelyän Arapreyňana gönükdiren Göroglynyň syrtyndaky gyza garap "atyny ataýynmy, ataňy" diyyän ýüzlenmesine hem Bibijanyň "Atyny at, atamy azat eylegil" diýen nama bilen jogap beryän sohbeünden soňky ylalaşyk adamkärçilige daýanyp, gudalar arasyndaky resmilige-de bap gelyär.

Ýerine salnan ar meselesinde Göroglynyň rüstemligiň i ykrar edyän bu sahnada Arapreyňanyň Göroglara garap, "indi sen dünýäden öünçäň, men dünýäden öünçäm,

senin bilen uruşmazlyga - jedelleşmezlige äht bolşun, kasam bolşun şu ýerde!" diýilmegiň daki ylalaşyk halklar arasyndaky ysnyşygy dabaralandyr ýa r.

Dramada pajygaly pursatlar bilen bir hatarda, gülki gatyşykly degişmeler hem ep-esli orun tut ýa r. Göroglynyň Arabystandan geüren gyzy Bibijany Genjim agasyna beryänligi hakyndaky habar töwerekde uly şowhun döredyär. ýa şy birçene baran Genjimiň gyz sözünü eşidip, "maldan-başdan geçip" barmagy, ähli baýlygyny Görogly inişiniň garamagyna geçirmegi, aýdym-sazly, bagşyly, çapyrşuwarly hem pälwanly t oý-şagalaňa başlanmagy, "ak-gök geydirmeli" sanawaçlarynyň gulaga ilmegi "Görogly we Aga yň nus" dramasy üçin oňalyly soňlama bolupdyr.

T.Jürdekow bilen J.Hommatdurdyýewiň "Myraly we Şoltansöýün" atlandyrylan iki bölümlü hem gussaly, hem gülşükli dramasy taryňy şahslar, deh-duşlar, döstlar Şoltansöýün patyşa hem onuň baş weziri Myralynyň başdangeçirmeleri dogrusynda gyzykly

gürrüň beryär. Bu taryňy şahslaryň gatnaşygy barasynda türkmen halkynyň arasynda gyzykly-gyzykly gürrüňler, rowa ýa tlar köp. Öz döwründe olaryň ep-esli bölegiň i toplan, tazededen işlän hem aýratyn kitap edip okyjylara hödürlän ýa zyjy B.Kerbabaýewiň hyzmaty uly boldy. Türkmen okyjylarynyň ýa kyndan belet bolan wakalaryny sahna diline göwnejaý geçiren dramaturglaryň hyzmatyny yörite nygtasyň gelyär. Şoltansöýüniň beýleki wezirleridir Myralynyň akyl-paýhasynyň çaknyşyp, onuň rüstem gelşiniň kä gülşükli, kä gussaly wakalaryň üsü bilen teswirlenişi drama oňaly äheň çay ýa r.

II içine ýa yran gürrüňdir rowa ýa tlar köp bolsa-da, olary peydaanmakda gep bar. Olary saýlap-seçip, döwre hyzmat edip biljeklerini peydaanmak döredijilik işgarleriniň borjudyr. Otuz alty ýyldan bir sapar asmandan peyda bol ýa n gudratly ýyldyzyň astynda dün ýa inýän çaganyň akyl-parasadyň belentligi dogrusyndaky rowa ýa tlaryň göwnejaý peydaanylmagy drama ohaýly öwüşgiň berip, ol akyl-parasada sarpa go yň lmak bilen utgaşyp gidyär. Myralydyr Şoltansöýün tarapyndan Gülüň gözlenip tapylyşy barasyndaky gyzykly sohbət, söz öwürümleri muňa şa ýa tlyk edip, olar dramaturglar tarapyndan hem göwnejaý peydaanylypdyr.

Şolar ýaly oňaly täsir galdyr ýa n rowa ýa tlar bilen bir hatarda, ahlak bözuklygyny ündeyän pursatlaryň hem geürilmegi dramanyň peydasyna bolmandyr.

Dramada Şoltansöýün patyşanyň kyrk birinji aýalyňa - Gül atly söygülisine öýlen ýa nligiň iň t oý-şagalaňy dogrusynda gürrüň gidyär.

Hemmelere şatlyk-şagalaňa goşulyp, t oý-meylis etmek derejesine ýetyär. Diňe Myraly tukat bolup otyr. Muny peydaanmakçy bolan wezir-wekiller ýa gdaýy Şoltansöýüne şugullap, Myralynyň gatyrganada tussag edilmegini gazan ýa r. Birsalymdanam Myralynyň şol ýerdäki şatlyk-şagalaňy hakynda patyşa habar berilyär. Bu zatlaryň yöne ýere edilmäligiň e göz ýeüren Şoltansöýün Myralydan hakykatyň doly açylmagyny talap edyär.

Dramada görkezilişine görä, Myraly dösty Şoltansöýüniň Gül gyza öýleniş to yň nyň dabarasyna gelyärkä, elindäki ta ýa gyny asmana atyp, beýleki eli bilen gapyp gelyän adatdan daşary şatlan ýa

n çopana gabat gelip, ýa gdaý bilen gyzyklan ýa r. Çopan bolsa ol günün uly t oýdugyny, Myralynyň hem döstunyň to yň ndalygyny, şonuň üçin hem onuň aýalynyň ýa nyňa sohbe bar ýa nlygyny duydur ýa r. Ine, şu zatlar Myralynyň t oýdaky tukatlygyna sebäp bolan bolsa, onuň gatyrhana düşen wagtyndaky şatlygy patyşanyň kyrkynjy aýalynyň gatyrgananyň garawuly bilen ýa kynlygy ony gussadan halas edyär. Gussaly hem şatlykly pursatynyň sebäbini şunun ýaly ýa gdaýlar bilen düşündiryän Myralynyň gürrüňlerinden soň Şoltansöýüniň hereketleri nähili hem bolsa, dramada bu iki sany taryňy şahsyň durmuşyňyň Şeýle teswirlenmegiň iň jüpüne düşmändigini ýa tladasymyz gelyär.

Diýeni bol ýa n Şoltansöýün gahar-gazaba münüp, a ýa l ählini gyryp çykmak kararyna hem gelyär. Yöne ol Myralynyň akyly maslahatlaryna u yň p, ahdinden dányär. Şeýle-de bolsa ol görülmedik bir hokga çykar ýa r. Entek t oý gidip duran wagty "Ey, Gül, biz başga wela ýa ta gidyäris. Biz gelyänçäk, sen ýedi ýa şly oglany ýedi ýa şar gara atyň döläniň üstüne mündürüp öňümüzden çykararsyň" diýen buyruk bilen köşkden saýlan ýa r. Patyşa perman bilen şäherde ýedi ýa şdan ýetmiş ýa şa çenli erkek göbekli galdyrmazlygy hem atlaryň hemmesini ýa nlary bilen alyp gitmekligi bu yň r ýa r.

Patyşanyň şäherden çykän günü Gül hem otuz sany kenizini erkek lybasyna geydirip, olaryň yzyndan gidyär.

Ara salym bermän düşlenen ýerde daş görnüşini üytgeden Gül bilen Şoltansöýün küşt oýna ýa r. Patyşa utulsa gowy görýän atyny berjekligiň i, Gül utulsa gyrnagyny berjekligiň i wadalaşyp oýnalan küşt oýnunda gara at Güle utdurylyp, gyrnak hem Şoltansöýüniň garamagyna geçyär.

Şu zatlaryň sohbeü yzarlanyp, Şoltansöýüniň permanyňy berjaý edyän Gülün pähim-paýhasynyň ýa gdaýdan çykalga agtaryşy täsirli wakalaryň üsü bilen yzarlansa-da, Myralydyr Şoltansöýün ýaly taryňy şahslaryň başdan geçirmeleriniň rowa ýa tlar esasyndaky teswirinde ulaltmalar bar.

Garaşsyzlyk döwrüniň sahna şungaty häzirki zaman meselelerini hem unutmady. Özaly bilen-ä, olar durgünlyk ýyllarynyň häsiýetli

aýratynlyklary hakynda söz açyp, şol çarkändakly ýollaryň sowet döwleüniň synmagyna esas döredenligiň i sahna şekillerinin üsü bilen görkezdi. Galyberse-de, maşgala, durmuş aladalary hem söýgi päsgelçilikleri barasynda-da täsirli wakalaryň üsü bilen sohbet edilyär.

K.Omadowyň "Mele yorganyň yorgudy" atlandyrylan iki görnüşli dramasynda hem çetki obalarymyzyň birinde şu günler bolup geçýän, neşä ýüz urup, il içinde "süpük" adyna eýe bolanlaryň kalbyna aralaşdyrylan betbagtçylyklar hakynda gürrüň gözgal ýa r.

Ýaramaz käre baş goşanlaryň, has dogrusy, olary şol ugra gönükdirenleriň polisi ýa işgäri ýa -da olaryň garamagyna alnan adamlaryň etmişlerini yzarla ýa n dramaturg orta çykaran gahrymanlaryny ile mehzeş atlandyrmazlyk ýoly bilen hem olara oňaysyz garaýşyny alamatlandyrypdyr.

Eserde polisiýanyň inspektory Porrugyň ýa -da onuň üryk satmagyna hem ile öwretmegiň e ýol açylan Tyrrysynyň dine bir hereketleri dal, eysem-de bolsa olaryň atlandyrylyşynda-da tomaşaçylarda ynamsyzlyk döreyär. Dura-bara polisi ýa işgäriň gaip gazanja eýe bolup, ahlak taýdan bözuklyga-da ýüz ur ýa nlygy, aýalyndan aýrylyşyp, "gysymyna gysylan" Tyrrynyň gyzy Durna göz gyzdyr ýa nlygy ýaly etmişleri yzarlanylýp, onuň obany terübe salmagyň ýerine bulaşdyr ýa nlygy birin-birin açylyp görkezilyär. ýa nky polisi ýa işgäri Tyrrynyň gözüni-başyny aýlap, Durnanyň deň-duşy, Aýaz aganyň ogly Kerkawyň "garama ýa klygyny" tutaryk edinip, özüniň bolsa Tyrrylar ýaly öwlatdygyny ýa njap, olar bilen üredeşligiň i mazamla ýa r.

Elbetde, bu çaklahja pýesada neşe belasy hem onuň söwdasy bilen baglanyşykly düýpli meseleleri giňişleýin çözmek hem ýa şlaryň durmuş meselesini orta atmakda üreçilik düzgünlerini berjaý edilişiniň döwre görä täzelenýänligiňi göwnejaý alamatlandyrmak hemme taraplaýyn başartmandyr.

Durmuşda uly yz galdyran taryňy wakalar, gahrymançylyk, türkmeniň döp-desşurlary bilen baglanyşykly düýpli eserler bilen bir hatarda bizin döwürdeşlerimiz hakynda söz aç ýa n çaklahja dramalar peyda bolup, olar gazet-zurnallarda-da çap edilyär. Olaryň biri

dramaturg K.Omadowyň "Sygan bagşy" atlandyrylan aýdym-sazly dramaük sahna eserinde Türkmenistanyň halk bagşysy diýen hormatly ada eýe bolan Orazgeldi Ýl ýa sowyň - Sygan bagşynyň durmuşyndan bir parça janlandyrylyp, sähel wagtyň dowamynda onuň uly ilin söygüsine mynasyp bolşunň syrly taraplary yzarlan ýa r. Il içinde aýdylyşy ýaly, hakdan içen bu bagşynyň tüys il bagşysy bolanlygynyň kyssasy tomaşaçylarda känagatlanma duyusyny döredýär. Bu çaklaňja eserde halk bagşysy Sahy Jepbardyr ussat sazanda Çary Täçmämmet, olaryň dürli kârde halypalyk görkezen döwürdeşleri hakynda-da söz açylyp, olar Orazgeldi hakyndaky ýa kymly ýa tlamalar bilen utgaş ýar.

Garaşsyzlyk döwri türkmen halkynyň taryňynda taze sahypalar açyp, onuň medeniýeünin, edebi ýa tynyň hem şungatynyň gülläp ösmegini e-de giň mümkinçilikler döretti. Döredijilik işgärleriniň beýleki ugurlarynda bolşy ýaly, sahna şungaty hem bu döwürde erkäna gadam urup, uly belentlikleriň şaýady boldy. Durmuşa okgünlylygy bilen tapawutlan ýan sahna şungatymyz halkyň taryňyna, onuň döp-desşury ýaly mukaddesliklerine uly hyjuw bilen ýüzlenip, ölmez-yitmez eserlerin ençemesiniň şaýady boldy. Bu döwürüň sahna eserlerinin Şeýle belentliklere eýe bolmagyna ilkinji hatarda ýaş hem talantly dramaturglarymyzyň uly toparynyň ykbalyny teatr şungaty bilen ymykly birleşdirmegidir.

Kakajan Aşyrowyň hem-de Çary Berdiýewiň irgin siz aladasy bilen sahnada janlandyrylan Alp Arslan obrazynyň tomaşaçylara ýüzlendirilen - Ey beglerim, biz türkmenidiris. Türkmen bolsa hemişe hak işe sygynyp gelipdir. Halal işe sygynan halk bolsa, düwülen bir yň mrukdyr. Düwülen yň mruk bolsa döwülyän dälidir -diyyän sözleri türkmenleriň birleşdirilmegi barasynda irgin siz alada eden ajaýyp serkerdäniň gahrymançylykly başdangeçirmeleriniň bir pursadyny janlandyryp dur. Bu eserde şöhrady älem-jahana ýayran şoltan hakynda, onuň töwerekdäki döwletleriň şoltanlary bilen parahatçylykly durmuşda söwda etmek ugrundaky dilde gürrüň edilyär. Dramada belli sy ýa satçy şoltan Alp Arslanyň Garagumyň üsü bilen Merkezi Çynma-Çyna çenli uzalyp giden Yüpek ýoluna hema ýa t edişi ýaly pursatlar hem yzarlan ýa r. Eserde Alp Arslanyň

ynsanperwerligiň e, geçirimliligine uly orun berlip, şonuh bilen birlikde galplyk edenlere geçirimsizligi hem yörite nygtal ýa r. Şeýlede göni gelip, günäsini bo yň n alanlary bagyşlap bilşi ýaly adamkärçilikli taraplary giňişleyin yzarlan ýa r.

Türkmen teatrlarynda häli-şindi görkezilip, halk söygüsine mynasyp bolan eserlerin arasynda türkmen halk dessanlarydyr epöslary esasynda sahnalaşdyrylan "Sa ýa tly-Hemra", "Şasennem-Garyp", "Harmandäli", "Hüýrlukga-Hemra" eserleri türkmen sazly-drama teatryna galkynyş geürdi.

Alp Arslanyň adyny göteryän teatryň adybir dramasyndan başga-da bu teatrd a Y.Mämmediýewiň Daňdanakän söweşlerini janlandyr ýa n "Daňdanakän bürgütleri" dramasy häli-şindi sahnada görkezilýär.

"Harmandäli" dramasynda türkmen zenanlarynyň mertliginin, erkeklerden pes durmaýan gaýratlyygynyň, arassa söygä ygrarlylygynyň nusgasy saýylan Harmandäliniň obrazynyň alamatlandyrylyşy dramaturga başardypdyr. Bu dälişgen gyzyň şu günün tomaşaçylarynyň önünde gyz-gelinleri häsiýetlendirýän gürrüňlerinden bir parçany ýatlalyň:

" - Gyz-gelin dine görk-görmegi bilen owadan dälidir. Türkmeniň böz jereni ýaly gözelleri haýa -şerimi bilen has nuranadyr. Onsoňam merdi-merdanalykda hem biz özgelere göreldeiris. At münüp, gylyç salyşmaly bolsa-da, peykam tutup ok atyşmaly bolsa-da är yigitlere taý bolup bilyändiris, hergiz şuny unutmaň".

"Harmandäli" dramasyndaky aýal-gyz obrazlarynyň dogruçyl alamatlandyry- lyşyndan hoşallyk bilen söz açan zurnalist Gurban Öwlüyägulyýewiň "Akabasy dury çeşmeler ýa -da türkmen teatr şungatyndaky özgerişlikler barada oýlanmalar" atly makalasynda ýaryna wepalylykda, lebzi bir sözlülükde taý tapylmaýan, türkmeniň gözel gyzlarynyň sahna esrlerindäki çeper keşlerine ýokary baha berilýär. Şu seljerilip geçilen drama eserleri hem Garaşsyzlyk döwründe drama esreleriniň tema, çeperçilik babatda uly ösüşlere eýe bolýandygyny aýdyňlaşdyrýar.

Garaşsyzlyk ýyllarynyň sahna eserleri barasynda söz açylanda yörite ýatlamaly ýakymly pursatlaryň biri hem şungat işgärleri bilen

ýazyjylaryň ysnyşykly işläp, dramaturgiýa žanryna aýratyn hyjuw bilen aralaşmagydyr. Döredijilikli gatnaşyklaryň ysnyşykly pursatyny alamatlandyrýan sahna eserleriniň şowly mysallary türkmen dramaturgiýasynyň taryňynda özal hem bolupdy. Edebiýat bilen şungatyň ysnyşykly gatnaşygy barasynda, has dogrusy, ýazyjy bilen şungat işgäriniň, halk arüsünüň döredijilik gatnaşygynyň esasynda emele gelen "Galanyň" gahrymançylykly ruhobelent tragediýa bolanlygyny alamatlandyrýan taryňy drama barasynda hut şu günki Garaşsyzlyk zamanamyzyň önümi hökmünde ýörite gürriň açasyň gelýär. Hut şu günki ýaşuly nesliň gözüniň alnynda Gökdepe galasynyň tragik wakalaryna dürli-dürli garaýyşlaryň, onda-da gapma-garşy pikirleri ündeyän oýlanmalaryn orta atylanlygynyň şa ýa dy bolnupdy. Gökdepe galasy bizin halkymyzyň yüreginde hiç haçan ýeňilmejek gala bolup durandyr. Çünki, galalary, halkyň belli bir bölegiň i ýeňip bolmagy mümkin. Emma şol halkyň kalbyndaky mukaddes umytlary, onuň erkinlik, bagt baradaky mukaddes arzuwyny ýenmek hiç kime başartmaz. T.Mämmetweliýewiň "Gala" atlandyrylan taryňy tragedi ýa synyň wakalary 1881-nji ýylda Gökdepe galasynda hem Garaşsyz Türkmenistanda bolup geçýär. Taryňy wakalara esaslan ýa n bu tragedi ýa rus patyşasynyň basybalyjylykly sy ýa satyny amala aşyrmak üçin onuň goşun generaly Skobelewiň hereket edýän toply-tophanaly ygynyň türkmen topragyna aralaşanlygyny şuratlandyrmak bilen başlan ýa r. Tragedi ýa nyň ilkinji görnüşi Gökdepe galasyna yygnanan ýa şulylaryň, handyr serdarlaryň, halk köpçüligiň in maslahaty bilen başlan ýa r. Magtymguly han general Skobelewiň ýollan hatyny okap beryär. "Men general Skobelew, ak patyşa tarapyndan uly goşun bilen sahra yöriş geçirmek üçin bellendim. Ýadyňyzda saklaň, biziň tekelerin üstüne yörüsimiz dynçlygy hem aşudalygy berkarar etmekden hem sizin aýdylany etmeyänleriňizi mugyra geürmekden ybarat" diylip başlan ýa n hat durşuna sy ýa sata gaplanypdyr. Hatda dini ynançlar baradaky oýlanmalar orta atylyp, şonuh üsü bilen hem halka täsir etmegin ýollary gözlenýär. "Eger senin duşmanyň özünden güýçli bolsa, onuň dini ygytykatyna garamazdan, gara güýç hökmünde ona bo yň n syngyn"³ diyilyän seürler "Gurhandan"

geürilip, garama ýa k ilatyn düşünjesine täsir etmegin ýollary gözlenýär. Dykma serdaryn, Gurbanmyrat işanyň, Orazmämmet hanyň, Hanmämmet Atalygyn, Gara batyryn, Garly sypjygyn, Dagdan ýennäniň, Arça serdaryn hem halk köpçüligiň iň maslahata yygnanan mähellesinde haty okap beren Magtymguly han ol hakda belli bir pikire gelinmegine garaşýar. Uzak oýlanara-ölçäre pursat ýok. Wagt juda ölçeqli. "Jan gerekmi - pyçak" diýlişi ýaly, ähli märekanı gözgalaha salýan bükgüldili pursatda kate sözler azaşyp, birek-birege haýbat atylmagyna çenli barylýar, egri gylyja el ýeürilyän pursatlary hem bolýar. Düşman önünde seresaply bolmagy maslahat beryän Hanmämmet Atalygyn önde duran ýollaryn hovmısyndan gaça durmagy ündemegi hoşuna gelmedik Der ýa döw egri gylyja da ýa nmagy una ýa r. Atalygyn rus goşunlary hakyndaky aýdanlary, olaryň Hywany hem beýleki birnäçe ýerleri otlap gelyänligi dogrusyndaky gürrüňleri top-tüpehli agyr goşunyň önünde jonnuk gylyç bilen durup bolmajagyny alamatlandyrýar. Drama örän dartgynly pursatlary alamatlandyrýar. Atalygyn sözlerini ahyryna çenli dinlemäge takaty ýetmedik Gara batyryn gazaply garaýşynda egri gylyja da ýa nmak taglymlary belentlige galdyrylýar. Ötüp giden Çopan Kirin " ýa rag uruşýan dälđir jehde, yürek uruş ýandyr" - diýen sözlerini ýatlaýan Gara batyryn delilleri geçmişde gahrymançylyk görkezen ildeşlerimizin mertebesini belentlige galdyryp, üstümize sürünip gelen düşman önünde ýaýa plamazlygy ündeyär. Din wekili Gurbanmyrat işanyň "Bendä bende bolsan, günün nalyşdyr"" diyyän sözleri Gara batyryn pikirleri bilen utgaş ýar. Ýogsa Atalygyn halk köpçüligiň i gyrgyna bermezlik barasyndaky oýlanmalary köpçüligi yzyňa eýerdäýjek ýaly welin, gahar, ar-namys duyguşy pähim-parasatdan rüstem gelyär. Top-tophanaly goşunyň önünde durup bolmajagyny Dagystanyň rus goşunlarynyň aýaga galybam hiç zat gazanyp bilmezligini ýatlaýan Atalygyn sözleri ýer kertenok. Maslahata yygnanan adamlaryň çapraz gelyän pikirlerini seljermäge synanyşalyň. "Biz-ä, näme, köpi geçip, azy galan" diyip, Atalyk sözünü dowam etdirýär. Ile gowusy bolşun diýýäs. Törüňe talaň salynmasyn, bössanyňa bigäneler sürünmesin. Alla beren kowum-kökeniň gyrylmasyn, ogul-olja, gyz-ýesir sürülmesin diyyäs. Ölüp

azapdan dynmak aňsat. Erkek göbekliň-ä gider ganym elinden, jenneün ak guşy ýaly gelinler, enelerem galyberer gan aglap". Dramada Atalygyn oýlanmalary hem gazaba münen halk köpçüligiň iň garaýşy giň işleyin ösdürilýär. Eger Atalygyn oýlanmalaryny dykgat bilen yzarlasan, ol ar-namysy elden berip, düşman önünde ýa ýa plamagy asla-da ündemeyär. Sürünip gelen düşman goşunyňy paç bilen, olaryň ra ýa ty bolmak bilen köşeşdirip bilse, ol "Zelelin ýa ryndan gaýtmak hem peyda" diýlişi ýaly, toply-tophanaly gelen goşunyň garşysyna "jonnuk gylyç" bilen söweşe durup, ähli ilini gyrgyna bermekden ýa gşydyr diýen pikir öňe sürülýär. Atalygyň oýlanmalaryna gylyja däl-de, pähim-parasada da ýa nmak türkmeniň ar-namysyny goramaga-da, onuň gelejegiň i dowam etdirmäge-de ýa lňyz çykalga bolup dur. Eger-de düşman goşunyňyň önünde hiç hili ylalaşyk gazanylman, dine gylyja da ýa nmak pikiri onlanylsa, onda ol uly ilin tutuşlaýyn helak bolmagyna geürjek. Tutuş ilin helak bolmagy bilen gazanylan ar-namys duyusy atrykmaçlyk etjekmi ýa -da bir güýçli yň rdun raýatlygyna geçip, yň rdy aman saklamaklyk pikiri belentde dur ýa rmy. ine şunun ýaly iki pikiriň çaknyşygy dramada dartgynly dramaüzüm döredýar. Dramanyň iň bir dartgynly pursatlary Atalyk bilen Gurbanmyrat işanyň gürrüňleriniň üsü bilen ar-namys diýip başdan geçmelimi ýa -da düşman önünde bil epip, diri galmaly diýen meseläni ör-boýuna galdyrýar. Dramanyň iň bir täsirli pursatlarynyň biri hem a ýa llaryň erkekler bilen deh derejede gadam urmagydyr. Watan goragyna menem taýyn, yöne ony şu pursatda gyrkylyk bilen goralyňmy ýa-da orak bilen - diýip, janyk ýa n Atalyga "yürek bilen" diýip jogap beryän Arça serdaryň sözleri juda-da çasly çykýar. Ýeri gelende ýagy bilen ylalaşyk etmek özal hem bolýan zat, bize rugsat berin, men olar bilen gürrüň edeyin - diyyän Atalygyň al-peünden alýan Derýa döwüň "Senin ýaranyň kim?" diýip ýüzlenmegiň de gahar-gazap bar.

Orazmämmedin "Gurbanmyradyn gürrüňlerinem, Magtymgulynyňkynam näler makullajak welin... Arman... Bu wagt pelegiň gerdişi başga. Duşmanyň döwi güýçli. Atalygyň aýdýanam şol. Elimden gelse, ýedi menzilime geürjekmi ýezidi?! Ruhun rüstem

gelmejegin e gözün ýeüp dürka döwüşmek derkarmy beri" diýen sözlerinin dowamyny ýa tlalyň:

"Ar-namys, din-iman dirikähem derkar, ölehsokam. Özal ömür gerekdir ile, Neslinden nam galmasa, "ojak öçüp, yň rt inhildar" diýilmänmi näme! Häzir-ä tutuş ilin ömri orta goýulýar. Ýöne bir çagaň ömründen habar ber. Oka dözer ýalymy?"⁵

Eyranda, Turanda ady asmana galan Orazmämet hanyň Oguz handan, Göroglydan, Keymir serdardan başlap, ganymyza siňen ar-namys duygusyny basgylatmazlyk äheňleri näçe güýçli hem bolsa, häzirki yow bilen söweşe girmäge töwegellik etmezligi ündemegi çykgynsyz ýagdaýdan çykalga hökmünde düşman bilen ylalaşyga gelinmegini aňladýar. Önuň bu pähimlerinden beýik Magtymgulynyň "Hile hem bir batyrykdyr ýerinde, ony başarmaga kişi gerekdir" diýen sözlerinin äheňi gelyär.

Atalykdyr Gara batyryň çaknyşýan pikirleriniň beýanynda uly dramatizm peyda bolup, olary janly obraz derejesine çenli belentlige galdyrsa, Şeýle häsiýet Orazmämet serdaryn az sözlülügiň de-de açylyp görkezilyär.

Gökdepe galasynyň goragyna yygnanan märekäniň maslahaty juda dartgynly bolýar. Ahal şebitlerinde, tutuş türkmeniň içinde ady arşa göterilen belli-belli serdarlar, hanlar käte-käte gapma-garşy pikirlere gelip, birek-birege hyňranmak derejesine çenli baryp ýetyär, maslahatdan kowlyp çykarylanlar hem seýrek bolma ýa r.

Ýurdun uly ili özüne garadan wekilleriniň pähimlerine bil baglanyp, galany goramaly diýlen karara gelinyär. Ilçi diýlip iberilenleriň dik-başak asylyp goýberilendigini ýatlaýan Gurbanmyrat işanyň delilleri onuň pikirine gelinmegine ep-esli derejede ýol açdy. Ol Dykma serdara ýüzlenyär, güýjünden dældigini göz önüne geürip, ylalaşyga çagyry ýa nlary namart hasaplama ýa nlygyny ýa hzydan Dykmanyň gürrüňlerine "hä" diýmezligiň mümkin dældigini ýene-de bir gezek ýatlaýar. Yigitlerin kalbynda ata-babalaryň ruhy bolsa-da, ar-namys bolsa-da, deh bolmadyk söweşde köre-körlük bilen uly ili gyrgyna bermek çykalga däl diýen pikire uyýan Dykma serdaryn pähimlerine "Gala" dramasynda ep-esli orun berilyär. Dramada dartgynly pursat näçe uzaga çekdirildigiçe-

de, şonça-da türkmen halkynyň ar-namysy, watançylyk derejesi giňden açylyp görkezilyär. ine şunun ýaly pursatlarda janly edebi keşbe giren batyrlaryň oýlanmalary "Gala" dramasyňyň taglym ugruny kesgitleyär.

Orazmämet serdaryn - raýatlygy kabul edeliň, salgyt töläliň - diýen teklibine ýol bermän "teke-de bir salgyt tölärmä" diýen ýaly garşylykly pikirler uly güwwüldi bilen al-asmana göterilyär. Arça serdar hem beýle ylalaşygyň tarapynda däl, beterinden beteri bar diýen ýaly, ar-namysy tutaryk edip gazaba münen ilat içinde juda çakden çykmalar bolup, birek-birege gylyç syrmak derejesine çenli barlyp ýeülyär. Ylalaşyga gelinmeg-ä beýlede durşun, aýal-oglan-uşaklara çenli gala gabamalymy ýa -da olary guma gaçyryp, yzynda şchweş etmelimi diýen pikir orta atyl ýa r. Däli bagsşynyň sahnada peyda bolmagy bilen taryňa nazar aýlanyp, rowa ýa ta ýüzlenilmegi söweşmegi ündeyär. Çekeleşikli maslahatyň ahyrynda Magtymguly han öne saýlanyp, yňrda düşman aýagyny sekdirmezlik kararyna gelendigiňi habar beryär. Gurbanmyrat išan bolsa kabul ediljek kasamyn sertlerini ýatladýar. Orazmämet han yň rdun kasam bilen däl-de, topdur-tüpen bilen goral ýa ndygyny habar beryär hem-de beýle kasamy kabul etmejekdigiňi aç-açan aýdýar. Gurbanmyrat işanyň beýle karara gelmegini bolsa uly ýalnyşlyk saýýar. Töwerekden çyk ýa n güwwüldili sesler bolsa Orazmämet hany dönüklikde aýplaýar. Der ýa döw ýaly dyzmaç yigitler bolsa, Atalyk bilen Orazmämet hanyň kellesini almak bilen söweşe başlamagy ündeyär. Der ýa döwüň juda çakdan çykmalary Arça serdary gazaplandyryp, aýgytly herekete itekleyär, ol garşydaşyny geňeş meydanyňdan daşlaşdyrýar. Derýa döwüň Orazmämet hanyň gyzyna dil ýeürmegi hany tarsi yerinden gopdursa-da, onuň bu yerde muha görä-de, has namysly pursatlaryň garaş ýa nlygyny göz önüne geürip aýdan sözlerini ýa tlalyň. Der ýa döwüň aýylganç gürrüňleri Orazmämet hany dine bir gazaplandyрмаýar, gaýta ol parasatly gürrüňleri bilen garşydaşyndan artykmaçlygyny äşgär edyär. "Bä-ä, sen-ä gaty yürekli yigit ekenin! Heniz Orazmämet hanyň ýüzüne bakyp, gyzyna är bolubilen ýokdy. Biz-ä sen ýaly batyr giýewimiz bolsa, armanymyz ýok. Yöne sen tetelliň giýewisi... Dönük biz

däldiris. Sen ýaly, ilin agysyny agla ýa ndan bolup, oň hesreüni üstünden gülyänler dönükdir. Döw! Hawa, men gork ýa n! Ilim gyrylar öydüp, yň rdum weyrana döner öydüp gork ýa n men. Sen ýaly nadana ho aýrysakgalyň saryja serbazlary giýew bor öydüp gork ýa n!" diyyän sözleri Orazmämmet hanyň uly ilin aladasyny edýänligini, tutuş halkyň ar-namysyny göteryänligini aňladýar. Dykma serdar Orazmämmet hanam, Atalygam galanyň sütüni saý ýa r. Bular ýaly ýerde gahar-gazaba däl-de, pähim-paýhasa ten berilyändigini i ýa tlad ýa r. Şonda-da olaryň üstüne ýa gdyryl ýa n gazaply sözler köşeşenok. Öz akmaklygym üçin dal, sizin akmaklygyňyz üçin içyän şu anty" diyyän Orazmämmet hanyň herekeüni Atalyk hem gaýtalaýar, ol Gurhandan ant içip, galany şol hili goraýjylara goşulyşýar. Tragik wakalar "Gala" dramasyňyň indiki gömüşlerinde hem dowam etdirilýär. Gara batyryn 13-14 ýa şly ogly Umydyň namazlygyň üstünde azan aýdyp dürka çawup gelen okun pidasy bolmagyny synlan Dagdan ýehhäniň agtygy hakyndaky nalasy inini ükenekledýär. "... Türkmenin ýüzünün tuwagyny topun agzyna tutduryp, aýal, oylan-uşaklan başyndaky ýamat gopduryp, öz elimiz bilen oda berip oturmalyn diyjek bol ýa n" diy ýa n Atalygyň sözleri ne ýer tut ýa r, ne-de ýerde gal ýa r. Gala ygynananlaryn in ýa şulysy Ker aganyfi Gurbanmyrat işana entegem bolsa, zelelin ýa ryndan gaýtmagam peydadyr - diymegi hem hiç hili üytgeşiklik tapanok. Magtymguly hanyň düşmana bo yň n şunmagy biabraýlyk saýmagydyr gyrylyp gazanylan abraýdan geçäymegi ündeyän Atalygyň sözleri ýaly biri-birine çapraz gel ýa n garaýyşlar tragedi ýa nyň aldym-berdimli wakalarynyň tä iň soňky mütdeüne çenli dowam etdirilýär. Dramanyň soňky gömüşleri hem ar-namys meselesini taze wakalaryň üsü bilen dolduryp, watançylyk duygyyny teswirleýär. Eserin ilkinji görnüşinde orta çykän gahrymanlaryň watançylyk hem ar-namys babatyndaky çapraz gelyän oýlanmalary tä eser soňlan ýa nça taze wakalaryň üsü bilen ösdürilýär. Galany goraýjylaryň garamagyndaky sary topdan hem hiç derek çykmandan soň ýa gdaý juda agyrlaşýar. ine şol pajygaly şuratda galadan eli küyzeli bir gyz çykyp, düşman tarapyndaky şuwdan küyzesini dolduryp gaýdyberýär. Bu ýa gdaýyň üsü bilen örän täsirli ahşynas pursatlar

janlandyrylyp, eserin dartgynlylygyny artdyrýarýaralylaryň iňňildisinden, agzy kepän çagalaryň gözgyny keşbinden heyjana gelen gyzy daşy gabawly galadan çykyp, düşman leşgerleriniň garamagyndaky şuwdan küzmesini dolduryp gaýtmaga itekläň güýç gahrymançylyga laýykmy ýa -da uly ili namysa goýan bigaýratlykmy? ine, galanyň içindäkileriň şu zatlar barada kelle döwyän pursatynda hiç hili päsgelçiliksiz şuwly küzäniň gaýdyp gelmegi gör nähili oýlanmalary orta at ýa r? Bu ýerde geürilen ýa gdaý bilen baglanyşykly waka düşman tarapyndan guralan hilemi ýa -da adamsöýüşi teswirleýän belentlikmi, ony dramaturglaryň ýöne ýere geürmeýänligi belli zat. Ol waka hakyndaky garaýyşlaryň üsü bilen ýene-de ar-namys meselesi orta düşüp, galany goraýjylary gözgalana sal ýa r. Bu ýa gdaýlary synlan Dykma serdaryň "Halal törümize har geürmedik bolanlygynda, hey-de men öz dözmezime elim galjakmy?! Dyrnagyna üken batyrjakmy?! Başyma dehän naçaryma dözermidim?! Şeydip, ar-namysymy, din-imanymy ýa gny a ýa gynyň astyna atjak bolsam, munça şirin jana dözermidim?!" diyyän gürrüňleri "II gyrgyna gitmäge kaýyl, ýöne bir yň rdum şuwa yň rduny çalyşmaga eger-eger kaýyl bolmaz... Janymy dile, emma şu naçaryň ganyňy dileme, ýehhe!" diýilýän jogaplarda ar-namys dogrusyndaky oýlanmalaryň wagt-wagt çapraz düşýänligi bilen tapawutlanyp, garşylykly gahrymanlary orta çykar ýa r. Dramada geürilen şol ýa gdaý başgaça äheh berlip, ikinji bir pikir hem öne sürlüp bilinerdi. Elbetde, dramaturglaryň öne süren pikiri, taryňy wakalar bilen hem ugurdaş gopup, ar-namys hem gahrymançylykly oýlanmalar hem öne sürüp bilerdi. Agzy guran ýa ralyra, şuw diýip çyrla ýa n çagalara niýetlenip geürilen şuwdan içmegi haramlyk diýdirýän ar-namys duygyýa ýetjek derej esine ýetyär. Orazmämmed hanyň Dykma serdara ýüzlenip "Ber küzäni, Serdar, geçir diläne rehmin gelsin synyp bar ýa n galana"- diyyän sözleri eserin in bir dartgynly pursatlaryny janlandyr ýa r. Atalyk hem hany golda ýa r. Ýöne bu zatlar Dykma serdary tutan ugrundan dönderip bilmeyär. Ol: "Bu küzeden içip bolmaz. Din-imandan geçip bolmaz"- diýip, ar-namysyň elden berilmek howpuny tutuş neslin helak bolmagyndan hem aýylganç saý ýa r. Arman bilen Dykma

serdaryn arasyna düşen Dagdan ýehhe heykelini çykaryp, olaryň arasynda g oý ýa r, Allanyň haky üçin gyza rehim edilmegini sora ýa r. "O- ýa Gürhan ekeni, häzir hut Biribaryň özi seslenäyse-de, rakybyň önünde ruswa bolana Ifte^m ýok"¹ diyyän serdaryn sözlerinde türkmeniň ar-namys duygusynyň, watançylyk düşünjesiniň juda belentligi бүkgүldili pursatlaryň üsü bilen teswirlenýär. Kellesini etegine salyp, galanyň daşyndan şuw geüren Armanyň Şeýle ar-namys bilen utgaşdyrylan herekeü gahrymançylykly hereketlerinden onuň ykbalyny gussaly pursatlary ýa zdyryp, pajyga bilen jemleyär. Dagdan ehhe küyzeli şuwý her kimlere hödürleyär. Şuwa meýil eden bolmandan, ony özün içmeli boldun - diyip, Armanyň eline beryär-de, onuň bilen razylaş ýa r. Şu pajygaly pursatda-da gala ýa rylyp, erkinligin alamatyna öwrülen ymarat weýran edilyär. Gahrymançylykly "Gala" tragedi ýa synyň jemleyji sahnasynda Beýik Saparmyrat Türkmenbaşynyň mukaddes keşbi ör-bo yň na galyp, mhubelent türkmen halkynyň belent gahrymançylygyny, ar-namysyny arşa göteren Gökdepe galasynyň şan-şöhratyny geljek nesillere ýeürjek zamanamyzyň, Garaşsyzlyk döwrümüziz gelendigiň i uly guwanç bilen habar beryär. "... Şahyrana häsiýetli, ussat çeperçilikli, dini öwüşgiň lere, filösofiki garaýyşlara baý, türkmen durmuşyňyň milli sypatyny, edermenlik häsiýeüni gowy açyp bilen bu tragedi ýa taze türkmen dramaturgi ýa synyň şowly başlangyjyny, ýokary galkynyp ugraýşyny üpjün edipdir" diyyän professor A.Garaýew örän mamla. Garaşsyzlyk döwriň sahnas eserleri barasynda gürrüň gözgalanda onuň tapawutly taraplarynyň ýüze çykmagyna ýa rdam edýän ajaýyp geçmişimize, milli mirasymyza, halk bilen birlikde bile gadam uran dāp-desşurlarymyza ýüzlenmāge giň mümkinçilik bermelidir. Dünýā edebi ýa tyndan habarly bolsagam, Gömeri, Şekspiri, Gytany...we beýleki ençeme beýik klassyklaryň eserlerini okān-da bolsak, öz milli edebi ýa ty-myзда şol eserlerdāki dek çeper söz pikir ummanyňyň, ussatlyk baýlygynyň bardygynydan biñabarlygymyza oturyp-oturyp haýran galypdym. "Gorkut ata" epösy menin üçin uly açyş boldy. Bu epösa depe saçyňy üşerdyān, inini jümşüldedyān beýik duygular, çuhhur pikirler, hyjuwlar bar, aklyňy haýran ediji çeper sadalyk hem-

de dünýä edebi ýa rynda tazelik bolup dur ýa n beýik ahwallar, uly wakalar bar. indi görüp otursak, biz ahyrsyna-bärsine göz ýetmeyän söz hazynasynyň gapdalynda oturyp, başga halklaryň edebi baýlyklaryna haýran galyp yören ekenik". Biz bu gürrüňleri belli rezissyor, "Gorkut ata" epösiniň ähenlerinde dramalar toparyny taý ýa rları belli dramaturg, Halkara Magtymguly baýragynyň eýesi Kakajan Aşyrowyň sözlerinden geürdik. Garaşsyzlyk döwrüniň sahna eserleri barasynda gürrüň gözgalanda ýene bir pursaty ýa tlasymyz gelyär. Ol hem bolsa bu döwrüň sahna eserlerinin aglabasy şungat bilen içgiň iş salyş ýa n adamlar tarapyndan döredilmegidir. Sahna şungatyna beletlik, onuň çylşyrymly tärlerinden baş alyp çykmak taý ýa rlan ýa n spektakllary gerekmejek sahnalardan halas edyär. ine, Garaşsyzlyk döwrüniň sahna eserlerinin barha öne saýlan ýa n belentligi hem şunun ýaly pursatlar bilen baglanyşyklydyr. Türkmen sahna eserlerinin esasy ugruny gahrymançylykly epösdýr dessanlarymyza gönükdirmekde uly aladalar edyän K.Aşyrowyň şol beýik eserlerin ajaýyp taraplarynyň sahnada görkezilip boljaklygyna ilkinjiler hatarynda göz ýeürmegi söygüli eserlerimizin sahnalaşdyrylmagyna-da, teatrlarymyzyň tomaşaçysynyň artmagyna-da ep-esli derejede ýa rdam edendir. Il içinde dälişgenlik hakynda-da aýdylyp gelinyän gürrüňler köp. Elbetde, olary emelsiz gaýtalap oturmagyň geregi ýok. "Gorkut ata" epösiniň "Däli Domrul" şahasynyň esasynda döredilen bu gussaly kömedi ýa adamkärçilik, ene-ata hormat hem dürli dāp-desşurlar hakynda täsirli wakalar esasynda taslanyp, şertli bir timsaly ýüze çykar ýa r. Sahna eseri Däli Domrulyň özbaşyna hümrdisi bilen başlan ýa r: "Gadym oguz-türkmen ilinde Däli Domrul diýen bir ār dōrāpdır. Däli Domrul gury çayyň güzerinde, gury ýa byň üstünde bir gerekmejek köpri guran. Geçenden otuz pul, geçmedikden siltāp-siltāp, süyrāp-süyrāp, kyrk puluny gahryp alan. Neçün ol beýdipdir: çünki ol galyň oguz ilinde özünden däli, özünden zor, özünden güýçli ār görmāndir, ine, şol Däli Domrul-a aýdaly, menmişim, bu-da, hamala, men köprimişin". Al-şerapdan mey-mest bolan Däli Domrulyň gülküli ýa gdaýlar bilen bagly köprüsiniň alnynda durup edyän hereketleri bilen baglanyşykly wakalar men-menligi ýa zgaryp, adamkärçiligi ündeyän waka ýa

zyp gidyär-de, ene-ata hormat, ýanýoldaşa wepalylygy belentlige galdyrýar. Däli Domrulyň köprüsi bilen baglanyşykly wakalar seredäymäge gülkünç ýaly bolup hem görünyär. Yöne "sakawyň s onuňa seret" diýen ýaly, ol waka eserin esasy manysyny ýüze çykarmak üçin goltgy beryän şertli bir pursat hökmünde ýüze çykyp, durmuşy wakalar bilen sepleşip gidyär. Eysem-de bolsa bular ýaly ýa gdaýlar türkmen milli mirasynda gaýtalanyp dur ýa r. Kempire ogurladan Gyratyny yzarlap yň rt söküp baran Göroglynyň ýoluň geçelgesinde paç alyp oturyşy hem belli bir derejede Däli Domrulyň hereketlerini ýa tlad ýa r. Dälişgenlige salynmasa Domrulyň hereketlerini gaýtalamagyň, belki, manysy hem bolmazdy. Aslynda-da köprüli waka Domrulyň baýlyk toplamak üçin tapan nysagy däl. EgerŞeýle bolsa, köprüden py ýa da geçenden 33 pul alýan adam, eşekliden has köpräk alardy. Gaýta ondan az hak alýan Domrul köprüden geçmejekden, pul bermejekden juda-da artykmaç hak isleyär. Bu zatlar baýlyk üçin däl-de, men-menlik edilip edilyän hereketleri bilen baglanyşyp gidyär. Bu bolşun üçin bir zada uçraýma diýilmegiň den barha belen alýan Domrulyň "Zor tapyp, bir dartyşsam, siltap-siltap bir çekişsem, nagra dartyp bir süýreşsem-dä! Owazym oguzdan daşgary daşa, Rum bilen Şama aşa, Şeýleräk döräýen bir alp är, how, men" diyyän dälişgen yigidin özündäki gujur-gaýratyny bähbitli bir ugra gönükdirmek meylinin barlygyna garaşýarsyň. Domrulyň aýaly Názli eje jürdekli gelip, ýa nýoldaşyna şuw berýar. Bu dälişgen yigit bolsa köprüden gazanan pullaryny aýalyna hödürleyär.

"Oýyn bir, maza iki" diýlişi ýaly, köprüli gürrüňler çyna ýazýar. "Ýer basmaýyp yörüýen, galamçylar çaldygy gara gaşy, guramasy kyrk baş tutam gara saçly, arslan urug şoltan gyzy, görkli halal Názli çeçek" dälişgen äriňiň ýüzüne gelip "ile gülki köpri gurup, ýolda durup, ýol urup, gazanan puluhy äkit-de, bar, jara dök"¹ diyip,

dogrusyndan gelyär. Näzli Çeçeğiň ýanyoldaşyna ýüzlendirilen gürrüňlerinde türkmeniň döp-desşurlary ýa gşylyk bilen yzarlanyp, men-menlik, dikdüşdülük ýaly pursatlar ýazgarylýar. "Iç oguza betnam etdiň, sen meni. Senden ýa na ilde ýüzüm galmady, toýda ýüzüm gülmedi. Irde-giçde men-menligiň, dik tumşugyň başyňa ýeter senin... A ýa gyma paşmak geyip, ýüzüme ýa şmak ýa yyp, agyr toýda toý bikesi bolmadym. Myhmana zar boldum-la. Gohşy okara görmedim...

Oguljygymyň sünnetlije ýereni gutluksyz biüp gitjek-dä!"

Il içinde betnam eden köprüni yiürim etmeseh, babam öýüne gidip, gaýdyp gelmen diýilmek derejesine çenli barlan gürrüňleriň ahry Domruly belli-külli oýlandyryp, dogry ýola gönükdirýär.

Däli Domrul gülkünjiräk ýa gdaýlarda hereket etse-de, onuň gadamlarynda ile sygmaz ýaly zat ýok. Ýeri gelende bolsa ol in bir adamkärçilikli ynsana öwürlip, çykgynsyz ýa gda ýa düşenlere duygudaşlyk bildirýär. Uly yzlaşyk bolup bar ýa n gölegçilerden habar alyp, Domrul Ezraýyl bilen dikleşip, beýle ýagdaýlara ýol berilmezligiň arzuwyny edýär.

Ynsanperwerligi yörelge edinse-de, wagt-wagt men-menlige ýüz uran Domrulyň Ezraýyl bilen çaknyşygynyň üsü bilen drama da kiçigöwünlilik, haka sygynmak ündelyär. Dine öwünjehlik däl, ýeri gelende uly gahrymançylyk görkezmekde hem hötdesinden gelyän Domrul gäwürler bilen çaknyşykdan soň ülpetleri bilen dync almanyň hem ugruny tapýar. Olaryň "garpyz iymeşek" oýnunda yigitlerin birek-biregi synaga sal ýa n degişmeleri-de, är-a ýa l arasyndaky hormatyň çen-çaky-da açylyp görkezilyär.

Ülpetleriň birnäçesiniň, aýallarynyň garpyz diyip geüryänleriniň gülki astyna alynmagynyň üsü bilen yigitlerin şatlyk-şagalaňy al-asmana göterilse, Domrulyň

Domrul. Wah-ha-ha! Ey, dogmajyk, sen nä ey ýa m at istärmiň? Ogly. Ewet, babam. Özüme munagyp bir at istärimen.

Domrul. Dogmajygym at istärmiş. Git-aýt mundan, uçguryny danmany bir öwren entek. Sana at dakyp, nä men senin hünäri ni gördüm mi? ýa , zannar sen yygyn dartyp, teble kakyp, gany m kowup geldiň mi baban ýaly? ýa -da sen atdan aýgyr, düýeden bugra, go yň

ndan goç gyrdyryp, agyr meylis gurdunmy, baban ýaly. Galyn oguz ilinde ady ilki gazanmak gerek ogul, gazanmak! ilki hünär görkez, ogul, onsoň at dile".

Kömedi ýa daky Däli Domrulyn ogluna berilyän terbiýe barasynda hem Şeýle bolýar. Ol indi biňuda zatlar bilen meşgullanyp yörmän, ogluny durmuşa ugrukdyrmagyň ýoluna çykýar.

"Men-menligiň" ýa zgaryl ýa ndygynyň sohbeü taryňyň uzak-uzak gatlaryndan şu günlere çenli meşhur bolup gelipdir. Özi barada rowaýatlar toplumyny döreden bu gedemlik barasyndaky sohbetler epösdyr dessanlarymyzdan şu günün heka ýa tlaryna çenli aralaşypdyr. Dramaturg K.Aşyrow hem "Däli Domrul" eserinde meşhur "Gorkut ata" epösünde ýa zgaryl ýa n bu häsiýeü türkmen sahna şungatynda dälişgen keşbiň üsü bilen göwnejaý häsiýetlendir ýa r.

Agyr hala düşen il-bendeleri halas etmek üçin "al ganatly" Eyraýyl bilen duşuşmagy niýet edip yören Domrulyn men-menlikden saklanyşynyň, gudraty güýçli Allatagalanyň ýa lhyzlygyna ynamynyň yzarlanyşy täsirli sahnalaryň üsü bilen janlandyryl ýa r. Hyýaly göz önüne geürmeler durmuşy wakalar bilen sepleşip, adamkärçilikli ide ýa lar açylyp görkezilyär.

"... Çoh men-menlik etdim, s
onuň saýmadym, Janym
alma Ezraýyl!"

diyip, gudraty güýçliniň önünde, onuň perişdesiniň alnynda mugyra gelen Domrulyn geljekki başdangeçirmeleriniň üsü bilen maşgala gatnaşyklarynyň dürli etaplary açylyp görkezilyär. Eger öz janyňa derek garyndaşlaryň biri hak ýoluna gitmäge razy bolsa, sen azat diýlen sözlerden soň Domrul ilki atasyna, soň enesine niýeüni mälim edyär. Ene-atadan islendik haýyşy bitmänden soň Däli Domrul Názli Çeçegiň e niýeüni mälim edyär. Názli Çeçegiň:

Altyn-kümüş pullaň galar,
Sowup, kepen alaýyn.
Tewle-tewle atlaň galar
Münüp gabra baraýyn,

Ýoklugynda birje erkek siňejigem azyp,
egnime gonsa, Iki dikrar tohumyndan
bolaýyn"

diy ýa n Názli Çeçegiň halallyk hakyndaky gürrüňlerini ýa nýoldaşy üçin janyňy bagyşlamak bilen jemlemegi Dali Domrul keşbinin taze taraplaryny açyp görkezýär.

Birek-birege wepalylygyn nusgasyny go ýa n Domrudyr Çeçegiň hak ýa nyňda sylanmagy, olaryň ömrüniň uzaldylmagy ene-ata barasyndaky mukaddesligi ýene-de bir sapar belentlige galdyr ýa r. Başda garyndaşlaryndan öz ömri üçin jan dileyän Domrul eserin jemleyji sahnasynda ene-atasynyň ömrüniň uzaldylmagy üçin özbaşyny orta g oý ýa nlygyny habar beryär. onuň sözünü agzyndan alan Názli bolsa ene-atadyr ýa nýoldaş üçin öz janyňy orta g oý ýa nlygyny aýd ýa r.

Ýanýoldaşa wepalylygy hem ene-ata mähremligini arşa çykar ýa n rowa ýa n tlardyr olaryň halk dessanlaryndaky nusgalary indi ilden ile aralaşyp, yň rtdan yň rda ornaşyp yör. ine, şolaryň biri hökmünde men-menlikden saplanyp, ene-ata hormat g oýmak hem ýa nýoldaşa wepalylygyn gowy nusgasyny alamatlandyr ýa n hereketleri bilen gudraty güýçliniň ejiz bendelerine rehiminiň inişini, olaryň ölümini hudaý ýoluna janly aýdylmagy bilen çalşyrylmagy ýaly ynsanperwerligi ündeyän pursatlar "Däli Domruldaky" adalat dabarasy bolup, bu gülküli hem gussaly kömedi ýa ohaýly öwüşgiň çay ýa r. Eserin in bir täsirli taraplarynyň biri hem ata-babalaryň zamanyňdan bäri türkmen halkynyň süňhüne ornap giden dini rowa ýa n tlar bilen baglanyşykly pähimleriň ynandyryjylyk bilen yzarlanmagydyr.

Şunun ýaly aklyňy haýran edyän pursatlaryň ol eserin islendik babynda-da barlygy türkmen dramaturgynyň ünsüni özüne bendi edyär. Iň bir täsirli tarapy bolsa, şol beýik eserin islendik yerinden sahna eserlerini taý ýa nrlap boljaklygyna göz ýeüren dramaturgyň "Gorkut ata" esasyndan spektakllar toplumyny taý ýa nrlap, tomaşaçylary guwandymagydyr, "uly eserin çuhhur manysyny halk köpçüligiň e has çeper, lezzetli edip ýeürip"⁴ bilmegidir. Dünyä edebi ýa tynyň taryňynda bir goşgynyň mazmunyňdan roman ýa salyşynyň

ýa -da onuň tersine roman mazmunyňyň bir goşga siňdirilişiniň täsirli pursatlarynyň sohbeüne gabat gelinyär. "Gorkut ata" şadessanyňyň ähehlerinde taý ýa rlanan "Apat" atlandyrylan hesretli drama bilen baglanyşykly oýlanmalarda ýokarky gürrüňleriň ýa tlanmagy hem yöne ýere bolmady. Watançylyk, ene toprak, ar-namys, döp-desşur ýaly häsiýetleri türkmen topragyňyň mukaddesligi bilen utgaşdyr ýa n bu epös orta at ýa n asyly häsiýetlerini ähli adamzadyň ykbaly bilen birleşdirip, umum ýa damzat bähbitlerini öne sürdi. Şonuh üçin hem "Gorkut ata" islendik wakasyndan durmuşyň özüni yzarlap oturmaly bolan bu epösyň esasynda ýa zyl ýa n sahna eserlerinde-de uly hakykat açylyp görkezilyär. Olary dine ýa tlamak üçin hem köp meşelere baş goşmak bol ýa r.

Müňýyllyklara aralaşyp täsirli wakalary janlandyr ýa n bu sahna eserlerimizin tomaşaçylary tolgundyр ýa n pursatlaryny göz önüne geüreninde olary şu günki durmuşymyz bilen utgaşdyranyňy hem duyman gal ýa rsyň. K.Aşyrowyň gürrüňi edilyän bu sahna eserleriiniň islendik sahnalaryndan şu günki günün tutumyna şariklik duy ýa rsyň. onuň "Apat" atlandyrylan sahna eserindäki Derse han, Bugaç han hem Tumar han ýaly keşpleriniň üsü bilen orta atyl ýa n il-gün, ene toprak, ata Watan meselesi ildeşlerimizde watançylyk ruhuny galkyndyrsa, täsirli wakalaryň üsü bilen janlandyryl ýa n ar-namys, döp-desşur ýaly meselelerin maşgala gatnaşyklarynyň üsü bilen göwnejaý öwüşgiň e eýe bolmagy tomaşaçylarda ýa kymly ýa tlama g oý ýa r.

Dramaturg T.Mammetweliýew "Türkmennama" dramasynda dünýä taryňyna ýan salan türkmen halkynyň baý geçmişine ýüzlenip, onuň möhüm pursatlaryny janlandyrýar. Dünýä halklaryňyň taryňynda bizin uly rol oýnan taryňy tutumymyzy dikeltmek, onuň döp-desşurlaryny owrenmek hem uly ile ýa ymak şu günki günün alymlarynyň, ýazyjylarynyň hem şungat işgärlerinin gaýragoýulmasyz borjudyr.

Dramanyň başlangyjy adamzat taryňynyň döreyşindäki ilkinji sahypalar bilen açylyär. Gurhany kerimin owazy ynsanyň döreyşiniň ilkinji pursatlaryny alamatlandyr ýa r. Perişdelerine ýüzlenip, "adama sezde edeliň" diyyän gudraty güýçli owaza dine iblis ohaýsyz jogap

beryär. onuň tutarygy - ol otdan, adam bolsa toprakdan - ýa radylypdyr. Şony tutaryk edinen iblis adama sezde etmändiginiň sebäbini düşündirýär. ine ilkinji agzalalygyň alamatlary ynsan bilen iblisin ugurdaş gopmazlygyndan başlanýar.

Asmandan gelen owazyň üsü bilen Adam atadyr How eneden başlanan taryň yzarlary ýa r. Olaryň onuňjy ogly Nuhuň nebereleri il içine ýa yrap ýeüşmäňkä gudraty güýçli ymmatyna gahary gelip, "Nuhuň tupanyňy" ýolla ýa r. Soňdan galan nesillerin watanynda "Go ýň n bakyp, at bökdürüp, ok atyp , sahlarda mekän tutan türkmeniň agzalalyk derdine derman tapdyrma ýa r.

Ine, "Türkmennama" dramasyň many-mazmuny hem şol meseläniň towereginiň de kebşirlenip, nesillerimize agzybirlik ide ýa syny ündeyär.

Dramanyň ilkinji görnüşi Oguz ilinde bolup geçýär. Oha Gorkut ata, Salyr Gazan, Orazbeg, ýa lançy ogly Ýalynjah ýaly gahrymanlar gatnaşyp, olaryň üsü bilen türkmen döwleüniň synmagyna sebäp bolan esasy päsgelçilik ýüze çykaryl ýa r. Münlerçe ilatdan yygnanan harjyny yigitlerine paýlamakda Salyr Gazan näçe adalatlylyk etse-de, bir ýerde säwlik bol ýa ndyr-da, nobatdaky üleşiklikde Oraz begiň göwnüne güman gidip, ýegeni Salyr Gazandan öykeli gal ýa r. ýa lançy ogly Ýalynjanyň ara düşmegi, gep gezdirmegi bilen Oraz begdir Salyr Gazanyň arasy mazaly bözul ýa r. Bu gürrüňler soň daş oguz hem iç oguz begleriniň arasyna somiklyk aralaşdyr ýa r. Serpaýda ýa da düşmedik bolsak, indi hem geregimiz ýokdur - diýen neüjä gelen Oraz begiň öykesi uzaga çekýär. Arabözarlyk edyän Ýalynjanyň - Söweşde üstün çykmasah, Gazan seni ýok eder - diýip, Orazy ynandyran töhmetleriniň neüj esinde Gazanyň sag goly Kamsy Birek heläklenýär. ine, şeydip Oguz hanyň guran döwleüniň biline badak atyl ýa r. Dramada Gorkut atanyň -"Aslyňyz Oguz han pent etdi: "Dünyä ahyr bolynça "böz okun" bir ýa gşy kişisi patyşa bolşun, özgeleri önde otursynlar. "Üç oklar" çepde bolşunlar, öyüň çep tarapynda otursynlar hem-de dünyä ahyr bolynça nokerligiň erazy bolşunlar"¹ diýen pendisi ýa hlan ýa r. - Ata-babalarymyz bu pende ten beripdirler, emma biz muha kaýyl bolmarys -diýyän Orazyň mazaly öykeläp, ara gan düşürenligiň e çenli hem belli bol ýa

r. yň rdy elden bermezlik, nesillerin agzybirliğini i saklamak üçin Oguz hanyň ýene-de bir pendisi ýa tlan ýa r. Bizin şu günki nesillerimize çenli aralaşan taryňň ol sapaklary, parasatly pähimleri ynsanlary yzyna eýerdip gelyär. Oguz hanyň bu ahyrky wesýetlerinde, nesillerin dünýä üçin agzala boljaklaryndan howatyr edilip, olaryň bir agza bakän il bolup, döwlet gurmaklary arzuw edilipdir. Oguzyň märeke gören ýa şulylarynyň "Han bir bolsa il düzeler, han iki bolsa il bözular"² diýen parasatly pikirlerini töweregiň daki adamlara ündeyän Gorkut keşbi dramada uly belentlige gal ýa r. Bamsy Biregiň Oraz beg tarapyndan gylyçlanandygy habar berlen Salyr Gazanyň oýlanmalarynda adamlar arasyna tow düşüryän gep-gürrüňleriň ýüzbe-ýüz söweşden aýylgançdygyny ahlad ýa n uly many bar. Gahar-gazap bilen pähim-paýhasyň başa-baş söweşi dramanyň bu görnüşini örän dartgynly pursatlara elüp direyär. Ölenem oguz, öldürenem oguz. Başdan inen aýylganç wakadan çykalga gözläp oturan Salyr Gazanyň gaşynda peyda bolan Bany Çeçegiň Bamsynyň ganyňy talap etmegi aýylganç herekete sebäp bol ýa r. iman däl-de, ar diyip gylyç syran Salyr Gazandyr Oraz begiň ýüzbe-ýüz söweşi heniz görülmedik aýylganç sahnany janlandyr ýa r. ine, tragedi ýa nyň şu ýerinde-de Gorkut ata ara düşüp, ildeşlerini imisalalyga çagyryär. "Türkmannama" dramasyň agzybirliги ündeyän belent pikiri bizin şu günlerimiz bilen hem göwnejaý utgaşyp, ynsanperwerlik meyllerini ündeyär. Ynsanperwerlik hem agzybirlik meyllerini taryňň dürli gatларыndan alnyp gaýdylan wakalaryň üsü bilen teswirleyän "Türkmennama" dramasyň şu günki Garaşsyzlyk döwrüne ündeyän pähim-paýhasy adamlary ylalaşyga çagyryp, olaryň kalbynda birek-birege ynam döretmegidir. Dramada orta atylan şol bir pikir türkmen halkynyň taryňynda öçmejek yz galdyran wakalaryň biri-biri bilen sepleşdiryän bitewilik bolup, ol bizin şu günki günümüz üçin hem möwüm bolan parasatly pähimleri orta at ýa r. Özallar arzuwda bolup, bu günler hakykata öwürülen durmuşymyza guwan ýa n ynsanlar taryňy janlandyr ýa n bu sahna eserinin täsirli wakalarynyň üsü bilen köp zatlara göz ýeüner. Eserin ikinji görnüşi tarynda öçmejek yz galdyran Şoltan Sanjaryň zamanyňa alyp gidyär. Sanjaryň köşgi, onuň aýaly

Türkän hatyn, beýik wezir Mälik Dinar, Şoltanyň ikinji weziri Marşanyň geyimine giren iblis hem köşkdäki eden-etdilikler eserin bu görnüşinde taryňň aýylganç wakalaryny janlandyrmaga mümkinçilik beripdir. Seljuk bilen Oguz doganlygy barada gürrüň gözga ýa n bu tragedi ýa daky wakalar Şoltan Sanjaryň öz kowmunyň özüne düşman bolşunyň üstünden eltyär. Seljuklaryň türkmen tagtynyň täjiligine beýik Şoltanyň ynanýr ýa n Mäligiň hereketleri köşk içindäkileri ynalykdan aýyr ýa r. ine, şu hili ýollar bilen hem birek-birege göwnüýetmezçilik döreyär, olaryň arasyna agzalalyk aralaş ýa r. Şoltanyň ynamyna giren Mäligiň garşysyna yň rdun häkiminin baýry aýaly Türkän hatynyň galkyndyr ýa n iblisin hereketleri täsirli çykypdyr. Sähelçe tutarygy uly çaknyşyklara ýa zdyrmagyň ýollaryny agtar ýa n ikinji wezir Marşanyň şekiline giren iblis edip bilenini edip, köşk içindäki täsirli adamlary çaknyşdyr ýa r. Beýik wezir Mäligiň öz pitne turzan kowumdaşlary bolan oguzlar bilen Şoltany ýa raşdyrjak bol ýa nlygyny tutaryk edinip, edip bilen pyssy-pyjurlyklaryny edyän iblisin Türkän hatynyň üsü bilen eden hereketleriniň teswirine syn edeliň. "Türkän hatyn. Men arz jaýyna barmak isleyän, Şoltana sözüm bar. Mälik Dinar. Beýik Şoltan Sanjar agyr söweşden soň, argyn ruhuna rahatlyk beryär. Özünden höküm bolmasa, Şoltanyň dergahyna barmaga hiç kime ejaza ýok. Türkän hatyn. Şoltan hatynlary haçandan bäri öz äriňniň ýa nyňa onuň wezirinden sorap barmaly boldular?! Mälik Dinar. Bu jaý haremhana däl, hanym, döwlet diwany. Şoltanyň hökümin her kese ýeürmek bizin parzymyzdyr. Günämi ötün!"¹

Özbaşdak hiç hili hereket edilmän, dine Şoltanyň meýline görä yörelýänligi wezir Mäligi onuň garşysyna gural ýa n her hili hilelerden halas etse-de, Marşadyr Türkän hatyn arasyndaky agzalalyk tutaşdyryjy dildüwişikler dowam etdirilýär.

Mäligiň üstüne at ýa n pyssy-pyjurlyklary ýol almandan soň beýik hökümdaryň baýry aýaly doganyňň ölümüne hem baş weziriniň sebäp bolanyňy tutaryk edinyär. Hile bilen utgaşdyryl ýa n bu delil hem ýol alma ýa r. Türkän hatynyň doganyňň ölümüne, näçe agyr gelse-de, onuň Şoltanyň öz doganyňň çagasydygyna-da

seretmezden, günäsiniň çökderligi zerarly özüniň buyruk berenligiň i ýa tla ýa r.

Şa neslinden bolan Türkän hatyn görk-görmege eýe-de bolsa, Sanjar ony oguz gynagyndan bolança görmeyär. ine, şol ýa gdaý hem hökümdaryň baýry aýaly bilen onuň arasyna elmydama "tow" düşürip, köşk adamlarynyň arasyna agzalalyk aralaşdyryp yör.

Bu ýa gdaý ahyrda Şoltan Sanjaryň oguzlaryň üstüne ieşger ýollamaga buyryk bermegi bilen hökümdar bilen Mälik arasyna sowuklyk aralaşdyr ýa r. ine, soňda Şoltan bilen ýüzbe-ýüz duran Mälik Şoltany tagta çykaranlaryň hem şol çarwa taýpalarydygyny aç-açan aýdyp, eger indi Şeýle hereket edilse, Şoltanlygy dargatjagyň hem şol çarwalar boljakdygyny ýa şyr- yn şursyz aýd ýa r.

ine, Şoltan bilen Mäligiň arasyna belli-külli agzalalyk aralaşdyran herekeüň oguzlaryň üstüne yörüş edilmegine sebäp bolmagy bilen jemlenmegi taryňň bize beren sapaklarynyň biridir. Şol agzalalygyň netijeleri Marşa-Iblisdir Şoltanyň aýaly Türkän hatynyň dildüwişiğiň e sebäp bolup, köşgüň in golaý adamlaryna öz kowmunyň eünin iydirlilmeğiň e çenli baryp ýetyär.

Taryňň sapaklary bize aýylganç hakykatlary açyp görkezyär. Türkmen dramaturglarynyň "Türkmannama" tragedi ýa sy hem seljuk dinasü ýa synyň, oguz şoltanlygynyň synmagyna sebäp bolan dilduwsigiň netijelerini, onuň bize galdyran sapaklaryny teswirle ýa r. Şoltan Sanjaryň wezirleriniň biri Marşa-Iblisiň pirimleri bilen Şoltanlygyň sütüni bolan beýik şahsyýetleriň ýekän-ýekän yoguna köyülmegiň i yzarlanynda, beýik akyldar W.Sekspiriň "Otello" tragedi ýa syndaky ýa go keşbiniň eden-etdiligi ýa da düşyär. Günbatarda aýylgançlygyň alamatyna öwrülen bu keşp bilen Gündogaryň iblis düşünjesini bir hatara çykaran türkmen dramaturglaryna alkys aýdanyňy duyman gal ýa rsyň.

Ýene bir görnüşde Döwletmämmet mollanyňka maslahata ygynanan türkmenleriň dürli üreleriniň serdarlarydyr hanlary, begleridir baýlary uly ilin çykgynsyz gününe çykalga agtaryp gelipdir. Bagty bulaşan gyz bilen naçar enäniň zaryn owazyndan üreleriň ählisiniň nalasy eşidilip duran ýaly bolsa-da, entek olar bir agza garardan daşda. Bir wagtlar yklyma eýe çykmaga dalaş eden

türkmen indi biri-birini bilmez bolup, birek-birege pitjiň at ýa r. ine, şu ýa gdaýlar hem halkyň önüne çykän ýa lhyz serdaryn serurlygyny ýüze çykar ýa r. Bu pikir aýratyn hem Ulamanyň oýlanmalarynda a ýa n bol ýa r. "Şu ýerde yomutlaram otyr, teke, salyr, saryk garyndaşlar, ärsary, ýemreli, ýa zyr, alili kehtudalaram. içinde gaýry bir hana gol ýa pmadygy barmy?! Birimiz Fethana gol ýa pdyk, birimiz Şirgaza. Hökmürowan hanlar, emirler, salar... türkmeniň wepasynam görendir, jepasynam..."

ine, şu zatlary ýa tla ýa n Döwletmämmet molla üreler arasyna agzybirlik ündap, bir döwlete, öz döwleüne gulluk etmek pikirini öne sürýär.

ine, şu gürrüňleriň üstüne o yň lan gözlerden doldurylan horjun orta düşýär. Aýry-aýry ürebaşlyklary baş sany kel toklynyň gürrüňini edip, agzalalygy tutaşdyrsa, horjuna salnan gözler halk ykbalynyň weyran bolanlygyny alamatlandyr ýa r. ine, şu aýylganç şekili tutaryk edinyän Ulamanyň "Düşman bu göklehiň gözi, bu yomudyň gözi, bu tekän gözi " diýip sylap g oýmandyr. Türkmeniň hemmesiniň goşa diýdesini deh o yň p, şu horjuna dykyp, bize ýollapdyr... Siz bärde "obamyz aýry-da, ordamyz aýry, ýolumyz aýry-da, enemiz aýry" diýip, dawa edyädiz. Birek-birekden aýry bol ýa n bolsaňyz, hany şu horjundan heriniz öz gözüňizi saýlap alyň-da, ýemreliler, siz aýry millet bolsaňyz, gelin, ýemreliň gözünü saýlap alyň. Alililer, gelin sizem öz gözüňizi tanap alyň? Yomut, teke, salyr, saryk, ärsaram gelip, öz gözünü saýlap alsyn! Saýlan aýry bolsyňyz" diýen sözleri şahsy dähbide kowalaşyp uly il bähbidini unudanlary aklyna aýlanar ýaly ýa gda ýa çagyr ýa r.

Türkmen taryňynyň uzak geçmişden tä şu günlere çenli alyp gaýdan "Türkmennama" taryňy dramasyňyň agzybirliği ündeyän belent taglymy Garaşsyzlyk dörumiziň belentlikleri bilen hem ugurdaş gop ýa r.

Garaşsyzlyk döwrüniň dramaturgi ýa synda beýleki meselelere garanynda, taryňy mowzuk has giňden işlenýär. Ata-babalarymyzyň taryňy ýollary hakynda aç-açan gürrüň etmek diňe Garaşsyzlyk zamanynda mümkin boldy.

Goşunbaşy hökmünde harby ussatlyk görkezip, türkmen halkynyň taryňynda at galdyran, oňa şanly sahypalar ýa zan, бүün dünýä diýen ýaly owazasy dolan Oguzhan, Görogly beg, Alp Arslan, Çagryl beg, Togrul beg, Jelaletdin Mehburny, Keymir kör, Aba serdar, Gowşut han ýaly serkerdelerimiziň bolanlygy buysançly ýa gdaýdyr

Geçmişimiz ýa tlanyp, türkmen halkynyň taryňyna ýüzlenilende älem-jahany sarsdyran mongol basybalyjylarynyň ýer bilen ýegsan edilmeginde möhüm orny eýelän, has dogrusy bu ýehşe dogry ýol salan türkmen yigitlerinin edermenligiň iň aýgytly adimini aýratyn ýa tlaýyň gelyär. Olaryň iň görnükçüleriniň biri Jelaletdin Meñburny 1231-nji ýylyň 18-nji awgustynda bir näkes tarapyndan helaklenenden soň hem onuň serkerdelik şungaty dowam etdirilýär. onuň tälimini alyp, pähim-paýhasyna bil baglan nökerleri ata watan, mukaddes ene toprak üçin başlanan söweşi gutarnykly ýehşe ýeürmek üçin ýa kyn Gündogardaky söweşleri Müsüre çenli dowam etdirýär. Jelaletdiniň emirleri Muhammet şadan miras galan almaz gyljy olaryň ýegeni Müsüriň şoltany Seyfetdin Kutuza gowşur ýa r. ine, soňda daýysy Jelaletdiniň bu mukaddes sowgadyny öpüp, kabul eden Seyfetdin Kutuz "Men - Mamdudyň ogly, gerçek daýym şoltan Jelaletdiniň aryny almak üçin düşman bilen aldym-berdimli söweşe çyk ýa ryn"¹ diyip, kasam edýär.

Seyfetdin Kutuz 1260-njy ýylyň 4-nji aprelinde öz watandaşlary horezmliler bilen birleşip, Palesünanyň Aý-Jalut diýen ýerinde mongollar bilen söweşe girişilen aldym-berdimli çaknyşykda "ýeñilmezek goşunyň" kül-peýekun edilip dargadylmagyna sebäp bol ýa r.

Dünyäni sarsdyran mongol basybalyjylarynyň dargadylmagy bilen baglanyşykly taryňy ýehişlerde türkmen serkerdesi Şoltan Jelaletdin Mehburnyň edermenligiň iň hem ruhubelentligiň iň hiç wagt öçmejek şöhraty bizin şu günlerimizde-de töwerege şöhle salyp gelipdir. ine, hut şonuh üçin hem bizin bu serkerdämiz barasynda türkmen halkynyň taryňynda-da, onuň edebi ýa tynyň taryňynda-da mynasyp orun berilýär.

ýa zyýy Hemra Şirowyň "Jelaletdin" tragediýasy bizin uzak geçmişte başdan geçiren howsalaly pursatlarynyzy, watançylyk ruhумыzy janlandyryp, ony Garaşsyz döwlet guran türkmen halkynyň şu günki durmuşy bilen sepleşdirýär.

Horezm şasy Muhammediň mirasdüşer uly ogly Jelaletdiniň terbiýesi barada aýratyn alada edýän, şanyň yörite buyrugy bilen onuň nesilbaşysynyň takwa hem kiçigöwünli edip ýeüsdirmek üçin elde baryny gaýgyrmadyk halypanyň ilkinji aladalary başa baranok. Küýi dini aladalardan başga tarapa gönükdirilen Jelaletdiniň gözüne halypasynyň okap beryän dini kitaplaryndaky hatdatlyk bilen ýa zylan harplar goşun naýzalary bolup görünüär. ýaş şazadanyň ünsi dini rowa ýa tlara däl-de, Isgender hakyndaky hekaýatlara gönükdirilýär. ine, dramaturg turuwbaşdan Jelaletdiniň keşbiniň düyp matlabyny açyp görkezmäge girişip, halypadyr şägirt arasyndaky päsgelçiligi aýyl-saýyl edýär:

"Besdir, mundan artyk çydarlygym
ýok! Halypam, şu günden şeyläk,
sen, dine Kalbymy eýelän Beýik
Serkerde -Isgender barada gürrüň
ber mana!"¹

diyyän şägirdinin gürrüňlerinden ýa na ör-gökden gelen halypa:

"Keramatly kitap okalýan wagty,
Arasyn bölmäge nädip het etdin?!

Bu hakda kakäna diymeli borun,
Sen yogsa, şazada, başyna
gitdin!"

diyyän halypa öz borjuny berjaý edýär. Şeýle-de bolsa, bu ýerdäki gürrüň maşgala derejesindäki ýa -da köşk içindäki borç-wezipe çäklerinden daşary çyk ýa r. ine, şonuh üçin hem halypasynyň öwüt-ündewlerine u ýa n şägirdinin pähim-paýhasy ony juda bir tarapyna towusdyryp duranok. Jelaletdiniň:

"- Zagpyran ysky bu köne kitaplaň

Belli bahasy ýok! Yöne halypam.
Ussatlarça ýa zlan arap hatynyň
Biri-biri bilen sepleşip gidyän
Harplary naýzasyn syň-syň edişip
Duran esgerleriň syrdam hataryn,
Gaýdursyz hataryn ýatlad ýar
mana"

diyyän sözleri onuň halypasynyň önünde şägirdinin tutuş ruhuny açyp, matlabyna bo yň n edyär. ine, hut şol sebäpli hem ol Jelaletdini ýolundan dönderjek bolma ýa r-da, gaýta duygudaşlyk bildirýär. Şonu üçin hem halypanyň şägirdine yzlendirilen bu sözleri Jelaletdiniň durmuş ýörelgesine bap gelyär:

"Bilyän, saha Horezminiň çäklerin
Söweş edip, giňeltmegi başaran
Ol jehparaz ata-babalaryňyň
Ruhlary ynjalyk bermeyänini"

diyyän halypanyň bu pähimleri Jelaletdiniň geljekki gadamlarynyň ýol görkezijisi ýaly bolup dur.

Atasyna görä-de juda ägirt bolup ýeüßen Isgender hakyndaky gürrüň-rowa ýa tlara u yň p, olary ýa kyndan öwrenen Jelaletdiniň edil mongol yörişleriniň Horezm şalygyna howp sal ýa n pursatynda ol beýik serkerdäni özüne halypa saýmagy örän ýerine düşüpdür. Isgenderiň yörişleri rum iliniň dabarasyny dag aşyryp, onuň serhedini giňelden bolsa, dünýä derejesindäki serkerdäni özüne halypa sa ýa n Jelaletdin Horezm şalygyny aman saklamak üçin Isgenderiň yörişlerini gaýtalamagy maksat edinyär. Ine, şonuň üçin hem ol özüne dini rowa ýa tlara däl-de, Isgenderiň durmuşy dogrusyndaky gahrymançylykly wakalara ýa kynlyk syz ýa r. onuň özüne ýa nýoldaş saýlaýşynda hem watançylyk duygulary bilen utgaş ýa n alamatlar bar. Isgender hakyndaky gizlin saklan ýa n kitaby Jelaletdine göçürip bermegi wada beren oglan eşiğiň daki "näzik ynsan" hakyndaky wakalar onuň ýa noldaşynyň saýlanyşy barasyndaky täsirli sahypalar düzyär. Häkimlige dyzaman, dine

watan bähbidi bilen ruhlanan Jelaletdiniň özüne ýa noldaş agtarmakda-da "öz asylzadalaryna" ymtylan, gul bazaryndan satyn alnan yürekdeşine bil baglamagy tragedi ýa da täsirlilik bilen yzarlan ýa n bu keşbiň belentligiň i alamatlandyr ýa r.

Muhammet şanyň serkerdesi Ümur Mäligiň Jelaletdine pisindi oturyp, onuň atarman-çaparman, batyr yigit bolup ýeüşmegine bil bagla ýa r. Yöne näme üçindir bir düşnüksiz zat ony iňkise g oý ýa r. Muhammet şa mirasdüşer ogly Jelaletdini dini ýola gönükdirip, adalatly, takwa adam edip ýeüşdirmegiň aladasyny edyär. ýa ş yigidin küyi bolsa at çapdyryp, gylyç oýnatmakda. ine, şanyň ynamdar serkerdesini gözgalaha sal ýa n pikirler şu zatlaryň hem üstünden bar ýa r. Serkerdäniň bu oýlanmalarynyň üstüni Jelaletdiniň terbiýesi ynanylan halypasynyň şazada barasyndaky gürrüňleri-de doldur ýa r. onuň dini rowa ýa tlara däl-de, Isgenderiň yorişlerini yykgyn etmegi Ümur Mäligiň göwnünden tur ýa r. ine, şonuh ýaly gapma-garşylykly gürrüňler şa köşgüniň içindäki ösdürilyän şyltaklaryň hem üstünden eltyär.

Muhammet şanyň enesi Türkän hatynyň şalygy geljekde gypjak neslinin elinde galdyrmak hakyndaky aladalary tragedi ýa nyň esasy päsgelçiliklerini ýüze çykar ýa r. Türkän hatynyň aladalary bilen köşk içinde dörän dawa milletler arasyna agzalalyk aralaşdyryp, yň rdun gowşamagyna alyp bar ýa r. Bu babatda garry enäni aýratynam gazaplandyr ýa n pursat geljekde häkimligin türkmenleriň eline geçer gorkusy bolup, şalygyň mirasdüşeri, Muhammet şanyň uly ogly Jelaletdiniň onuň türkmen aýalyndan bolmagydyr. ine, Türkän hatynyň serinden geçyän şunun ýaly oýlanmalar tragedi ýa da baş garşylyk hökmünde ösdürilip, ýa ş neslin hem kalbyna gu yň l ýa r. ine, tragedi ýa da ösdürilyän şunun ýaly şyltaklar yň waş- yň waşdan ýüze çyk ýa r.

Isgenderiň hatyrasyna gural ýa n aw-şikaryny Muhammet şa ýa ryş bilen başla ýa r. ýa ryşyň baş baýragy şir awuna tutul ýa r. Muhammet şanyň ogullarynyň ikisem aw-şikara gatnaşyp, bu ýerde olaryň hüý-häsiýetem, ýelyürekliik ýa -da edermenlik taraplaram açylyp başlan ýa r. Enebaşga aga-ininiň aw meydanyňa aralaşanam şoldur welin, şir-pelehiň arraydyysyna patyşanyň gypjak aýalyndan

bolan kiçi ogly Özlag ör-gökden gelip, essi aýyl ýa r. inişini köşeşdirip, ony gorkuzan şir-pelehi awlamagyň ugruna çykän Jelaletdiniň yzynda onuň inişinin aýd ýa n sözlerinde köşk içine kök uran şyltaklar açylyp başlan ýa r:

"Batyrşyran bol ýar gyrnak dogmasy.

Yüreklimiş, edermenmiş!

Men bir baryp ýa tan züwwetdinmişim,

Ol şir üste gidermenmiş!

On baş öyli keçetelpek türkmeniň

Namysy hem arymyş!

Menden ýa şy ulumyşyn, şoh üçin

Tagtyn mirasdarymyş!^{1'''}

Muhammet şanyň kiçi ogly dine bir ýelyürek gorkak däl-de, eysem-de bolsa ol şöhratparazam. Agasynyfi ýüzi beýläk dönenden ony kemsidyän Özlag Jelaletdiniň şir awuny diläp alyp, onuň şöhratyny galplyk bilen özüne geçirmäni hem hiç zatça bilmeyän çemeçil. Köşk içindäki, häkimlik ugrundaky alnyp baryl ýa n pyssy-pyjurlyklaryn barha ornaş ýa n pursatynda-da mongol basybalyjylarynyň yň rda aralaşanlygy habar berilyär.

"Jelaletdin" tragedi ýa synyň iň bir täsirli taraplarynyň biri hem şunun taryň bilen ugurdaş gopmagydyr. Çingiz handan gelen çapar-ilçiniň Muhammet şa gönükdirilen:

"Men Çynma-Çyny tözduryp, onuň güýçli hökümdaryny a ýa gyma yykdym! Kän yň rtlary basyp alyp, uç-gyraksyz Azi ýa nyň ähli ýerini öz gysymyňa gysdym. Häzir senin yň rdun serhedinde durun!" - diýen haýbatly sözler bilen başlan ýa n hatynyň okalmagy ony eşidenlerde gahar-gazap döredyär. "Telpegiň i geür diýilende, kellesini geüryän" diýlişi ýaly, Muhammet şanyň ilçini yzyna dolamak baradaky buyrugyna köşk adamlarynyň her haýsy özüçe çemeleşip, baş-başdaklyga ýol berilyär. Türkän hatyn çaparyň başyny almagy bu yň rsa, onuň sower agtygy Özlag ol işi ýerine ýeüryär. ine, urşun bada-bat başlanmagyna hem Muhammet şanyň kiçi oglunyň oýlanyşyksyz herekeü sebäp bol ýa r.

Türkän hatynyň özaldan taý ýa rlanan matlabyna görä, şalykdaky mirasdüşerlige kiçi agtyk bellenyär. Ine, bu zatlara pisindi oturmadyk Jelaletdin bolsa, indi menin köşkde işim ýok, yň rda howp abanan wagty häzir bolaryň diyyär-de, ýola şaýlan ýa r. ine, şol wagt Çingizin uruş ygılan eden habary belli bolup, Jelaletdin hem gahar-gazabyny watanyňy halas etmegin hatyrasyna gönükdiryär.

Dramada aljyrahhylyga düşen Muhammet şanyň köşgüdir gazabyna bas gelip bilmeyän Çingiz hanyň çadyryndaky eden-etdilikler gezekli taýyna ornuny çalşyp, eserdäki dartgynly pursatlary güýçlendirýär.

Mongol esgerlerinin öwgüli aýdymalaryndan gowni şuw içmedik Çingiz han ýesir düşen horezmlileri dinleyär. Olaryň weyran bolan yň rt hakyndaky agy gatysykly hiňlenmeleri Çingiz hanyň göwnünden tur ýa r. Ol owazdan özünün salan weyrançylyklaryna guwanç duyusyny syz ýa r.

Muhammet şanyň köşgündäki aljyrahnylyk onuň enesi Türkän hatynyň şol pursada çenli eden-etdiliginiň netijesi ýaly bolup görünyär. Watana howp abanan pursatynda gylyjyna da ýa n ýa n Jelaletdin gazaply düşmany aldym-berdimli hüjümler bilen gaýra tesdirse, gupjak beglerinin ençemesi mongol goşunlarynyň önünden duz-çörekli çyk ýa r. Häzirem bolsa Horezm şalygynyň häkimligini Jelaletdine bermeli diýen pikire gelen Muhammet şanyň oýlanmalary indi ugur alar ýaly däl. Aljyrahny ýa gda ýa düşen Muhammet şa yň rtdan çykyp gitmäge utanyp, ata-babadan özüde miras galan gylyjyny Jelaletdinin bilinden as ýa r-da, yň rda-da, goşuna-da eýelik etmegi tabşyr ýa r. Pytran goşuny tazededen terübe salyp, olary watan goragyna aýaga galdyrmak Muhammet şanyň türkmen aýalyndan bolan Jelaletdinin paýyna düşyär. ine, soňda Jelaletdinin halka ýüzlendirilen

"Gykuwlaşyň, gy ýa gözli mongollar. Yygyn dartyp geldi watan üstüne. Obalarmyz, şäherlerimiz düşmäňkä Mongollaryň at toýnagynyň astyna, Ey, halk!

Galk! Galk! Galk!"¹

diýen watançylyk sözleri gazaply duşmanyň garşysyna uly il bolup a ýa ga galynmagyna sebäp bol ýa r.

H.Sirowyň "Jelaletdin" tragediýa synda biri-biriniň ýetmezini ýeürip, üstüni dolduryp barýan sahypalar köp. Elbetde, olaryň hemmesiniň gürrüňlerini edip oturmagyn hajaty ýok. Yöne türkmenin at-abraýyny arşa çykarýan gahrymançylygynyň, belent adamkarçılığıň in nusgalary dogrusynda welin kalam agyz söz diymek artykmaçlyk etmese gerek.

Çingiz hanyň ilkinji zarbasy zerarly pytrahhy y agda ýa seze war bolan Horezm şalygyny tazedan dikeltmegiň aladasy bilen ata çykän Jelaletdinin hereketleri uly ilin kalbynda watançylyk ruhuny o ýa rsa, şa köşgünde şyltak o ýa rmak bilen meşgullanan Türkän hatyndyr onuň gypjak begleriniň pyssy-pyjurlyklary ýetjek derejesine ýetyär. Şa köşgündäki eden-etdiliklerini päsgelçiliksiz amala aşyrmak niýeü bilen Muhammet şany heywere kesellerinin adasyna taşladan Türkän hatyn häkimligi tutuşlaýyn öz ygty ýa ryna alyp, "bal gününe batmagyň" ýerine Çingiz hanyň görülmedik kemsitmelerine sezewar bol ýa r. Horezm şalygynyň köşgüne giren Çingiz han enesiniň her hili pyrryldaklarynyň üsü bilen häkimlige ýeten Muhammet şanyň kiçi ogly Özlagyň ohurgasyny ýa zdyryp, Türkän hatyny hem köşgüň önünde it hökmünde dahmagy hem agyzdan galan süňk-sahklar bilen naharlamagy bu yñrýar. Jelaletdini geürip beren adama bolsa Çingiz han düye yüki altyn wada beryär.

Muhammet şanyň köşgünde edibilen pyssy-pyjurlyklaryny edip, milletler arasynda tow düşüren Türkän hatynyň hut şol köşkte Çingiz hanyň gazabyna sezewar bolup, gapy agzynyň saklawyna owmlen it hökmünde agyzdan galan şunk oklanyp naharlanmagy eden-etdiliğiň netijelerini şekillendiryän täsirli sahna hökmünde ýa tda gal ýa r. Türkän hatyndyr halypanyň şol pursatdaky duşuşygynyň üsü bilen dramaturg türkmen halkynyň adamkärçiliğiň i hem ruhobelentligiň i nygtap, olaryň ar-namys ugrundaky belent gadamlaryny şekillendiryär.

Halypa bilen Türkän hatynyň duşuşygynyň üsü bilen tekrarlan ýa n hakykat doganlar arasyndaky, milletler içindäki agzalalygyň daşdan gelen düşman leşgerlerinden hem aýylganç saýylmagy sahna eserinin

täsirli pursatlaryny açyp görkezýär. Türkmen gelninden bolan agtygy barasynda "kirli ganjygyn güjügiň den penakär tutunanyndan Çingiz hanyň ýesiri bolup, iün art a ýa gyndan şuw içenimi kem görmeyän" diyyän gypjak şoltanlarynyň neslinden bolan Türkän hatynyň etmişleri bilen baglanyşdyrylýan wakalar agzalalygyn beryän hupbatlaryny açyp görkezýär.

Duşmanyň 30 münlük goşunyňy dargadyp, ilkinji ýenşe eýe bolan Jelaletdiniň halypasy bilen bolan duşuşygynda düypli päsgelçilige sezewar bolan Çingiz hanyň göz önüne geürmelerinde uruş hem parahatçylykly oýlanmalar orta atylyp, ynsanperwerlik teswirlenýär.

Jelaletdiniň çagalyk terbiýesi ynanylyp, ilki ony takwa, hudaýhon edip terbiýelemegiň ugrunda alada baryny edensoň bolsa onuň edermenligiň e bil baglan halypanyň eserin wakalarynyň dürli pursatlaryndaky duşuşyklarynyň üsü bilen birwagtky şägirdine beryän öwüt-ündewlerinde haýyr hem şer, uruş hem parahatçylyk meselesi yzygiderli ilteşip gidýär. Ine, sonuň üçin hem halypa özüniň asylky şägirdine gylyç bilen bir hatarda azalyň artykmaçlyklaryny ýa tladyp durýar. Watan howp astyna düşende gylyçly gürrüňlere bil baglaýar. Ine, azally hem gylyçly gürrüňleriň biri-biri bilen utgaşdyrylyp, ohaýly netijeler bermegiň de il içine çykän halypanyň Çingiziň garşysyna gönükdirilen öwüt-ündewleriniň hem ullakän täsiri bar.

Jelaletdiniň hereketlerinde ep-esli orun tutan ýa nýoldaş Benewşäniň gahrymançylykly wakalara gönükdirilen gürrüň-rowa ýa tlar bilen bir hatarda türkmen halkynyň taryňynda ajaýyp sahypalar açan uly ýehişleri ýazga geçirmeginin hasabyna-da gürrüňi uzaltmak bolardy.

Dramada Jelaletdiniň düşelgesidir Çingiziň çadyrynyň gezekli taýyna häsiýetlendirilip durulmagy dine bir taryňy wakalaryň göwnejaý açylmagyna sebäp bolman, eysem-de bolsa ol şol бүkgүldili pursatlaryň sahna eserlerinde öwüşgiňi bilen ahladylmagyna-da mümkinçilik döredipdir.

Söweşe çykyp, heniz lapykeç bolmadyk Çingiziň Jelaletdin bilen söweşden sohky oýlanmalaryndaky aljyraňňylygynda türkmen serkerdesi Jelaletdiniň edermenligiňe belent baha berilyär:

"Bars kimin garpyş ýa, nazarlap başym,
Heniz beýle batyr yigdi görmändim! Bir
özi taý geljek başiň-onuňa,
Heniz beýle batyr yigdi görmändim! Ara
yyglyp, nazarlarmyz sataşdy, Görejinde
bize yigrenç-ataşdy,
Heniz beýle batyr yigdi görmändim!
Atyň kellesi dey onuň yüregi, ine, Şeýle
ogul - ata geregi,
Heniz beýle batyr yigdi görmändim!"

"Daşyny gallan ýeňilmezek nökerleriniň" arasynda garşydaşyna şunun ýaly belent baha berip, ata üçin soňuň ýaly ogul küyselmegi türkmen yigidi Jelaletdiniň belentligiňi alamatlandyrýar.

Ilkinji ýehişden sohky agzalalyk, olja üstündäki dawa-jenjel Jelaletdiniň hataryndaky gypjakly topary aýyl-saýyl edip, olaryň Watan üçin däl-de, baýlyk üçin aýaga galandyklaryny äşgär edýär. ine, soňda Jelaletdiniň:

"Çingiz menin başym alyp barana,
Düýe yüki altyn edyärmiş wada,
Kim beýle ba ýa mak isleyän bolsa,
Ynha başym! Alsyn gaýraty çatan!
Yöne beýdip toplan haram baýlygyň
Hözirin görmäge gerekdir Watan!
Hany ol? Hany ol? Parahat Watan?!
Nebis, agzalalyk, tire dawasy...
Şagallara şam eyledik Watany!"

diyyän sözlerinde ýazgarylýan nökerler onuň enesi Türkän hatynyň başdan-a aýak ündewläp gelen yigrenji pygyllarynyň netijesi bolup dur. Jelaletdinin sözlerinden soň Watan üçin däl-de, baýlyk üçin gylyç göteren gypjak nökerler dargaşyp, onuň töweregiň de dine türkmen ýigitleri galýar.

Çingiz han bilen deh bolmadyk söweşlerde çaknyşa-çaknyşa halys şurnugan Jelaletdin ýanyoldaşy Benewşedir halypasy Ümur Mälik bilen bilelikde özlerini Hindi derýasyna oklaýar.

Ysgyn-mydary galmadyk garşydaşlarynyň der ýa da gark bol ýa nlygyna tomaşa edýän Çingiz hanyň olary atmakdan saklanyp, derýa dan çykän pursatyndaky edermenligiňe haýran galmagynda uly many jemlenipdir.

"Jelaletdin" tragedi ýa syndaky bu karüna barasynda köp zatlaryň gürrüňini etmek mümkin. Çingiz han bilen "alynyň ala meydanynda" gylyçlaşmagy arzuw edip yören Jelaletdinin düşman bilen biamat ýerdäki duşuşygyny nahak ölüm saýyp, başyna düşen bu pajygaly pursaty däli derýa gark bolmak bilen tamamlamakçy bolmagyndaky hereket ar-namyslylygyň, watançylygyň nusgasyna aýlanýar. Neneň ony watançylygyň nusgasyna dehemejek. Älem-jahanyň gylla ýa ryny özüne bakna edip, ýeri-gögi lertzana geüren Çingiz hanyň kalbynda peyda bolýan:

"Ol pelegiň elinden öz täleyin

Gahryp almaklygy başar ýa n kişi!

Görün! Görün, oňa gözüňiz gitsin,

Şeýle bolmalydyr ogul diýenin!"

ýaly duygular türkmen serkerdesi Jelaletdiniň belentligiňi alamatlandyrýar.

Dramanyň jemleyji sahnalarynda Çingiz han düşý görýär. Oha ganly kepen geydirilip, üstünden daş ýagdyrylýar. - Bu näboluş, men Beýik Kagan ahyryn -diyyän Çingiziň üstüne abanyan Jelaletdin

onuň üstüne daş atýanlaryň ondan ezýet görenlerdigiňi duýdurýar. Bu ýagdaýlary oýlanmalarynda yzarlaýan han üstüne abanyp duran yigitden özüni öldürip şöhrat gazanmagy maslahat beryär. onuň üstüne abanyp duran Jelaletdinin:

"Beýle şöhrat mana derkar däl,
Çingiz, Yöne gyljyň syryp meydana çyksaň,
Salyşsak biz aç-açan,
Gypynç etmän, senin porsy kellähi Höwesim
kän kädi kimin kesmäge!"

diyyän sözlerinde mert söweşiň mert
gahrymany janlandyrylýar.

Ine, şu zatlary kalbynda yzarlaýan Çingizin durmuş ýolunyň tamamlanmagy tragediýa aralaşdyran dramaturg onuň inýan kyn adamlaryna beryän maslahatynda -eger agzybirlik saklasanyz, nesillerinize çenli hiç zada mätäçlik etmersiňiz - diýen pendini ýatlaýar. Özüni gülgüzarlykda jaýlap, üstünden ýylky sürüsini geçirip, onuň şuduryňy yiürmegi nesillerine pent edýän Çingiz etmişlerine sezewar bolan adamlaryň onuň maslygyndan hem araljaklaryny ýatladyp, onuň yitilmeýişini ündeyär.

Halypasy bilen duşuşygynda Çingiz hanyň ölenligiňi eşiden Jelaletdin ýüreginde besläp ýören maksadyna ýetip bilmänligi, gazaply basybalyjy bilen ýüzbe-ýüz durup gylyçlaşyp bilmänligi üçin, gama batýanlygyny duýdurýar. Menin bilen ýüzbe-ýüz durup söweşmekden ýüz dönderen Çingiz han namartlyk bilen dünýäden ötüpdür, indi menin bu gylyjy göterip yormegimiň hem geregi ýok diýen pikire gelen türkmen gerçek yigidiniň bu herekeünde gylyçdan rüstem gelen azal hakyndaky oýlanmalar bar.

H.Şirowyň "Jelaletdin" tragediýasynyň biri-biriniň içinden geçýän dartgynly dramaüzmi bu şahyrana eseri Garaşsyzlyk döwrümiziň sahna eserleriniň ön hataryna çykarýar. Eseriň soňunda söweşden şurnugyp ýatan Jelaletdin göreni-bileni görüplik bolup, uly etmişler eden Salyň tarapyndan parçalanýar. Ony öldürmekçi bolan nökörlerini saklan Jelaletdin özi aradan çykandan soň jesediniň ýatlaýar.

kylyp, üstünde hem Salyňňyň diri oturdylyp, beýik serkerdäniň oduna ýa ndyrylmagyny wesýet edýär.

Jelaletdiniň adamkärçilikli hem gahrymançylykly, ar-namysly hem watançylykly hereketleriniň ruhy görterilip, ol aradan çykandan otuz ýyl soň mongol basybalyjylaryny s onuňa çykylyp, türkmeniň beýik serkerdesiniň yüreginde beslän arzuwlary hasyl bolýar.

H.Şirowyň "Jelaletdin" tragediýasy dine bir Garaşsyzlyk döwrümiziň sahna şungatyna galkynyş aralaşdyrman, eysem-de bolsa dünýä basybalyjylarynyň iň aýylganjy bolan Çingiz hanyň türkmen serkerdesiniň önünde ruhy taýdan ejizläp, onuň edermenligiň iň önünde sezde edenligiňi uly ile jar etdi hem dünýä taryňynyň tazededen seredilmeli sahypalaryna şu günki günün garaşsyzny aralaşdyrdy.

Garaşsyzlygyk ýyllarynda türkmen teatr şungaty görölüp-eşidilmedik derejede pajarlap ösüp başlady. Türkmen teatry şu iki ýylda halkara fesüwallarynda iň ýokary baýraklaryň birnäçesine mynasyp boldy. Dünýä teatr söyüjileriň türkmen teatrynyň ajaýyp eserlerini synlamak bilen, teatryň dünýä yň zundaki rowaçlygynyň hut Türkmenistanyň mysalynda tazededen gaýtadan döreyşe eýe bolup başlandygyny ykrar etdiler. Türkmen rezissyorlary K.Aşyrowyň "Däli Domrul", "Oguzhan", T.Mämmetweliýewiň "Gala" spektakllary geljekde dünýä teatrynyň merkezlerinin Türkmenistan bolup biljekdigiň in ilkinji buşlukçylary bolandygyny nygtamak mümkin. Türkmen sahnasyna bezeg beryän eserleri indi barmak basyp sanardan köp. Pikir yöredişi hem galam işledişi jäheünden tapawutly. Sahna bilen içgin iş salyşýan ýaş ösdürimlerimiziň uly toparynyň hem neşir etmäge, hem sahnada janlandyrmaga ýeüßen onlarça sahna eserleri dogrusyndaky oýlanmalar bizi olara bildirilen ynamyň yöne ýere daldigiňe güwä geçýär.

NETİJE

Türkmen edebiyaty Garaşsyzlyk döwründe taryň üçin uzak bolmadyk döwrüň içinde özgerişlikleri başdan geçirdi. Edebiýatyň poeziýa, pröza, dramaturgiýa, edebiyaty öwreniş ýaly ugurlarynda, ideýa-tematika, çeperçilik gerimlerinde, ýazyjy-şahyrlaryň şahsyn döredijilik gözleglerinde, ruhy hem milli gymmatlyklary ussatlyk bilen şuratlandyryş ýollarynda özboluşly ösüşler gazanylýar. Häzirki döwrüň türkmen edebiyatynyň bir ganaty Garaşsyzlyk bolsa bir ganaty Bitaraplykdyr. Garaşsyzlyk türkmen edebiyatyny durgünlyk galybyndap çykaryp, erkinlige, milli mazmuna eýe etdi, Bitaraplyk bolsa ony dünýäniň çar tarapyna aýlady. Garaşsyz, hemişelik Bitarap Türkmenistanyň edebiyaty özaly bilen ideýa we çeperçilik binýadyny berkitdi. Poeziýadaky liriki gahryman ruhobelentligi, buýsançlylygy, özbaşdak milli döwlete gulluk edýändigini hakyndaky duýgulary, hereketleri bilen aýdyň beýanyny tapdy we milli mazmuna eýe boldy. Ol liriki gahryman özünde taryňy, şu günü we gelejegi birleşdirdi. Bir maksada gulluk edýändigini, tutanýerliligini bilen tapawutlandy, aňynda, duýgusynda, garaýyşlarynda Garaşsyz hemişelik Bitarap Türkmenistana dahylly, milli taýdan bitewleşen liriki gahryman hökmünde orta çykdy. A. Agabaýewiň, A. Atabaýewiň, Ý. Durdyýewiň, N. Rejebowyň, S. Ilamanowyň, G. Daşgynowyň, G. Şagulyýewanyň, T. Taganowanyň, S. Ýazowanyň, N. Annatyýewanyň we beýleki şahyrlaryň döredijiligi ruhybelentlige, buýsanja ýugrulandygy, mazmuna, çeperçilik serişdelerine baýlygy bilen has-da tapawutlanýar.

Garaşsyz, hemişelik Bitarap Türkmenistanyň edebiyatynda pröz žanyry hem ideýa-tematika, çeperçilik taýdan ösdi. Ö. Möwlamow, D. Nuryýew, R. Durdyýew, T. Jürdekow, J. Hudaýgulyýew, G. Orazgulyýew, G. Daňatarow, K. Kulyýew, O. Ödäýew ýaly ýazyjylar powest we hekaýa ýaly görnüşlerini many-mazmun taýdan baýlaşdyryp, durmuş hakykatyny dogruçyl şuratlandyrmakda çeperçilik ussatlygyny görkezdiler.

Garaşsyzlygyň ilkinji ýyllaryndan başlap Ý. Mämmediýew, Ş. Taganow, G. Şamyýew, E. Ataýew, N. Altyýew, A. Nurgeldiýew,

O.Ödäýew ýaly ýazyjylar dürli temadan iri göwrümlü proza eserlerini, romanlary dörediler. Ol romanlarda Baýram han, Andalyp ýaly edebi şahslarymyzyň, Jelaletdin Meňburuny ýaly taryňy şahslarymyzyň çeper keşbi giňişleýin şuratlandyrylýar, döwürdeşlerimiziň ykbaly hakynda söhbet açylýar, durmuş hakykaty giňişleýin hem çeper beýan edilýär.

Türkmen dramaturgiýasynda hem taryňy we häzirkizaman temasyndan “Däli Domrul”, “Oguz oýny”, “Jelaletdin”, “Gala”, “Göroglynyň ýaşlygy” ýaly köpsanly drama eserleri döredildi. Häzirki zaman türkmen edebiýatynda çagalar durmuşyndan K.Taňrygulyýew, G.Çöliýew, A.Rahmanow, H.Şirow, K.Nurbadow, S.Hydyrow ýaly şahyrlar, ýazyjylar täze-täze eserler dörediler. Garaşsyzlyk ýyllarynda çagalar edebiýaty esasan poeziýa babatda ösüşe eýe boldy.

Garaşsyz, hemişelik Bitarap Türkmenistanyň edebiýatynda edebiýaty öwreniş ylmy hem giň gerimde ösüşe eýe bolup, türkmen edebiýatyny geçmişdäki beýik akyldarlaryň, nusgawy şahyrlaryň edebi mirasyny toplamakda, döredijiligiň i ylmy esasyda öwrenmekde, şeýle-de häzirkizaman türkmen edebiýatynyň ösüş ugurlaryny aýdyňlaşdyrmakda, ýazyjy-shahyrlarymyzyň döredijilik ussatlygyny açyp görkezmekde R.Rejebow, A.Meredow, N.Gullaýew, M.Annamuhammedow, B.Mämmetýazow, A.Mülkamanow, A.Bekmyradow, D.Nuralyýew, K.Jumaýew, M.Gurbansähedow, G.Geldiýew, Ş.Gandymow, A.Baýmyradow, T.Nepesow, N.Geldiýew, A.Aşyrow, A.Orazow, A.Mämmedow, A.Mämmetjumaýew, B.Taganow ýaly edebiýatçylar mynasyp goşantlaryny goşdylar.

Garaşsyz, hemişelik Türkmenistanyň edebiýaty Täze Galkynyşlar we beýik özgertmeler zamanasynda ösüşiň täze belentliklerine tarap bedew bady bilen barýar.

PEÝDALANYLAN EDEBİÝATLARYŇ SANAWY

1. Gurbanguly Berdimuhamedow. Ösüşin täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler. 1-nji tom. Aşgabat. TDNG., 2008.
2. Gurbanguly Berdimuhamedow. Ösüşin täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler. 2-nji tom. Aşgabat. TDNG., 2009.
3. Gurbanguly Berdimuhamedow. Döwlet adam üçindir. Aşgabat. TDNG., 2008.
4. Jürdekow T. Ata arzuwyny amala aşyrýan agtyk. Aşgabat. TDNG., 2009
5. Amansähedow M Lirikada şahyrana şahsyýet. A., 2000.
6. Kekilow A., Rejepow R., Jumaýew K., Türkmenistanda tankydy pikiriň döreyşi hem ösüşi. Aşgabat. 1969.
7. Şamyradow B., Ýigriminji ýyllaryň edebiýaty. Aşgabat. 1971.
8. Abdyllyýew Öde. Edebiýat teoriýasynyň esaslary. Aşgabat. 1963.
9. Rejepow R. Ýigriminji ýyllaryň türkmen sowet edebiýaty. Aşgabat. 1984.
10. Gurbansähedow M., Türkmen dramaturgiýasy. Aşgabat. 1994.
11. Orazow A. Edebi pröses hakda oýlanmalar. Aşgabat 1992.